

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingol University
Journal of Social Sciences Institute**

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year: 2 Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 4 Güz/Autumn 2012

Ebsco HOST PUBLISHING

ASOS INDEX
Tarafından Full Text Taranmaktadır.

Bingöl

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingol University
Journal of Social Sciences Institute**

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year: 2

Cilt/Volume: 2

Sayı/Issue 4

Güz/Autumn 2012

Sahibi / Owner:

**(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)
Prof. Dr. Giyasettin BAYDAŞ**

Editörler / Editors:

Doç.Dr. Sait PATIR
Doç. Dr. Abdülbaki ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BAŞ
Yrd.Doç.Dr. Mehmet GÜVEN
Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief:

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ
Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK
Doç. Dr. Sait PATIR
Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYINTU
Yrd. Doç. Dr. Aznavur DEMİRPOLAT
Yrd. Doç. Dr. Fikret OSMAN
Yrd. Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

Kapak Tasarım / Cover Design:

Ali OFLAZ

E-Dergi Sorumlusu / Contact Person of e-Journal:

Öğr. Gör. Özgür AYDIN

Dergi Sekreteryası ve İletişim / Secretary of Journal and Communication:

Bingöl Üniv. Sos. Bil. Enst. Sekreteryası: sosbil@bingol.edu.tr

İngilizce Redaktör / English Redactor:

Arş. Gör. Önder ÇAKIRTAŞ

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Adress:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL
Tlf: 0 (426) 215 00 72 **Faks :** 0 (424) 215 10 17 **e-posta:** sosbil@bingol.edu.tr

Basım Yeri / Place of Publication:

Serhat Kitap Kırtasiye ve Matbaacılık Sivas Cad. Şehir Pasajı NO: 11
Tlf: 0(422)353 35 66 **e-posta:** egemen.44@hotmail.com – serhatdigital@hotmail.com

- Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, **yılda iki kez yayımlanan, Ulusal Hakemli, bilimsel** bir dergidir. Dili Türkçe ve İngilizcedir.
- Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.
- Dergimizin PDF formatına Enstitümüz Web sayfasından ulaşılabilir.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD:

Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŐI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet BeŐir AŞAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UÇAR	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Turan ÖNDEŐ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut KARABEY	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet UÇ	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Engin DENİZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Bilgehan PAMUK	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Doğan KARACOŐKUN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Üzeyir OK	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup BULUT	Mustafa Kemal Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi

TEŞEKKÜR

Bu dergi, değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. İlgilerinden ve desteklerinden dolayı teşekkür eder, saygılar sunarız.

Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

Doç. Dr. Mahmut Kubilay AKMAN

Doç. Dr. Hakkı ERASLAN

Doç. Dr. Burhan AKPINAR

Doç. Dr. Emel KOÇ

Yrd. Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Yrd. Doç. Dr. Fikret OSMAN

Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ

Yrd. Doç. Dr. Nuri DEMİREL

Yrd. Doç. Dr. Hasan BOZGEYİKLİ

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ASLAN

EDİTÖRDEN

Sosyal Bilimler Dergisi dördüncü sayısı ile değerli okurlarına kavuşmanın onurunu yaşamaktadır. İkinci sayısından itibaren uluslararası veri tabanları olan EBSCOHOST PUBLISHİNG veri tabanında ve ASOS İNDEX veri tabanında Full Teks taranmaya başlanmıştır. Ayrıca, DOAJ (Directory of Open Access Journal) web erişimli veri tabanına yapılan müracatta değerlendirme süreci devam etmektedir. İlaveten, derginin uluslararası hakemli bir dergi olması için çalışmalarda yol alınmaktadır. İlerleyen sayılarda sosyal bilimler alanında uluslararası hakemli bir dergi olmak ümidiyle, sevgi ve saygılar sunarım.

Editör
Doç.Dr.Sait PATİR

İÇİNDEKİLER

- Said KINGİR, Muhammet Fatih SANCAR, Bayram AKAN**
Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Krizlerden Etkilenme Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Şanlıurfa Örneği.....7
- İsmail BAKAN, Tuba BÜYÜKBEŞE, Burcu ERŞAHAN, Muaz GÜNGÖREN**
Güçlendiren Liderlik Ve Personel Güçlendirme İlişkisi: Teorik Bir Yaklaşım.....31
- Harun ŞAHİN**
Osmanlı İmparatorluğu'nda Malî Reform Çabaları ve Kâtip Çelebi'nin “Düstûrî'l-‘Amel Li-İslâhi'l-Halel” Risâlesi 49
- Kasım TATLILIOĞLU**
Ahilik Teşkilatında Anadolu Türk Kadınının Girişimciliğine Sosyal-Psikolojik Bir Yaklaşım 69
- Cihat YAŞAROĞLU**
İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerinin Çevreye İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi 93
- Tamer YILDIRIM**
Sören Aabye Kierkegaard'ın Yazarlığı Ve Eserleri Üzerine... .. 119

TURİZM İŞLETMELERİNDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN KRİZLERDEN ETKİLENME DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ŞANLIURFA ÖRNEĞİ

**A Study That Effecton Levels Of Crices On Human Resources
Management On Tourism Enterprises: A Sample Sanliurfa**

Said KINGIR¹, Muhammet Fatih SANCAR², Bayram AKAY³

ÖZET

Turizm işletmelerinde insan kaynaklarının krizlerden ne düzeyde etkilendikleri, krizlere karşı ne gibi önlem ve kararlar alındığı ve krizden sonra nelerin yapılıp yapılmadığı araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Literatür kısmında insan kaynakları yönetimi, kriz, ekonomik kriz, krizin insan kaynaklarına etkisi, turizmde kriz ve kriz yönetimi konusunda bilgi verilmiş ve yakın geçmişte yaşanan ekonomik krizler ele alınmıştır. Çalışmanın örneklemini Şanlıurfa'da faaliyet gösteren Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Belediye belgeli otel işletmeleri oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda kriz algılamalarının otellerin belgeli türüne (turizm ve belediye) göre farklılık gösterip göstermediği Mann-Whitney U Testi ile belirlenmiştir. Sonuç olarak; işletmelerin krizden etkilendikleri, krizleri tahmin edemedikleri, çalışanları işten çıkardıkları, kriz ortamında yatırımları durdurmaya ve alacaklarını tahsiline yönelik önlemler aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, otellerin kriz algılamalarından sadece personeli işten çıkarma politikası arasında farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$).

---

¹ Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, saidkingir@hotmail.com

² Öğr. Gör., Siirt Üniversitesi, Siirt Meslek Yüksekokulu, mf.sancar@hotmail.com

³ Arş. Gör. Kırklareli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşlemciliği Böl., makay041@hotmail.com.tr

Anahtar Kelimeler: Turizm, Kriz, İnsan Kaynakları, Turizm işletmeleri, Şanlıurfa

ABSTRACT

The purpose of this research comprises the following: how human resources are affected by the crisis and what kind of precautions are taken by tourism establishments for the present crisis, what kind of decisions are made and what has been done after the crisis. In the subdivision of the study, the management of human resources, crisis, and economic crisis, the effect of crisis and the crisis management in tourism have been analyzed, and the previous crises have been studied. The sample of the study includes hotel establishments with the license of Tourism and Culture Ministry and Municipality in Sanliurfa. As an outcome of the research, it was determined whether there seemed to be any differences between classification of hotel (such as tourism and municipal) in terms of perceptions of the crisis by using Mann-Whitney U test. As a result of study: It was concluded that businesses were affected by the crises, they did not expect the crises and they dismissed employees, financial precautions were taken during crises. Furthermore, the only difference that the hotels revealed out of the perceptions of crises was found to be in staff layoffs policy ($p < 0.05$).

Key Words: Tourism, Crisis, Human Resources, Tourism Businesses, Sanliurfa

GİRİŞ

Turizm sektörü diğer ekonomik etkinliklerin gelişmesine katkısının yanında, dünya refahının toplumlara dağılımını sağlaması yönüyle de küreselleşmenin motoru durumundadır. Makro ekonomik göstergeler turizmin dünyadaki GSYH'nın %11,7'sini teşkil ettiğini ve dünyadaki her on iki işten birini sağlayan en büyük sektör olduğunu göstermektedir⁴. Ancak, örgüt içi veya örgüt dışında meydana gelebilecek olumsuzluklardan daha büyük ölçüde ve daha çabuk etkilenecek gerek işletme kaynaklı gerekse dış çevreden kaynaklanan krizler sonucunda zaman zaman sekteye uğramaktadır. Turizmde kriz kontrol edilemeyen doğal afetler, sosyo-ekonomik değişmeler, terör ve çatışma, yanlış politikalar veya yönetim hatalarıyla sektörün büyük zararlara uğraması, hatta iflas tehlikesi ile karşı karşıya kalmasını ve bu sorunları çözmeye yeni bir organizasyon yapısı arayışı içine girilmesi olarak

⁴ Alvarez, L. Suarez, Diaz A. Martin ve Casielles R. Vazquez (2007) Relationship Marketing and Information and Communication Technologies: Analysis of Retail Travel Agencies, Journal of Travel Research 2007 45: 453, s:453-463.

görülmektedir⁵. Birçok nedenden dolayı krizle karşı karşıya kalma olasılığı bulunan turizm sektöründe, insan kaynakları bu krizlerden en çok etkilenen departmanlardan biridir.

Krizin şiddeti arttıkça çalışanların ruh sağlığı daha çok bozulur ve çalışanlar sorunları sağlıklı olarak değerlendiremezler. Bunun yanı sıra, işteki kararsızlık ve endişe nedenlerinin dinlenilmemesi çalışanları daha çok strese sokar ve bu durum da krizi derinleştirir. Ayrıca, kriz döneminde strese giren yöneticilerin tepkisel davranışlarının olumsuz etkisi krizi besler. Kriz dönemi uzadıkça, iş süreçlerinde bozulmalar olur. Yönetimdeki etkinlik ve işlerdeki verimlilik azalır. Bunun doğal sonucu olarak, çalışanlar arasında işini kaybetme ve gelecek korkusu yaygınlaşarak panik başlar. İşten atılma beklentisinin ortaya çıkardığı psikoloji, çalışanlar arasında gerilimin artmasına, şiddet, nefret, kin vb. duyguların ortaya çıkmasına yol açar. Ortaya çıkan tüm krizlerin temelinde insan ögesi vardır ve dolayısıyla da krizden en çok etkilenen insan olmakla birlikte, krizden çıkış yolu da insana dayanmaktadır⁶. Krizlerin olası olumsuz etkilerini önlemeye yönelik uygulanan plan ve politikalarından oluşan kriz yönetiminin, başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesiyle işletmelere büyük avantajlar sağlayabildiği görülmektedir. Öyle ki günümüzde krizlerin olumsuz etkilerinden sıyrılıp fırsata çevirebilen pek çok işletme örneği bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı turizm işletmelerinde, kriz dönemlerinde insan kaynaklarının etkilenme düzeylerini ve krizlere karşı alınan önlemleri tespit etmektir.

1. LİTERATÜR

Bu bölümde insan kaynakları ve kriz yönetimi kavramları, krizde insan kaynakları yönetiminin önemi, turizm işletmelerinde insan kaynakları, işletmelerde kriz oluşumuna yol açan faktörler, turizm

---

⁵ Aymanıuy, Yakut, Şimal (2001), Turizm Sektöründe Kriz Yönetimi, *Balkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 100-123.

⁶ Ekinci, Hasan; İzci, Ferit (2006), Kriz Yönetiminde İnsan Kaynaklarına Psikolojik Desteğin Önemi ve Kayseri Tekstil Sektöründe Bir Araştırma, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (12), s. 23-42.

.....
sektöründe kriz ve yönetimi ve yakın geçmişte yaşanan ekonomik krizler (1994 Krizi, 1998 Rusya Krizi, 2001 Krizi ve 2009 Krizi) tartışılmıştır.

1.1. İnsan Kaynakları ve Kriz Yönetimi Kavramları

Genel olarak insan kaynakları deyimi günümüzde örgütlerin mal ve hizmet üretmek amacıyla kullandıkları temel kaynaklardan biri olan insanı ifade eder. Başka bir ifade ile insan faktörünü üretim sürecinin olmazsa olmaz kriteri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bilgiler ışığında İnsan Kaynakları Yönetimini (İKY) şu şekilde tanımlamak mümkündür; “İKY, herhangi bir örgütsel ve çevresel ortamda insan kaynaklarının örgüte, bireye ve çevreye yararlı olacak şekilde, yasalara da uyularak, etken yönetilmesini sağlayan işlev ve çalışmaların tümü” dür. Başka bir tanımda “İKY, organizasyon için en etkili işgücünü bulmak, geliştirmek ve bunun sürekliliğini sağlamak amacıyla ortaya konan faaliyetler bütünü“ olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile bir organizasyonun insan kaynaklarının sağlanması ve koordine edilmesine yönelik tüm faaliyetler, insan kaynakları yönetimini oluşturur. Diğer bir deyişle insan kaynakları yönetimi, bir organizasyona nitelikli personeli bulmak ve organizasyonda tutmak için yapılan faaliyetlerin toplamıdır⁷.

Yönetim literatüründe kriz kavramına ilişkin bir tanım birliği bulunmamaktadır. Bu nedenle, konu üzerinde çalışma yapan araştırmacılar farklı kriz tanımları yapmaktadır⁸. Bir tanıma göre kriz; etkisi altına aldığı örgütün varlığını potansiyel olarak tehdit eden bir durum olarak tanımlanmaktadır. Kriz, en basit anlamıyla işletme örgütünün normal aktivitelerini tahrip eden önemli bir dengesizlik durumudur. Örgütün uzun ve kısa dönemli amaçlarını tehdit eden, acil tepkiler gerektiren ve bununla birlikte yanıt için karar verme süresini

---

⁷ Uluhan, Reha (1998), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul. s.16

⁸ Reilly, A. (1987), “Are Organizations Ready for Crisis? A Managerial Scorecard”, *Columbia Journal of World Business*. s.80

kısıtlayan ve en önemlisi varlığıyla karar verme birimlerini şaşkırtan ve kararsızlığa sürükleyen bir süreçtir⁹.

Kriz yönetimi, muhtemel kriz durumuna karşılık, kriz sinyallerinin alınarak, değerlendirilmesi ve örgütün krizi en az kayıpla atlatabilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve uygulanması sürecidir. Kriz yönetimini, kriz öncesi muhtemel krizlere karşı uyarı sinyallerinin değerlendirilip, hazırlık ve engelleme sistemlerinin kurulması, kriz sırasında krizin ortadan kaldırılması için kontrol altına alınmaya çalıştırılması ve etkilerinin en aza indirilerek denge durumuna dönüşün sağlanması sürecidir¹⁰.

1.2. Krizde İnsan Kaynakları Yönetiminin Önemi

İnsan kaynakları işletmenin en değerli varlığıdır. Açık bir sistem anlayışı içinde bakıldığında işletme girdileri arasında yer alan hammadde, malzeme, makine ve enerji gibi faktörler ancak insanın fiziksel ve düşünsel katkısıyla biçimlenir ve değer kazanır¹¹. Günümüzde diğer üretim faktörlerinin gelecekte ne gibi bir seyir izleyecekleri önceden tahmin edilebilirken, personelin ya da diğer bir ifadeyle insan kaynağının davranışını tahmin edebilmek çok güç olmaktadır. Personelin neden olduğu bu belirsizlik örgütlerin performansını büyük çapta etkilemektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda diğer üretim faktörlerinde yapılan iyileştirmelere karşın, üretimdeki gerilemenin en açıklayıcı nedeni olarak insan gücünün etkin kullanılmaması gösterilmektedir. Özellikle de stresin ve gerilimin üst düzeyde olduğu kriz durumlarında insan kaynağının etkin kullanılması büyük önem arz etmektedir. Çünkü bir işletmeyi ayakta tutan, işletmeye bağlı ve onun vizyonunu paylaşan çalışanlardır. Burada bahsedilen tüm çalışanların oluşturduğu ve paylaştığı, işletme içindeki herkese ilham veren bir vizyondur. Eğer çalışanlar ve onların oluşturduğu işletme, günü kurtarmak için değil de gelecekte ne olmak istediklerinin hayali ile

---

⁹ Irvine, Robert B. (1987), "What's a Crisis, Anyway", *Midyear Special*, s. 30-39.

¹⁰ Tüz, Melek (2002), *Kriz Anında İşletme Yönetimi*, Alfa yayınları, İstanbul. s.2

¹¹ Sabuncuoğlu, Zeyyat (1997), *Personel Yönetimi; Politika ve Yönetel Teknikler*, Furkan Ofset, Bursa. s. 13

.....
çalışırsa, bu noktada krizleri de beraberce aşmaları kolay ve sancısız olacaktır¹².

İşletmelerin parasal kaynaklar ve diğer kaynakları kriz durumundan nasıl etkileniyorsa, insan kaynakları da aynı şekilde hatta daha fazla etkilenebilmektedir. Bu nedenle işletmelerin insan kaynakları yöneticileri ve diğer yöneticilerinin kriz ortamlarında farklı stratejiler geliştirmesi ve uygulamaya koyması gerekmektedir¹³. Doğal krizler, insanların kendilerine olan saygısını tehdit etmez. Ancak insan hataları, ihmaller ve artan kasti tehditler insan psikolojisini bozarak tüm değerlerini alt-üst edebilir. Kötü insan kaynakları yönetimiyle, krize karşı etkili bir hazırlık yapılması olası değildir. İnsan kaynakları yönetimi konusunda her zaman uzun süreli düşünmek gerekir. Dar çerçevede, teknik ve tamamen kar amaçlı düşünce üzerine kurulan insan kaynakları yönetimi anlayış ve politikaları, örgütsel kriz zamanlarında örgütü ciddi derecede sıkıntıya sokmaktadır¹⁴.

1.3. Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi

Turizm işletmelerinde çağdaş yönetim tekniklerinin uygulanması, sanayi işletmelerine göre daha geç olmuştur. Turizm işletmeleri genellikle küçük ve aile bireylerinin oluşturduğu işletmelerdir. Bu tür işletmelerde aile bireylerinin hem işveren, hem yönetici ve hem de iş gören konumundadır. Turizm işletmelerinin bu yapısı; bu işletmelerde profesyonel yönetim anlayışını geciktirmiştir, ancak yeterli büyüklüğe ulaşan konaklama işletmelerinde bugünkü modern yönetim tekniklerinin uygulanmaya başladığı görülmektedir. Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetimi genellikle genel müdüre bağlı olarak görev yapmakta ve daha çok, dar kapsamlı işlevleri yerine getirmektedir. Küçük

---

¹² Gürsoy, Mehmet, (2000), Kriz Yönetiminde İnsan Kaynaklar, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, s. 24

¹³ Safran, Barış (2003), Krizlerin Aşılmasında Önemli Bir Araç Olan İşveren Motivasyonuna Yönelik Olarak İstanbul Tekstil Sektörü İşletmelerinin İncelenmesi, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Cilt:10 (1). s. 16

¹⁴ Sheaffer, Zachary; Rita Mano, Negrin (2003), "Executives' Orientation As Indicators of Crisis Management Policies and Practices", *Journal of Management Studies*, s.578.

işletmelerde insan kaynakları bölümünün, muhasebe bölümüne bağlı olarak yürütüldüğü de görülmektedir.

Konaklama işletmelerinde insan kaynakları yönetimi, işgücü planlaması, iş analizi, insan kaynağını bulma, seçme ve işe yerleştirme, işe alıştırma ve eğitim, motivasyon, değerlendirme, ücretleme, disiplin ve endüstriyel ilişkilerle ilgili işlevleri yerine getirir¹⁵. Konaklama işletmelerinde, organizasyon içinde ve dışındaki değişime en hızlı ayak uydurabilen tek kaynak insandır. En kaliteli malzemeler kullanılarak konforlu bir konaklama tesisi inşa edilebilir. Bu tesis, zaman geçtikçe eskiyerek değer kaybedebilir. Donanım ise, hiçbir zaman orijinal olarak meydana getirildiği zamanki performansını koruyamaz. Sadece insan zamanla büyür, gelişebilir ve deneyim kazandıkça işletmeye daha çok katkıda bulunabilir¹⁶.

1.4. Turizm Sektöründe Kriz ve Yönetimi

Diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de doğal afetler ve felaketler, salgın hastalıklar, ekonomik çalkantılar ve terör karşısında talepte önemli boyutta düşüşe yol açan krizler oluşmaktadır¹⁷. Turizm krizlerinin yaratabileceği potansiyel etkiler, turizm talebine odaklanılarak incelendiğinde krizlerin “şiddeti,” “alanı” ve “süresi” baz alınarak değerlendirilebilir. Yarattığı şiddete göre; etkisiz, hafif şiddetli, şiddetli, çok şiddetli ve hatta turizm ziyaretlerini tamamen durma noktasına getirecek krizler oluşmaktadır. Coğrafi etki alanları göre; küçük bir bölgeyle sınırlandığı, ya da tüm şehir, ülke hatta ülkeler topluluğunda etkili olduğu görülebilmektedir¹⁸. Turizmde kriz; “bireysel veya toplu

---

¹⁵ Kozak, Meryem (1999), *Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar*, Detay Yayıncılık, Ankara.

s. 17-18

¹⁶ Dinçer İstanbullu, Füsun (1994), “Ağırlama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi”, Turizm Yılığ, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, İstanbul

¹⁷ Bierman, Harold (1998), *The Causes of the 1929 Stock Market Crash*, Greenwood Publishing Group, Westport.

¹⁸ Pızam, Abraham (1999), “A Comprehensive Approach To Classifying Acts of Crime and Violence at Tourism Destinations” *Journal of Travel Research*, Vol.38, No.5. s. 9

.....
olarak turistler, turizm endüstrisi üyeleri ve destinasyonların yıkıcı etki yaratabilecek değişimlerle yüz yüze gelme durumlarıdır”¹⁹.

Dünya Turizm Örgütü (WTO) ise krizi; "beklenmedik anlarda ortaya çıkan, turistlerin destinasyona olan güvenini azaltan ve turizm işletmelerinin olağan faaliyetlerini engelleyen olaylar bütünüdür" şeklinde tanımlanmaktadır. Kriz yönetimi; uyarı sinyallerinin belirlenmesi, koruma ve önleme mekanizmalarının kurulması gibi krizin ortaya çıkmasına kadar geçen sürede gerçekleştirilmesi gereken faaliyetleri de içerir ve uzun bir süreci kapsar²⁰. Asya-Pasifik Seyahat Birliği (PATA) ise turizm krizini, "turizm endüstrisini etkileyecek potansiyele sahip doğal ya da insanlar tarafından gerçekleştirilen her türlü felakettir" şeklinde tanımlamaktadır²¹.

1.5. İşletmelerde Krize Yol Açan Faktörler

Örgütlerde krize neden olan etkenlere genel olarak bakıldığında çevresel (dışsal) ve örgütsel (içsel) etkenler olarak ikiye ayrılabilir. Krize neden olan çevresel etkenler dışsal, örgütsel etkenler ise içsel nedenler olarak nitelendirilebilir. Dış faktörler işletmenin dışında oluşan ve denetlenemeyen değişimlerdir. Ekonomik çevre, hukuki ve politik çevre, teknolojik gelişmeler, doğal afetler, kazalar ve terörizm, sosyo-kültürel çevre, rekabet ve uluslararası çevre dış faktörler; yönetimin niteliği ve organizasyon yapısı iç faktörler arasında sayılabilir²². Yine yönetimin yetersizleşmesi, yeterli enformasyon sistemlerinin olmayışı, alışkanlık ve deneyimler, işletme içi körlük v.b. faktörler içsel faktörler arasında sayılabilir²³. İçsel ve dışsal kriz tehditleri tablo 1’deki gibidir.

---

¹⁹ Henderson, Joan C. (2007), *Tourism Crisis: Causes, Consequences and Management*, Tourism Management, p. s. 13

²⁰ Paksoy, A. Ç. (1999), *Türkiye’deki Halkla İlişkiler Uygulamaları*, İstanbul: Rota Yayınları. s. 5

²¹ Simone, Peter (2007), “Preface: The Tsunami of 26 December 2005, PATA’s Initial Responses”, Editörler: LAWS,

E., B. Prideaux ve K. Chon, *Crisis Management in Tourism*, CABI, UK. s. 12

²² Tengilimoğlu, Dilaver ve Öztürk, Yüksel (2004) *İşletmelerde Halkla İlişkiler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara. s. 174-178

²³ Dinçer, Ömer (1992), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Timaj Basımevi, İstanbul. s. 322

Tablo 1: İçsel ve Dışsal Kriz Tehditler

<u>Alan</u>	<u>Dışsal</u>	<u>İçsel</u>
Ekonomik	Durgunluk	Maliyetlerin Yükselmesi
	Döviz Dalgalanmaları	Gelirlerin Düşmesi
	Vergiler	Verimsizlik
Politik	Hükümet Politikaları	
	Uluslararası İlişkiler	
	İstikrarsızlık	
	Terör	
Sosyo-kültürel	Kargaşa	Personel Kadrosu
	Suç	Kültürel Çatışmalar
Çevresel	Doğa Olayları	Aşırı gelişme
	Doğal Afetler	Çevresel Bozulma
	Kirlilik	
	Sağlık Korkuları	
Teknolojik	Bilgisayar Sistemindeki Hatalar	Ulaşım Kazaları
	Mekanik Hatalar	
	Dizayn Hataları	
Ticari	Yangın	Rekabet
	Mevzuat	İşgücü Anlaşmazlıkları
	Devlet Müdahalesi	Yönetim Kararları
		İnsan Hataları

Kaynak: Henderson (2007), Tourism Crisis: Causes, Consequences and Management, Tourism Management, p. :5

Tabloda görüldüğü üzere, işletmenin yönetim tarzı, personelinin niteliği gibi mikro ölçekteki içsel faktörler ile diplomatik krizlerden doğal afetlere kadar çok daha geniş bir yelpazede sergilediği çeşitlilikle işletmenin dış çevresinden kaynaklanan dışsal faktörler; krize yol açan tehdit unsurlarının iki temel sınıfını oluşturmaktadır.

1.6. Yakın Geçmişte Yaşanan Ekonomik Krizler

16.1. 1994 Krizi

Başta reel ücretler olmak üzere işgücü piyasası üzerinde önemli etkiler yapan 1994 Ekonomik Krizi, makroekonomik dengesizliklere neden olan cari açığı ve kamu açığı, orta ve uzun dönemde

.....
sürdürülemez politikalarından dolayı ortaya çıkmıştır²⁴. Bankacılık alanında başlayan bu krizde, faiz oranlarını düşürme amacıyla ekonomiye likidite enjekte edilmeye başlandı. Ancak yüksek likidite ve düşmesi beklenen faiz oranları döviz talebini hızla artırmaya başladı. Sonuç olarak Ocak 1994'te döviz kuru 19.000 TL/\$ Merkez Bankası rezervleri 7 milyar dolar iken Nisan 1994'te döviz kuru 38.000 TL/\$'a çıkarken, uluslararası rezervler 3 milyar dolara düştü. Kriz ücretlerin düşürülmesi, işsizlikte artış, yüksek bir devalüasyon ve üç basamaklı enflasyon döneminin açılması olarak kendini göstermiştir²⁵.

1.6.2. 1998 Rusya Krizi

1990'ların başında Sovyet Rusya'nın yıkılması ve rejimde meydana gelen değişikliklerle planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçilmesi; ülkede bir şok terapisi yaşatmıştır²⁶. Finansal piyasalar ve bankacılık sistemlerindeki işleyişin yeterince bilinmemesi krizin oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1997'de IMF'den borçlanma yoluna giderek ruble stabilize edilmeye ve enflasyon düşürülmeye çalışılması sonuç vermemiştir. Tüm bunların ardından Asya krizinin etkileriyle petrol fiyatlarının düşmesi ve ihracatın kısılanması, ihracat gelirlerini büyük oranda petrolden elde eden Rusya'da büyük çaplı bir krizin meydana gelmesine yol açmıştır. Bu durumun da etkisiyle rublenin tekrar devalüe edileceği endişesi ve kamu kâğıtlarının satışının hızlanması ve faiz oranlarının artması mali açığı arttırarak krizi ağırlaştırmıştır²⁷.

1.6.3. 2000-2001 Krizi

Türkiye, 2000'li yıllara kronik enflasyon, kamu iç borç stoku ve bankacılık sektöründeki kırılganlık sorunlarıyla beraber girmiştir. İç borç dinamiğindeki bozulmayı da düzenlenmek istenmesinden dolayı; 1999

---

²⁴ Şenses, F. (1996), "Structural Adjustment Policies and Employment in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, (15), s. 83

²⁵ Kepen, Yakup ve Yentürk, Nurhan, (2001) 1994 Ekonomik Krizinin Nedenleri, http://www.ekodialog.com/Konular/1994_krizi.html,

²⁶ Marra, A. (2009), "Russia", Editörler: Bongini, P., S.Chiarlone ve G. Ferri, *Emerging Banking Systems*, Palgrave-MacMillan, ss.164.

²⁷ Krugman, Paul R. ve Maurice Obstfeld (2003), *International Economics: Theory and Policy*, Pearson Education, Inc., Boston. s. 692-693

yılının Aralık ayında, 2000-2002 yıllarını kapsayan 3 yıl için IMF ile stand by anlaşması yapılmıştır²⁸. Diğer taraftan, özelleştirme programında 7,6 milyar dolarlık hedefin 5 milyar dolarda kalması ve bu konuda yapılan gecikmeler sonucu, IMF'nin Türkiye'ye taahhüt ettiği kredi dilimlerini zamanında ödememiş olması "likidite Krizi"nin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur²⁹. Özetle, Türkiye'de Şubat 2001 krizinin yaşanmasına neden olan döviz kuruna dayalı istikrar programının çöküşü, Merkez Bankasıncı 4 ana faktöre bağlanmıştır. Bu faktörleri;

- Tutarsız Mali Politika
- Zayıf Bankacılık Sistemi
- Önceden ilan edilmiş bir çıkış tarihi ya da stratejisinin olmaması
- Olumsuz ticaret haddi şokları, olarak sıralamak mümkündür

2001 ekonomik krizi sonucu işsizlik oranı hızla artarak % 6.9'dan % 9.1'e çıktı. İmalat sanayi istihdam endeksleri düşmeye devam etti. Kamuya ait imalat sanayi işletmelerinde istihdam % 7.7 oranında azalırken, özel işletmelerdeki istihdam kaybı % 8.6 oranında oldu. İstihdam kayıplarına ek olarak reel ücretler de, özellikle özel sektörde önemli ölçüde geriledi³⁰.

1.6.4. 2009 Küresel Ekonomik Krizin Piyasalara ve Turizm Sektörüne Etkisi

ABD konut fiyatlarındaki sürekli artış hızı ve bu durumun gelecekte de devam edeceği beklentisiyle tüketicilerin, ipotek türleri başta olmak üzere bütün kredi imkânlarıyla, varlıklarının üzerinde borçlanmaya gitmeleri krizin çıkış noktasını oluşturmuştur³¹. ABD'de finans krizi olarak başlayan etki alanı ve boyutlarındaki değişimle küresel bir ekonomik kriz haline dönüşen 2009 krizinin, 1929 büyük buhranından

---

²⁸ Serdengeçti, Süreyya (2002), "Şubat 2001 Krizi Üzerine Düşünceler: Merkez Bankası Bakış Açısından Çıkarılacak Dersler", <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma>

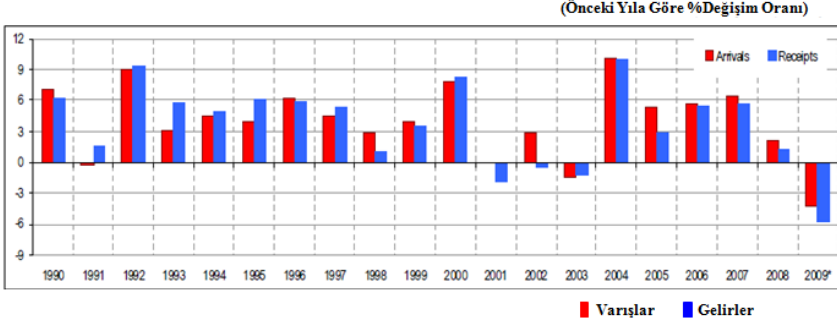
²⁹ Korkmaz, Mehmet (2003) Krizler Ve İç Borçlanması, <http://www.belgeler.com/blg/6i9/krizler-ve-ic-borclanmasi>,

³⁰ Koyuncu, Murat; Şenses, Fikret (2004), Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri, ERC Working Papers in Economics 04/13. Middle East Technical University, s:22, Ankara

³¹ Hiç, Mükrem (2009), Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye, Beykent Üniversitesi Yayinevi, İstanbul. s.11

sonra yaşanan en büyük kriz olduğu kabul edilmektedir³². Reagan döneminden itibaren Amerikan finans sektörü üzerindeki denetimin zayıflatılmasının krizin asıl nedeni üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmaktadır³³. 2009 yılı itibariyle uluslararası turist varışları ve turizm gelirlerindeki düşüşü şekil 1’de görmek mümkündür.

Şekil 1: Uluslararası Turist Varışları ve Turizm Gelirleri

Kaynak: UNWTO, April 2010.

Dünya Turizm Örgütü’nün hazırladığı barometreye göre, 2009 yılında küresel bazda uluslararası turist hareketleri 2008 yılına kıyasla %4,3 azalış gösterirken; destinasyonlar üzerindeki oranlar değişiklik göstermektedir. Öyle ki, Kuzey Avrupa’da %6, Güney ve Orta Akdeniz’de %4, Orta ve Doğu Avrupa’da %10, Güney Amerika’da %1’lik küçülme yaşanırken; Kuzey Afrika ve Sahara Bölgesi’nin güneyinde şaşırtıcı bir şekilde %2-%4 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Türkiye’de 2008’e kıyasla %3,2 düşüş gerçekleşmiştir.

Geçmişte yaşanan ve yukarıda adı geçen krizlerde hem turizm sektörü hem de turizm sektöründe çalışanlar olumsuz etkilenmişlerdir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

³² Gurria, Angel (2008), From the Financial Crisis to the Economic Downturn: Restoring Growth is a Key Challenge, <http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/2753/>

³³ Krugman, Paul (2009), International Economics: Theory and Policy, Pearson Education, Inc., Boston.

Turizm işletmelerinde iç ve dış nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan krizlerin etkilerini belirlemek araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. İnsan kaynakları departmanının ortaya çıkabilecek krizlere karşı ne gibi önlemler aldığı, ortaya çıkan krizler karşısında ne gibi kararlar alındığı ve krizden sonra nelerin yapıp yapılmadığı araştırmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

2.2. Araştırmanın Örnekleme ve Kapsamı

Araştırmanın evrenini turizm işletmeleri, örneklemini ise Şanlıurfa merkezde faaliyet gösteren otel işletmeleri oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamını **Kültür ve Turizm Bakanlığı Konaklama Tesisi Envanterine** (2010) göre Şanlıurfa merkezde faaliyet gösteren 9 adet turizm işletme belgeli ve 15 adet belediye belgeli otel işletme olmak üzere toplam 24 işletme oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında turizm işletme belgeli 9 tesis ve belediye belgeli 6 otel işletmesinin olmak üzere toplam 15 insan kaynakları yöneticisine ulaşılmış. Küçük işletmeler personel azlığı nedeniyle insan kaynakları uzmanı istihdam etmedikleri için bu görevi üstlenen yönetici ile görüşülmüştür. Araştırma 20 Aralık 2010 – 10 Mart 2011 tarihleri arasında araştırmacı tarafından işletmelere yüz yüze anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada amaçlarına ulaşabilmek için veri toplam yöntemlerinden anket seçilmiştir. Anketleri cevaplama gönüllülük esas alınmıştır. Anket soruları kişisel gözlem, literatür taramasından elde edilen bilgiler ve bu alanda daha önce yapılan çalışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Katılımcılara uygulanan anket toplam 16 sorudan ve iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik özelliklerin yer aldığı 5 soru bulunmaktadır. Krizin etkilerini ölçmeyi amaçlayan ikinci bölümde ise, 11 adet ifade yer almaktadır.

Anket çalışmasından elde edilen veriler, SPSS 16.0 for Windows programı kullanılarak bilgisayar ortamında analiz edilmiştir. Tüm veriler için frekans analizi yapılmıştır. Frekans analizi, her bir değişkenle ilgili olarak merkezi eğilimin ve deneklerin merkezi eğilime olan yakınlıklarını

tespit etmek amacıyla kullanılır (Altunışık ve diğ., 2007, s. 314). Farklılıkların analizinde örneklem sayısı < 30 olduğu için parametrik olmayan Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır (Baş, 2008:120, Tekin, 2007 188). Anket değerlendirme analizi, SPPS (Statistical Package for Social Science) elde edilen verilerin güvenilirlik testinde Cronbach Alpha değeri 0,905 (N=27) olarak bulunmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde, işletmelerle ilgili frekans dağılımları, krizin insan kaynaklarına etkisine ilişkin bulgular frekans dağılımı, yüzdeleri, ağırlıklı ortalamaları ve Mann-Whitney U testi ile yorumlanmaya çalışılacaktır. İşletme yöneticilerinin demografik özellikleri ile ilgili frekans dağılımları tablo 2’deki gibidir

Tablo 2: Yöneticilerin Demografik Özellikleri

Yaşı	Frekans	Yüzde (%)	İş Deneyimi	Frekans	Yüzde (%)
20-25	7	29,2	0-5 yıl	1	4,2
26-30	7	29,2	6-9 yıl	9	37,5
31-35	8	33,3	10-15 yıl	11	45,8
36-40	2	8,3	16-20 yıl	2	8,3
40 ve üzeri	-	-	20 yıl ve üzeri	1	4,2
TOPLAM	24	100,0	TOPLAM	24	100,0
Eğitimi			Cinsiyet		
İlköğretim	-	-	Kadın	5	20,8
Ortaöğretim	5	20,8	Erkek	19	79,2
Lisans	19	79,2	Tesis Belgesi		
Lisansüstü	-	-	Turizm Belgeli	9	37,5
TOPLAM	24	100,0	Belediye Belge	15	62,5

Şanlıurfa’daki otellerde çalışanların tamamının 40 yaşın altında olduğu görülmektedir. 30 yaşın altında olanların oranı ise %58,4’tür. Bu yöneticilerin eğitimlerine bakıldığında, yöneticilerin %79,2’i gibi büyük bir kısmı üniversite mezunu olup, %20,8’si lise mezunudur. Yöneticiler arasında ilköğretim ve lisansüstü eğitim mezunu bulunmamaktadır. Yöneticilerden %45,8’i 10-15 yıl arasında, %37,5’i ise 6-9 yıl arasında iş tecrübesine sahiptir. Anket yapılan yöneticilerin yaş olarak 40 üzerinde olmamasının etkisiyle sadece 1 yöneticinin 20 yıl üzerinde iş tecrübesi

olduğu görülmektedir. Araştırmaya 5 kadın ve 19 erkek insan kaynakları yöneticisi katılmıştır. İşletmelerin 9 tanesi turizm işletme belgeli 15 tanesi de belediye tarafından belgelendirilmiş işletmedir.

Tablo 3: Kriz Dönemlerinde Yapılan İşlemler

Önem Düzeyi	1.	2.	3.	4.	5.	Önem Sırası	İşletme Sayısı
Yatırımlar durduruldu	9	5	4	3	3	1.	24
İşletmenin alacakları gözden geçirildi	6	10	4	2	2	2.	24
Pazarlamaya ağırlık verildi	5	4	7	5	3	3.	24
Bir kısım personel işten çıkartıldı	3	4	4	9	4	4.	24
Yöneticilerden kriz ekibi oluşturuldu	4	1	5	3	11	5.	24

Geçmiş Dönemlerde yaşanan krizlerde, otel işletmelerinin krizden en az seviyede zararla kurtulmak için öncelikle yatırımlarını durdurdukları görülmektedir. Yatırımların durdurulmasından sonra en çok yapılan uygulamanın işletmenin alacaklarını gözden geçirmek olduğu görülmektedir. Yapılan bu uygulamaları sırasıyla pazarlama faaliyetlerine ağırlık vermek, personelin işten çıkarılması ve işletme içinde kriz ekibi oluşturulması izlenmektedir.

Tablo 4: Yöneticilerin Krizleri Algılama Düzeyleri

ÖZELLİKLER	ÖRNEKLEM	
İşletmelerin krizde personel çıkarma düzeyi	N	%
0-5 çalışan	20	83,3
6-10 çalışan	4	16,7
<i>Toplam</i>	24	100,0
İşletmelerin krizden etkilenme düzeyleri	N	%
Etkilenmedi	4	16,7
Etkilendi	20	83,3
<i>Toplam</i>	24	100,0
İşletmede kriz döneminde işçilere verilen destek durumu	N	%
Her ikisi de verildi	1	4,2
Psikolojik destek	-	-
Eğitim desteği verildi	6	25,0
Hiçbir destek verilmedi	17	70,8
<i>Toplam</i>	24	100,0
Krizden sonra personel ihtiyacı düzeyi	N	%
Hiç alınmadı	14	58,3
Çok az alın yapıldı	8	33,3
Çok fazla personel alındı	2	8,3
<i>Toplam</i>	24	100,0

*Said KINGİR, Muhammet Fatih SANCAR, Bayram AKAY,
Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Krizlerden Etkilenme
Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Şanlıurfa Örneği*

Krizleri tahmin edilebilme düzeyi	N	%
Kısmen tahmin edebildim	8	33,3
Tahmin edemedim	16	66,7
<i>Toplam</i>	24	100,0
Personel çıkarmanın çare olup olmadığı	N	%
Kesinlikle bir kurtuluş yolu olamaz	18	75,0
İşletme için bir çaredir	6	25,0
<i>Toplam</i>	24	100,0
Krizde kalifiye insan gücüne ihtiyaç duyma düzeyi	N	%
Çok ihtiyacımız olmadı	15	62,5
Kesinlikle İhtiyaç oldu	9	37,5
<i>Toplam</i>	24	100,0
İşten Çıkarmanın diğer personele olan etkisi	N	%
Fikrim yok	4	16,7
Çok etkisi oldu	20	83,3

Otel işletmelerinin kriz dönemlerinde en son uygulamaya geçirdikleri önlemin işten çıkarma olduğu çalışmanın önceki sorularında görülmektedir. Otel İşletmelerinin %83,7'si 0-5 arasında kişiyi işten çıkarırken, %16,3'ü 6-10 arası çalışanını işten çıkarma yoluna gitmiştir. İşletmelerce işten çıkarmanın son çare olarak görmemesi personel politikası açısından olumlu sonuç olarak yorumlanabilir.

Yapılan ankette otel işletmelerinin %83,3'ünün yaşanan krizden etkilendiği görülmektedir. Otel işletmelerinin %16,7'si krizden etkilenmemiştir. Genel olarak bakıldığında Şanlıurfa'daki otel işletmelerinin büyük bir kısmı krizden olumsuz etkilenirken, etkilenmeyen işletme sayısı çok azdır.

Otel işletmelerinin %70,8'i çalışanlarını kriz dönemlerinin olumsuz etkilerinden korumak için hiçbir şey yapmazken, %25'i çalışanlarına sadece eğitim ve geriye kalan %4,2'si ise hem eğitim hem de psikolojik destek vermiştir. Sadece psikolojik destek veren hiçbir otel işletmesi bulunmamaktadır.

Geçmiş kriz dönemlerinde ve dönem sonlarında otel işletmelerinin %58,3'ünün hiç personel alımı yapmadığı görülmektedir. Çok az personel alımı yapan otel işletmesi oranı %33,3 iken, sadece %8,3'sinin çok fazla personel alımı yaptığı görülmektedir. Fazla personel alımı yapan işletmeler kriz dönemlerinde açılan otel işletmeleri olduğu yapılan anket görüşmesi sırasında öğrenilmiştir.

İnsan kaynakları yöneticilerinin %66,7'si gibi büyük bir kısmının geçmiş dönemde yaşanan krizleri tahmin edemedikleri görülmektedir. Yöneticilerin %33,3'ü ise kısmen tahmin edebilmiştir. Yöneticilerin hiç biri krizi tam olarak tahmin edememiştir. Bunun nedeni otellerde kalifiye eleman eksikliğinin bulunması olabilir.

Otel işletmelerinin %75'i kriz dönemlerinde insan kaynaklarında işten çıkarma politikasını krizden kurtuluş yolu olarak görmemektedir. Otel işletmelerinin %25'sinin işten çıkarma politikasının işletmeyi rahatlatacağı görüşünü benimsemektedir. Ayrıca kriz dönemlerinde işten çıkarma politikasını tamamen savunan hiçbir otel işletmesinin bulunmadığı görülmektedir. Bu durum otel işletmelerinde insan kaynakları yönetiminin bilinçli olarak uygulandığını göstermektedir.

Otel İşletmelerinin %62,5'inin kriz dönemlerinde kalifiye insan gücüne ihtiyaç duymadıkları görülürken, %37,5 oranında ise kalifiye insan gücüne ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Otellerde birebir yapılan anket görüşmelerine göre, profesyonel otellerin kalifiye personele daha fazla önem verdikleri anlaşılmıştır.

Yapılan ankete göre, kriz dönemlerinde otel işletmelerinde işten çıkarmaların, %83,3 oranında diğer çalışanları olumsuz yönde etkilediği görüşü ortaya çıkmıştır. İşten çıkarmaların diğer çalışanlar üzerinde bir etki bırakmadığı görüşüne sahip hiçbir otel yöneticisi bulunmamaktadır.

Tablo 5: İşletmelerde Krize Neden Olan Faktörlerin Önem Sıralaması

Önem Düzeyi	1.	2.	3.	4.	Önem Sırası	İşletme Sayısı
Ekonomik faktörler	14	3	4	3	1.	24
Rakip işletmeler ve artan rekabet	2	12	6	4	2.	24
İşletme içi faktörler	1	4	13	6	3.	24
Sosyo-kültürel faktörler	3	4	3	14	4.	24

Otel İşletmelerinde anketi cevaplayan yöneticiler, işletmelerin kriz ortamına girmesinin en önemli sebebini ekonomik faktörler olarak görmektedirler. Yani en önemli kriz faktörü ülkede veya dünyada baş gösteren ekonomik durumdur. Yöneticiler, ikinci en önemli kriz faktörü olarak rakip işletmelerin durumu ve artan rekabeti görmektedirler. İşletme içi faktörler ise üçüncü sırada yer almaktadır. İşletme içi

*Said KINGİR, Muhammet Fatih SANCAR, Bayram AKAY,
Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Krizlerden Etkilenme
Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Şanlıurfa Örneği*

faktörleri, sosyo-kültürel faktörler izlemektedir. Genel olarak otel işletmesi yöneticileri işletme içinde yaşanan krizlerden, ekonomik çevresel faktörleri sorumlu tutmakta ve işletme içi faktörlerin krize etkisinin çok az olduğu görüşünü belirtmektedirler.

Tablo 6: Otel Departmanlarından Krizden Etkilenme Düzeyi

Önem Düzeyi	1.	2.	3.	4.	5.	Önem Sırası	İşletme Sayısı
Servis hizmetleri	10	7	3	1	3	1.	24
Ön büro hizmetleri	5	11	4	3	1	2.	24
Kat hizmetleri	4	8	10	2	--	3.	24
İnsan kaynakları	3	2	1	12	6	4.	24
Muhasebe-Finansman	3	2	4	5	10	5.	24

Otel işletmelerinde krizden en çok etkilenen departmanın servis departmanı olduğu görülmektedir. Servis hizmetlerini etkilenme düzeyi olarak sırasıyla Ön büro, Kat hizmetleri, İnsan Kaynakları ve Muhasebe departmanının izlediği görülmektedir. Özellikle muhasebe departmanında krizin çok az etkili olması, işin mesleki bilgi ve tecrübe gerektirmesi olabilir.

Tablo 7: Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Belge Türü	Sayı (N)	Ortalama (Rank)	Mann-Whitney U	Anlamlılık (P)
Geçmiş Dönem Krizlerini Tahmin Etme	Turizm Belgeli	9	12,17	64,50	,834
	Belediye Belgeli	15	12,70		
Krizden Etkilenme Düzeyleri	Turizm Belgeli	9	11,89	62,00	,712
	Belediye Belgeli	15	12,87		
Personeli İşten Çıkarma Düzeyleri	Turizm Belgeli	9	11,00	54,00	,160
	Belediye Belgeli	15	13,40		
Krizde Çalışana Destek Verme	Turizm Belgeli	9	12,22	65,00	,857
	Belediye Belgeli	15	12,67		
Krizde Personele İhtiyaç Duyulması	Turizm Belgeli	9	11,89	62,00	,722
	Belediye Belgeli	15	12,87		
Krizden Sonra Personele İhtiyaç	Turizm Belgeli	9	13,33	60,00	0,722
	Belediye Belgeli	15	12,00		
Krizde Personel Çıkarma Politikası	Turizm Belgeli	9	7,50	22,50	,004
	Belediye Belgeli	15	15,50		
İşten Çıkarmanı Personele Etkisi	Turizm Belgeli	9	11,33	52,00	,275
	Belediye Belgeli	15	13,20		

(p < 0,05) anlamlılık düzeyi

Tablo 7’deki farklılıklara ilişkin analizlerde geçmiş dönem krizleri tahmin etme, krizden etkilenme düzeyleri, personeli işten çıkarma düzeyleri, krizde çalışana destek verme, krizde personele ihtiyaç duyulması, krizden sonra personele ihtiyaç ve işten çıkarmanı personele etkisi ile işletmelerin türleri arasında $p < 0,05$ anlamlık düzeyinde farklılık bulunmamıştır. Krizde personel çıkarma politikası ile belge türü arasında $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde farklılık vardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, turizm işletmelerinde krizlerden insan kaynakları yönetiminin ne düzeyde etkilendiklerine ilişkin bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için turizm sadece döviz üreten bir sektör olmanın yanında emek yoğun doğası ile de önemli bir istihdam sağlayıcısıdır. Emek yoğun işleyen bir sektör olması ve ilişkili olduğu endüstri sayısının fazlalığı ise, turizmi diğer sektörlerle kıyasla krizlere daha açık bir konuma getirmektedir. Küreselleşmenin reel ve finansal sektörde yarattığı büyümenin, krizlerin yayılma hızını da en az aynı yönde attırması, dış etkilere oldukça açık olan turizm sektöründe etkin kriz yönetimi stratejilerinin uygulanmasını zorunlu hale getirmektedir.

Yakın geçmiş de yaşanan ekonomik krizler, işgücü piyasası üzerinde önemli etkiler yapmıştır. Kriz dönemlerinde işsizlik oranları neredeyse her ülkede artmıştır. Örneğin, DPT verilerine göre Türkiye’de 2009 ekonomik krizinde işsizlik oranı %13,9’a çıkmış, ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü)’ya göre ABD’ de 2007’de %5,7 olan işsizlik oranı 2009’da %7,1’e ve AB ülkelerinde ise % 5,7’den % 7,9’a çıkmıştır.

Şanlıurfa’daki işletmelerin geçmiş dönemde yaşanan krizleri tahmin edemedikleri, kriz döneminde işletmeler tarafından yapılan hazırlıklar açısından daha çok yatırımlarını durdurmaya ve alacaklarını kontrol etmeye önem verdikleri, işletmelerin krizden önemli oranda etkilendikleri ve kriz döneminde çalışanları işten çıkarmak zorunda kaldıkları tespit edilmiştir.

Salgın hastalıklardan doğal afetlere kadar geniş bir yelpazede çeşitlilik gösteren krizlere önlem olarak, işletmelerin kriz yönetim stratejilerinin belirlemeleri ve çağdaş yönetim tekniklerinden biri olan kriz yönetimini en ince ayrıntılarına kadar bilinçli bir şekilde uygulamaları önerilebilir.

Günümüzün rekabetçi koşullarında işverenler işletme sürdürülebilirliğini sağlamak, ellerindeki nitelikli insan gücünü kaybetmemek ve rakiplerine kaptırmamak için yoğun bir çaba içerisinde. Ancak, krizler işletmelerin işçi çıkarmalarına, küçülmelerine hatta kapanmalarına neden olabilmektedir. Böyle bir durumda işletme yönetimine kurtuluş reçetesi olarak çalışanların tutum ve davranışları üzerinde doğrudan etkisi olan örgütsel bağlılık faktörlerine ağırlık vermeleri önerilebilir. Kriz dönemleri dışında çalışan ile işletme arasında oluşturulan bu bağ sayesinde işletmeler daha az kayıpla krizden kurtulabilir.

Genellikle üst yönetimin yanlış karar vermesi sonucu çıkan örgüt içi krizlerin yönetilmesinde en aktif şekilde görev alan kişi veya bölüm halkla ilişkiler sorumlusu veya yöneticisi olmaktadır (Tengilimoğlu ve Yüksel, 2004: 171). Bu açıdan işletmelere çalışanların istek, beklenti, öneri ve yakınmalarını yakından izlemeleri, kamuoyunu aydınlatacak örgüt içi ve dışı ilişkileri geliştirecek halkla ilişkiler uzmanı çalışmalarını önerilebilir.

Bu çalışma sınırlı alanda sınırlı katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan sonuçların geneli temsil edebileceğini savunmak objektif bir yaklaşım olmayabilir. Ancak örneklem olarak belirlenen alanda yapılan sınırlı araştırmalardan birisi olarak ilgili yazına katkılarının olabileceği düşünülmektedir. Yapılacak yeni araştırmalarda, daha fazla katılımcıya ulaşılarak bu çalışma sonuçları kıyaslanabilir. Ayrıca farklı illerde benzer araştırmalar yapılarak bölgesel çalışmalar yorumlanıp, avantajlı ve dezavantajlı olunan noktalar ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

- ALVAREZ, L. Suarez, Diaz A. Martin ve Casielles R. Vazquez (2007) Relationship Marketing and Information and Communication Technologies: Analysis of Retail Travel Agencies, Journal of Travel Research 2007 45: 453, s:453-463.
- ALTUNIŞIK, R. Coşkun R., Bayraktaroğlu S., Ve Yıldırım, E., (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamaları, 5. Baskı, Sakarya Yayıncılık, İstanbul.
- AYMANKUY, Yakut, Şimal (2001), Turizm Sektöründe Kriz Yönetimi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 100-123.
- BAŞ, Türker, (2008), Anket (Nasıl Hazırlanır, Uygulanır, Değerlendirilir?), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- BIERMAN, Harold (1998), The Causes of the 1929 Stock Market Crash, Greenwood Publishing Group, Westport.
- CELASUN, Merih (2002), “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme”,<http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>, 23.05.2010.
- DİNÇER İstanbullu, Füsün (1994), “Ağırlama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi”, Turizm Yıllığı, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, İstanbul.
- DİNÇER, Ömer (1992), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Timaj Basımevi, İstanbul.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2009), Yıllık Raporlar, DPT Yayınları-149, Ankara.
- EKİNCİ, Hasan; İzci, Ferit (2006), Kriz Yönetiminde İnsan Kaynaklarına Psikolojik Desteğin Önemi ve Kayseri Tekstil Sektöründe Bir Araştırma, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (12), s. 23-42.
- Global Employment Trends: January 2009 / International Labour Office – Geneva: ILO, 2009, *ILO Cataloguing in Publication Data*.
- GURRIA, Angel (2008), From the Financial Crisis to the Economic Downturn: Restoring Growth is a Key Challenge, <http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/2753/>, 24.05.2010.
- GÜRSOY, Mehmet, (2000), Kriz Yönetiminde İnsan Kaynakları, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, s. 20-42.
- HENDERSON, Joan C. (2007), Tourism Crisis: Causes, Consequences and Management, Tourism Management, p.

- .....
- HİÇ, Mükerrrem (2009), Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye, Beykent Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- IRVINE, Robert B. (1987), “What’s a Crisis, Anyway”, Midyear Special, s. 30-39.
- KEPENK, Yakup ve Yentürk, Nurhan, (2001) 1994 Ekonomik Krizinin Nedenleri, http://www.ekodialog.com/Konular/1994_krizi.html, Erişim: 26.04.2010.
- KORKMAZ, Mehmet (2003) Krizler Ve İç Borçlanması, <http://www.belgeler.com/blg/6i9/krizler-ve-ic-borclanmasi>, Erişim: 26.04.2010.
- KOYUNCU, Murat; Şenses, Fikret (2004), Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri, ERC Working Papers in Economics 04/13. Middle East Technical University, s:1-43, Ankara
- KOZAK, Meryem (1999), Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar, Detay Yayıncılık, Ankara.
- KRUGMAN, Paul (2009), International Economics: Theory and Policy, Pearson Education, Inc., Boston.
- KRUGMAN, Paul R. ve Maurice Obstfeld (2003), International Economics: Theory and Policy, Pearson Education, Inc., Boston.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, (2010), Turizm İstatistikleri, <http://sgb.kulturturizm.gov.tr/belge/1-90750/turizm-istatistikleri.html>, Erişim Tarihi, 26.04.2010.**
- MARRA, A. (2009), “Russia”, Editörler: Bongini, P., S.Chiarlone ve G. Ferri, Emerging Banking Systems, Palgrave-MacMillan, ss.162-183.
- PAKSOY, A. Ç. (1999), Türkiye'deki Halkla İlişkiler Uygulamaları, İstanbul: Rota Yayınları.
- PIZAM, Abraham (1999), “A Comprehensive Approach To Classifying Acts of Crime and Violence at Tourism Destinations” Journal of Travel Research, Vol.38, No.5.
- REILLY, A. (1987), “Are Organizations Ready for Crisis? A Managerial Scorecard”, Columbia Journal of World Business.
- SABUNCUOĞLU, Zeyyat (1997), Personel Yönetimi; Politika ve Yönetmelik Teknikler, Furkan Ofset, Bursa.
- SAFRAN, Barış (2003), Krizlerin Aşılmasında Önemli Bir Araç Olan İşveren Motivasyonuna Yönelik Olarak İstanbul Tekstil Sektörü İşletmelerinin İncelenmesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Cilt:10 (1).

- SHEAFFER, Zachary; Rita Mano, Negrin (2003), "Executives' Orientation As Indicators of Crisis Management Policies and Practices", *Journal of Management Studies*, s.570-581.
- SIMONE, Peter (2007), "Preface: The Tsunami of 26 December 2005, PATA's Initial Responses", Editörler: LAWS, E., B. Prideaux ve K. Chon, *Crisis Management in Tourism*, CABI, UK.
- SERDENGECİTİ, Süreyya (2002), "Şubat 2001 Krizi Üzerine Düşünceler: Merkez Bankası Bakış Açısından Çıkarılacak Dersler", <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma>, 23.05.2010.
- ŞENSES, F. (1996), "Structural Adjustment Policies and Employment in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, (15), s. 65-93.
- T.C. Turizm Bakanlığı, (2002), *Turizmde Kriz Yönetimi*, Nokta Ofset Basım Tic. Ltd. Şti. Ankara.
- TEKİN. V. Nadir (2007) *SPSS Uygulamalı Bilimsel Pazarlama Araştırmaları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- TENGİLİMOĞLU, Dilaver ve Öztürk, Yüksel (2004) *İşletmelerde Halkla İlişkiler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- TÜZ, Melek (2002), *Kriz Anında İşletme Yönetimi*, Alfa yayınları, İstanbul.
- ULUHAN, Reha (1998), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul.
- UNWTO (United Nations World Tourism Organization), (2010), *International Tourism on Track for a Rebound after an Exceptionally Challenging 2009*, http://www.unwto.org/media/news/en/press_det.php?id=5361, 06.05.2010.
- UNWTO (United Nations World Tourism Organization) *World Tourism Barometer*, (April 2010), "International Tourism Receipts 2009", <http://www.unwto.org/facts/eng/barometer.htm>, 11.05.2010.

*Said KINGIR, Muhammet Fatih SANCAR, Bayram AKAY,
Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Krizlerden Etkilenme
Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Şanlıurfa Örneği*

GÜÇLENDİREN LİDERLİK VE PERSONEL GÜÇLENDİRME İLİŞKİSİ: TEORİK BİR YAKLAŞIM

The Relationship Between Empowering Leadership And Empowerment: A Theoretical Approach

İsmail BAKAN*, Tuba BÜYÜKBEŞE†, Burcu ERŞAHAN‡,
Muaz GÜNGÖREN§

ÖZET

Akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından 1980'li yıllardan bu yana yoğun olarak tartışılan bir kavram olan personel güçlendirme, rekabetin ve yenilik arayışlarının yaşandığı günümüz iş dünyasında halen popüler bir kavram olarak yerini korumakta ve önemi artarak devam etmektedir. Personel güçlendirmeye ilişkin literatür incelendiğinde güçlendiren liderlik ve personel güçlendirme kavramlarının çoğu zaman birbirlerinin yerine, ya da aynı anlamda kullanıldıkları dikkat çekmektedir. Bu çalışma, her iki kavrama ve birbirleri ile olan ilişkilerine açıklık getirerek teoriye katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Güçlendiren Liderlik, Güçlendirme

ABSTRACT

In today's competitive and innovative business environment, empowerment has maintained its place as a popular concept since the 1980s, and has been discussed by academics and practitioners. In reviewing the literature on employee empowerment, the concepts of empowering leadership and empowerment are often used interchangeably, or in the same sense. This study aims to contribute to the theory by clarifying both concepts and their relationships with each other.

Key Words: Empowering Leadership, Empowerment

---

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ibakan63@hotmail.com

† Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, tbuyukbese@yahoo.com

‡ Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, bersahan@hotmail.com

§ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, muazgungoren@gmail.com

GİRİŞ

Küreselleşme süreci ile beraber iş dünyasında yaşanan kıyasıya rekabet her geçen gün artmakta ve işletmeleri yeni arayışlara itmektedir. Bilimsel yönetim yaklaşımının öncüsü Taylor tarafından geliştirilen yönetim anlayışının getirdiği işin küçük parçalara bölünerek yapılması ve uzmanlaşmanın sağlanması, işletmelerde üretim artışını sağlarken, yüksek işgücü devir hızı, çatışma, yabancılaşma ve devamsızlık gibi önemli sorunlara yol açmıştır (Wilkinson, 1998). Bilimsel yönetim yaklaşımı sadece verimlilik artışını ve işe yönelik davranışları esas alırken insanı ikinci plana atmıştır. Daha sonra Elton Mayo'nun öncülüğünü yaptığı Hawthorne deneylerinde insanın sosyal, psikolojik özellikleri ve ihtiyaçlarının ön plana alınmasının çalışanların hem manevi açıdan doyuma ulaşmasına, hem de yapılan işin geliştirilmesine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. İlerleyen yıllarda insan davranışlarının araştırılarak insanın entellektüel boyutuyla ele alınması, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, geleneksel yönetim anlayışından modern yönetim tekniklerine geçişi, dolayısıyla da insan kaynaklarına verilen önemin artmasını beraberinde getirmiştir. İnsan kaynaklarına verilen önemin bir sonucu olarak da personel güçlendirme gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.

Çalışanların katılımı, toplam kalite yönetimi, iş zenginleştirme, yetki devri gibi kavramlar personel güçlendirme uygulamalarına zemin hazırlamıştır. Çalışanların zihinsel, fiziksel, sosyal ve psikolojik yönlerinin kullanılması ve çalışana insan olarak değer verilerek maksimum verimin elde edilmesinde en büyük görev liderlere düşmektedir. Liderin güçlendiren davranışlar sergilemesi çalışanların kendilerini güçlendirilmiş hissetmelerinde önemli bir faktördür. Güçlendiren liderlik davranışına muhatap olan çalışanın çoğu zaman kendini güçlendirilmiş hissetmesi, iş tatmininin, motivasyonun, örgüte olan bağlılığının, yaratıcılığının ve bilgi paylaşımının artması, örgütteki işgücü devir oranının ise düşmesi beklenir. Çünkü güçlendirilme sonucu kendi becerilerine güvenen ve işlerini anlamlı bir şekilde etkileyeceğine inanan çalışanların ekstra rol çabaları göstereceklerine inanılır (Spreitzer, 1995: 1444). Çalışan davranışlarında bu derece önem arz eden

güçlendiren liderlik ve personel güçlendirme kavramları ve birbirleri ile ilişkileri çalışmada ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Personel Güçlendirme

Personel güçlendirme kavramı uzun yıllardır çokça tartışılan ancak üzerinde tam bir tanım birliğinin olmadığı bir yönetim yaklaşımıdır. Yönetimsel ve örgütsel etkinliğin temel kavramı olarak ifade edilen güçlendirme; liderlik, yönetim şekli, güç, kontrol ve takım çalışmasıyla ilgili bir kavramdır (Krishna, 2007). Güçlendirme ayrıca;

- Çalışanların kişisel gelişme, bilgiyi arttırma, kendine güven ve diğer bireylerle yapıcı ve faydalı ilişkiler kurma yeteneğini güçlendirme ve kişinin kendi çevresini oluşturabilmesini sağlayarak onları güçlü kılma (Saeman,1992:189),
- Çalışanların yaptıkları işlerin kontrolünü ve sorumluluklarını kendilerine yükleyen ve bilgi paylaşımı, işbirliği, eğitim ve takım çalışması yoluyla onların karar verme yetkilerini, performanslarını ve kendi etkinliklerine olan inançlarını artıran bir yönetim uygulaması (Ginnoda, 1997),
- Yardımlaşma, paylaşma, yetiştirme, eğitime ve takım çalışması ile organizasyondaki çalışanların karar verme yetkilerini arttırma ve çalışanı geliştirme süreci (Vogt ve Murrel, 1990: 8),
- Çalışanın yaptığı iş üzerinde yetkisinin olduğunu bilmesi (London, 1993:57).
- Yöneticilerin ve çalışanların kendilerini ve işlerini etkileyecek kararların verilmesinde yetkiyi ve sorumluluğu paylaşmaları ve eylemleri sonucunda kendilerine ve işletmeye yaptıkları katkının bilinciyle işlerini sahiplendikleri bir gelişme ve öğrenme süreci (Ketchum ve Trist, 2000),
- Karar verme yetkisinin örgüt çalışanlarına da verilmesi (Gandz, 1990: 74),
- Çalışanların yaratıcılık ve motivasyon güçlerinin kullanılması ile eski, modası geçmiş ve emir tarzındaki yönetim

uygulamalarından bir an önce uzaklaşarak işletme problemlerinin çözülmesi (Sandbulte, 2002: 1)

- Çalışanın kendi etkinliği hakkındaki inancının güçlendirilmesi, daha fazla otonomi ve takdir hakkının sağlanması (Brymer, 1991: 59),
- Güçsüzlüğe etki eden faktörlerin tanımlanması, bunların gerek biçimsel örgüt uygulamaları gerekse etkili bilgilendirmeyi sağlayacak biçimsel olmayan örgütsel uygulamalar yoluyla, örgüt üyelerinin öz yeterlik duygularını artırma süreci (Conger ve Kanungo, 1988),
- Çalışanların işlerini sahiplenmelerinin, işlerinden gurur duymalarının ve özgür olarak hareket edebilmelerinin karşılığı olarak iş ortamındaki riskleri ve sorumlulukları paylaşmaları (Randolph, 2000: 10) gibi değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak personel güçlendirmenin tanımlanmasında öncülük eden ortak noktaları şu şekilde sıralamak mümkündür (Yıldırım, 2011: 100-101):
- Hiyerarşik güce sahip olan kişilerden alınan yetkilerin örgütte mümkün olan en alt kademeye devredilmesi,
- Alt kademedekiler arasında yetki ve sorumluluğun artırılması,
- Alt kademedeki personelin kendi kariyerinin sorumluluğunu üstlenmesine olanak tanınması,
- Alt kademedeki personelin problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi,
- Tüm personelin potansiyellerine ulaşmalarına yardımcı olunması,
- Personel güçlendirmenin olumlu etkilerinin personelin tüm hayatına yayılmasının sağlanması.

Personel güçlendirme kavramına ilişkin farklı tanımlar yapılması tanımı yapan araştırmacı ve yazarların kavrama farklı perspektiflerden bakmasından kaynaklanmaktadır. Personel güçlendirme çok boyutlu bir yönetim yaklaşımı olup kavramın açıklamasında genellikle iki temel

yaklaşım benimsemektedir. Bunlardan ilki “sosyo-yapısal güçlendirme” (Çavuş, 2006: 69), “davranışsal güçlendirme” (Bolat vd., 2009:215) veya ilişkisel (Arslantaş, 2007:229) boyut olarak adlandırılan; güçlendirmenin gerçekleşebilmesi için üst yönetime düşen görev ve sorumluluklar ile yöneticiler tarafından yerine getirilmesi gereken faaliyetler açısından konuyu ele alan yaklaşımdır (Kirkman ve Rosen, 1999; Pearce ve Conger, 2003; Leach vd., 2003; Strauss, 1963). Bu yaklaşımın temelini yöneticilerin, astlarını güçlendirmedeki rolü oluşturmaktadır (Honold, 1997:203). Sosyo yapısal yaklaşımı benimseyen yazarlar güçlendirmeyi, gücün astlarla paylaşılması ya da onlara “güç” verme olarak tanımlamakta ve güçlendirmeyi, gücün, üst yönetimden, orta kademe yöneticilere ve buradan da çeşitli yollarla alt kademe işgörenlere aktarılması biçiminde ifade etmektedirler (Field 1997; Psoinos vd. 2000; Randolph ve Sashkin 2002). Güçlendirmenin odak noktasını “güç” olarak benimseyen Conger ve Kanungo (1988: 472), gücün kontrollü bir biçimde çalışanlara verilmesiyle çalışanların kendi kararlarını verme ve yürütme hakkına sahip olacağını belirtmişlerdir. Bir yönetim kavramı olarak güç; uzmanlık gücü, pozisyon gücü, kişilik gücü ve kaynak gücü olmak üzere farklı şekillerde ele alınmaktadır. Seçim hakkı vermekle personelin pozisyon gücünün artırılması, eğitim ve geliştirme ile personelin uzmanlığının sürekli geliştirilmesi, bilgi paylaşımı ve diğer kaynaklara ulaşma, kullanma imkânının verilmesi ile kaynak gücünün artırılması ve son olarak kendine güven ve motivasyonun artırılması ile personel güçlendirme sağlanacaktır (Koçel,2010: 411). İkinci yaklaşım ise güçlendirmeyi “bilişsel” veya “motivasyonel” boyutta ele alan “psikolojik güçlendirme” olarak adlandırılan yaklaşımdır (Conger ve Kanungo, 1988; Kirkman ve Rosen, 1999; Spreitzer,1995; Thomas ve Velthouse, 1990). Conger ve Kanungo (1988) yönetsel uygulamaların güçlendirme için gereken şartlardan sadece bir kısmı olduğunu, bu nedenle söz konusu uygulamaların çalışanları, ancak sınırlı bir ölçüde güçlendirebileceğini vurgulayarak psikolojik güçlendirme yaklaşımına öncülük etmişlerdir. Çalışanın kendisini güçlendirilmiş hissedip hissetmediğine ilişkin algısını ifade eden psikolojik güçlendirmede yöneticilerin yönetsel uygulamalarının çalışanlar tarafından ne şekilde algılandığı önem taşır (Thomas ve Velthouse, 1990 672). Greasley ve

arkadaşları (2005) güçlendirmenin psikolojik boyutunun, lider davranışları ve yönetsel uygulamalardan farklılaşarak çalışanların güçlendirme uygulamalarına yönelik algılarını ve yaşadıkları tecrübeleri vurgulamakta olduğunu belirtmektedir. Diğer bir deyişle sosyo-yapısal güçlendirme çalışanların güçlendirilmesi için gereken şartların hazırlanması ve uygulanmasını ifade ederken, psikolojik güçlendirme çalışanların kendilerini ne derece güçlendirilmiş hissettiklerine ilişkin algılarını ifade eder. Thomas ve Velthouse (1990: 666-681) geliştirdikleri bilişsel model çerçevesinde psikolojik güçlendirmeyi anlam, yetkinlik, seçim ve etki olmak üzere dört boyutta ele almışlardır. Spreitzer (1995: 1442-1465) ise, Thomas ve Velthouse'ın çalışmasını esas alarak psikolojik güçlendirmenin; kontrollü olma, öz saygı, bilgiye erişim ve performansa dayalı ödül sistemi olarak dört bileşenden oluştuğunu bunun da yönetsel etkinlik ve yenilikçi davranışları etkilediğini belirtmiştir (Arslantaş ve Dursun, 2008: 114).

Psikolojik güçlendirmeyi oluşturan dört boyut birçok yazar tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır (Ceylan vd., 2005; Çöl, 2001; Yürür ve Demir, 2011):

- **Anlamlılık** : Bir işin gerekleriyle çalışanın kendi değerleri, inançları, idealleri ve davranışları arasındaki uyumu ifade eder. Bu uyum, işin birey için taşıdığı önemdir. İşin gerekleri ile çalışanın inançları ve değerleri birbirine yakınlaştıkça işin birey için taşıdığı önem de artmaktadır. Diğer bir deyişle yürütülen işin gerekleri ile bireyin inançları, değerleri ve davranışlarının örtüşme derecesi, işin birey için taşıdığı anlamın da göstergesidir (Spreitzer, 1995: 1443).
- **Yetkinlik**: Bireyin işinin gerektirdiği aktiviteleri uzmanlığıyla yapabilme yeteneğine olan inancını ifade etmektedir (Gist, 1987: 475). Diğer bir ifadeyle, bireyin işini ve iş ortamını şekillendirmek istemesi ve buna yetisinin olmasıdır. Burada bahsedilen yetkinlik daha çok bireyin işe ilişkin rolü ile ilgili kişisel yetkinliğidir (Spreitzer, 1995: 1443). Psikolojik güçlendirmede bu boyutun tam olarak gerçekleşebilmesi için, çalışan yaptığı işi nasıl yapacağı konusunda tercih duygusunu hissetmelidir.

- **Özerklik (Otonomi -Serbestlik- Seçim) :** Yetkinlik davranış ile ilgili ustalığı ifade ederken özerklik bireyin faaliyeti başlatma, sürdürme ve düzeltme ile ilgili konularda inisiyatif kullanabilmesidir. Özerklik, işte atılacak adımların, sarf edilecek eforun ve kullanılacak yöntemlerin belirlenmesinde işgörenin üst yönetimden bağımsız karar alabilme, yani seçim özgürlüğüdür (Spreitzer vd., 1999: 512).
- **Etki:** Çalışanın işin stratejisi, yöntemi veya sonuçları üzerinde tesir yetkisine sahip olma derecesidir. Özerklik bireyin kendi işi üzerindeki kontrol duygusu ile ilgiliyken, etki kişinin işteki çıktılarını etkileyebilme derecesi olarak ifade edilmektedir. Bu durumda özerklik işte katılımı, etki ise örgütsel katılımı gerektirmektedir (Spreitzer vd., 1997: 681).
Çalışanlarını güçlendirmek isteyen lider anlam, yetkinlik, özerklik ve etki ile ilişkili olarak çalışanın işine yönelik motivasyonunu artırmalıdır (Thomas ve Velthouse, 1990: 672).

Personel güçlendirme kavramının ortaya çıkmasında etkili olan koşullar:

İşletmelerin içinde buldukları sürekli değişen dinamik çevre koşulları, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki baş döndürücü hızlı gelişmeler ve artan müşteri beklentileri işletmeleri sürdürülebilir rekabet edebilmede yeni arayışlara itmektedir. İşletmelerin hayatta kalma yarışlarında yeni bir yönetim yaklaşımı olarak personel güçlendirme kavramının ortaya çıkmasında etkili olan koşullar şunlardır (Harvey ve Bowin, 1996: 377; Daff, 2001: 502; Coleman, 1996: 30; Çavuş ve Akgemci, 2008):

- Küreselleşme sonucu hızlı rekabet artışı ile, çalışanların örgüt içi girişimcilik ve yaratıcılıklarına giderek daha fazla gereksinim duyulması ve yenilikleri yapanların daha fazla özgürlüğe gereksinim duymaları,
- Rekabet gücünün artış hızına paralel olarak verimliliğin önceki yıllara oranla daha fazla artırılması için yöneticilerin çalışanlarını kararlara daha fazla katma zorunluluğunu hissetmeleri,

- Mal ve hizmet geliştirmenin stratejik öneminin artması,
- Yüksek performans gücüne sahip bir öğrenen organizasyon yaratma ihtiyacı,
- İletişim, işbirliği ve kurumsal güvenin öneminin artması,
- Müşteri taleplerine duyarlılık,
- Hızlı ve esnek olma ihtiyacı,
- İşletme süreçlerinde yatay yapılanma,
- Her seviyede risk alma, katılım ve yaratıcılığın teşvik edilmesi,
- Çalışanların kapasiteleri ve sosyal sorumluklarını genişletme ihtiyacı.

Bu koşullar altında işletmeler için güçlendirilmiş çalışanlara duyulan ihtiyaç göz ardı edilemez. İşletmelerin başarılı olmaları için her örgütün kendi ihtiyaçlarına ve kültürüne uygun personel güçlendirmeyi, kendi içinde yaratması ve tanımlaması gerekmektedir (Honold, 1997: 202).

Güçlendiren Liderlik

Liderlik, başkalarını etkileme ve başkalarını güçlendirme sanatıdır. Conger (1989) The Academy of Management’da yayınlanan makalesinde “Leadership: The Art of Empowering Others” (Liderlik: Diğerlerini Güçlendirme Sanatı) başlığını kullanırken 13 yıl önce liderliğin tanımını yaparak güçlendiren lider kavramına vurgu yapmıştır. Conger (1989), Harvard Business School profesörleri ve yönetim danışmanları tarafından seçilen bir grup üst düzey başarılı yöneticinin liderlik davranışlarını incelediği makalesinde, işletmelerini başarıyla yöneten bu liderlerin ortak özelliğinin, çalışanlarını güçlendiren lider davranışları sergiledikleri bulgusuna ulaşmıştır.

Örgütler artık, alışlagelmiş kalıpların dışına çıkabilen, rutini kıran, problemleri gören ve çözüm yolları arayan, bilgiyi kendinde saklamayan, aktif ve kendine güvenen elemanlara ihtiyaç duymaktadırlar.

Bir başka deyişle, kendisine verilen resmi iş tanımında yazanlarla kendilerini kısıtlı tutmayan, inisiyatif alan kişilerin önemi ve örgütsel başarıdaki payı pek çok yazar tarafından vurgulanmaktadır. Bu da yöneticilerin güçlendiren lider davranışları sergilediği, güçlendirilmiş çalışanlarla mümkündür. Güçlendiren lider davranışları çalışanların kendilerini güçlendirilmiş hissetmelerinde önemli etkiye sahiptir. Güçlendiren liderlik, liderin özerklik, takdir, kontrol, karar serbestisi veya güç gibi çeşitli şekillerde çalışanlarını güçlendirmeye çalışması şeklinde tanımlanmaktadır (Albrecht ve Andretta, 2011). Yapılan araştırmalar çalışanların, lider ve yöneticileri güçlendiren bir liderlik tarzına, ya da lider davranışlarına sahip olduğunda, kendilerini güçlendirilmiş hissettiklerini ortaya koymaktadır (Albrecht ve Andretta, 2011: 234; Parker ve Price, 1994: 911-928; Konczak vd., 2000: 301-313)

Güçlendirme çalışma ortamında çalışanlara daha fazla güç, sorumluluk ve özerklik verilmesi, gibi yönetsel uygulamalar, lider davranışları ve çalışanların güçlendirilmiş hissedip hissetmediklerine ilişkin algılarından oluşan çok boyutlu bir kavramdır. Güçlendirmenin yönetsel uygulamalarla gerçekleşeceğini düşünen yazarlardan bir kısmı güçlendirmenin gerçekleşebilmesi konusunda üst yönetime düşen görev ve sorumlulukları şu şekilde sıralamışlardır (Koçel, 2003; Peccei ve Rosenthal, 2001; Honold, 1997; Yip, 2000; Çöl, 2004):

- Örgüt içinde paylaşılan bir vizyon yaratmak,
- Güçlendirmeye yönelik örgütsel bir kültür oluşturmak,
- Bilgi paylaşımını mümkün kılmak (örgütün amaçları, stratejileri, vizyonu ve bireysel ve örgütsel performans hakkındaki bilgiler),
- Örgüt içinde güven ve bağlılık yaratmak ve yabancılaşmayı azaltmak,
- Örgüt içinde katılımı ve yetki devrini arttırmak,
- İşleri planlama, karar verme ve kontrol boyutunda zenginleştirmek,

- Çalışanları işlerini yaparken izledikleri yollar ve verdikleri kararlar konusunda cesaretlendirerek bir öğrenme ortamı oluşturmak (hataları öğrenme fırsatı olarak görmek),
- Çalışanları sürekli olarak eğitmek ve geliştirmek,
- Örgüt içinde çift yönlü bir iletişim sistemi kurmak ve uygulanmasını sağlamak,
- Örgütsel amaç ve hedefleri açıkça tanımlamak ve çalışanlara iletmek,
- İşgören tatminine odaklanan etkili bir ödüllendirme sistemi kurmak,
- Koçluk, mentörlük ve danışmanlığı geliştirmek,
- Örgüt içinde genel sınırları belirleyerek bağımsız hareket etmeyi teşvik etmek.

Bu görev ve sorumlulukların hemen hemen tamamı üst yönetim tarafından yerine getirilmesi gereken faaliyetler ve sergilenmesi gereken davranışlardır. Sonuç olarak üst yönetimin güçlendirme sürecinde yapması gereken faaliyetler şu ana başlıklar altında toplanabilir (Arnold vd. 2000; Konczak vd., 2000, s.301-313; Arslantaş, 2007:228):

- Örnek olarak yönetme: Liderin kendi işine, çalışanların işine olduğu kadar bağlılık gösterdiğini vurgulayan davranışlarını kapsar. Mümkün olduğunca çok çalışarak ve astlarından daha fazla çalışarak, kendi davranışları ile astlarına örnek olmasını ifade eder. Örneğin liderin kendisi için yüksek performans standartları belirleyerek çalışanlarına da örnek olmasıdır.
- Sorumluluk: Yöneticinin çalışanlarını yaptıkları faaliyetlerin sonuçlarından sorumlu tutmasını ifade eder. Yönetici, yetkisini çalışanlara dağıtmakta ve aynı zamanda sonuçların sorumluluğunu taşımalarını sağlamaktadır.

- Yetki verme: Yöneticinin iş süreç ve prosedürlerini geliştirmeye yönelik olarak çalışanlarının kendi kararlarını verebilmelerine imkan tanınmasını açıklar.
- Katılımcı karar verme: Katılımcı karar verme liderin çalışanların (ekip üyelerinin) bilgisini ve verisini kullanarak karar almasını ifade eder. Çalışanları (ekip üyelerini) fikir ve düşüncelerini ifade etmeye teşvik etmek bu kapsamdadır. Kendilerini etkileyecek kararlar verirken kendi iş grubunun önerilerini kullanmak gibi.
- Koçluk etme: Çalışanlarını eğiterek onların özgüvenlerini geliştirmek adına yapılan davranışları içerir. Çalışanların ihtiyaç duydukları alanlarda eğitim almasını sağlamak, performanslarının artmasını sağlayacak önerilerde bulunmak gibi davranışları içerir.
- Bilgilendirme: İşletmenin diğer önemli bilgilerle beraber, misyon, vizyon gibi kurumsal bilgilerinin liderler tarafından yayılmasıdır. Şirket kararlarının çalışanlara açıklanması, yeni şirket politikaları hakkında çalışanlara bilgi verilmesi bu kapsamdadır. Şirketin amaçlarının açıklanması örnek verilebilir.
- İlgi gösterme/etkileşim içinde olma: Genel anlamda çalışanların refahına ilişkin ortaya konan davranışlar bütünüdür. Çalışanların kaygı ve endişelerini tartışmak için zaman ayırmak bu kapsamdadır. Çalışanlara ilgili davranmak gibi. Etkileşim içinde olmak, çalışanlarla karşılaştığında önemli olan davranışlar bütünüdür. Grupla birlikte çalışmak, çalışanlar arasında neler olup bittiğinden haberdar olmak ve grubunda çalışanların ne yaptığını bilmek gibi davranışlardır.
- Beceri geliştirme: Yöneticinin zamanını çalışanlarının eğitimine ve becerilerini geliştirmeye harcamasını ifade etmektedir. Yönetici güçlendirme çabalarını desteklemek için çalışanların ihtiyacı olan becerileri geliştirecek gerekli eğitimleri almalarına önem verir.

Personel güçlendirme çok boyutlu bir kavram olup çalışanların güçlendirilmesinde en önemli görev liderlere düşmektedir. Güçlendirmenin psikolojik boyutunu oluşturan psikolojik güçlendirmenin gerçekleşmesinde yönetim uygulamaları ve lider davranışları çalışanın kendini güçlendirilmiş hissetmesinde yadsınamaz bir yere sahiptir. Güçlendirme hem davranışsal, hem de psikolojik boyutu ile bir bütündür. Çoğu zaman davranışsal boyutun psikolojik boyut üzerinde daha etkili olduğu düşünülmektedir. Güçlendiren liderler çalışanlarını güçlendirmek için çaba sarf ederken çalışanların bu konuya ilişkin algılarını da her zaman göz önünde bulundurmalarıdır.

SONUÇ

Personel güçlendirme ve güçlendiren liderlik kavramlarına ilişkin literatür incelendiğinde ilgili yazında bir kavram karmaşasının olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise kavramların birbirlerine çok yakın anlamlar içeren ve birlikte kullanılan kavramlar olmasıdır. Nasıl ki liderlik, yönetimin amacına ulaşması için başkalarını etkileme ve yönlendirme süreci, lider ise bu süreci geliştiren kişi olarak tanımlanıyorsa, “güçlendirme” kavramı da burada bir süreç (Ketchum ve Trist, 2000; Smith, 1997: 121; Bartram ve Casimir, 2007; Wallerstein, 1992; Whitmore, 1988; Keiffer, 1984), bir yönetim felsefesi (Koçel, 2003) ve/veya yönetim yaklaşımı (Vogt ve Murrel, 1990; Saeman,1992) olarak ele alınmalı, “güçlendiren liderlik” ise güçlendirme sürecinde etkili olan temel faktörlerden biri olarak düşünülmelidir.

Personelini güçlendirme eğilimi içerisinde olan bir işletmede en önemli unsur yöneticilerin güçlendiren liderlik davranışlarıdır. Burada lidere düşen en büyük görev ise güçlendirmeye uygun bir örgüt kültürü oluşturmaktır. Bu kapsamda ilk yapılabilecek uygulamalardan biri ise işin mümkün olan en iyi şekilde yapılabilmesi için tüm engelleri ortadan kaldırmaya çabalamaktır (Doğan, 2006: 40).

Çalışanların güçlendirilmesi üzerinde etkili olan lider davranışlarının çalışanlarca ne şekilde algılandığı önem arz etmektedir (Koçel, 2005: 419-420). Bu bağlamda liderlerin çalışanlarına yönelik olarak gösterecekleri davranışlar onların işleri ile ilgili algılamalarını

olumlu yönde değiştirecek ve işleri daha anlamlı hale getirecektir. Bu amaçla işletme içinde iş zenginleştirme, iş genişletme, iş rotasyonu gibi uygulamalar devreye sokulurken, işin örgüt açısından taşıdığı anlam ve önem sürekli olarak vurgulanır. İstenen sonuç, işin çalışanların gözündeki anlamını değiştirip, kendilerini örgütün önemli bir üyesi olarak görmeleri ve örgüte ne tür katkılarda bulduklarını anlamalarını sağlamaktır (Bolat vd, 2009:220).

Günümüzde yaşanan yoğun rekabet ortamında işletmeler için en değerli kaynağın risk alabilen, inisiyatif kullanabilen, yenilikçi, yaratıcı ve çalıştığı örgüte bağlı insan olduğu kabul edilen bir gerçektir. Böyle bir çalışan profiline sahip olmada ise güçlendiren liderlik önemli bir faktördür. Personel güçlendirme yaklaşımının, örgüt kültürüne yerleştirilmesi ile işletmelerin ihtiyaç duydukları değişim ve gelişim sağlanabilir. Ancak değişimle ilgili günümüz liderleri örgütte çalışanların içsel motivasyonunu sağlamada sorumluluğu paylaşmalarına rağmen (Doğan, 2006:69), güçlendirme konusunu çeşitli nedenler öne sürerek (çalışanların yetersizliği, ortaya çıkabilecek hatanın maliyeti, çalışanların artı sorumluluğa vakti olmaması, yetkinin kendi ellerinden gideceği endişesi, vb.) geciktirebilmekte, kontrolün kendi ellerinde olmasını tercih edebilmektedirler. Burada unutulmaması gereken en önemli nokta işletmelerin elde edecekleri başarılı ya da başarısız iş sonuçlarının, çalışanların göstereceği performansa bağlı olduğudur. İşe uygun olmayan çalışan, işletmenin kötü sonuçlar elde etmesine neden olurken, işe uygun bir çalışan ise özellikle kendisine gerekli yetki verildiğinde, ihtiyaç duyduğu eğitim ve kaynaklar sağlandığında, liderleri tarafından desteklendiğini hissettiğinde yani güçlendirildiğinde işletmeye kazanç sağlayacaktır. Bu yüzden liderler personel güçlendirmede, çalışanlar konusunda güvenilirlik, sorumluluk, sadakat ve empati yapabilme gibi faktörleri dikkate almalıdırlar (Butts, 2004; Doğan ve Demiral, 2007: 284). Güçlendiren bir lider ve güçlendirilmiş çalışanlarla işletmeyi çok daha başarılı noktalara getirmek ve yüksek performans elde etmek mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

ALBRECHT, Simon L, Andretta, Manuela (2011). "The Influence Of Empowering Leadership, Empowerment And Engagement On Affective

Commitment And Turnover Intentions In Community Health Service Workers: Test Of A Model". *Leadership in Health Services*, 24(3), 228 – 237.

ARNOLD, Josh J., Arad, Sharon, Rhoades, Jonathan A. ve Drasgow, Fritz (2000). "The Empowering Leadership Questionnaire: The Construction And Validation Of A New Scale For Measuring Leader Behaviors". *Journal of Organizational Behavior*, 21, 249–269.

ARSLANTAŞ, Cem Cüneyt (2007). "Güçlendirici Lider Davranışının Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Görgül Bir Araştırma". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 227-240.

ARSLANTAŞ, Cem Cüneyt ve Meral Dursun (2008). "Etik Liderlik Davranışının Yöneticiye Duyulan Güven ve Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisinde Etkileşim Adaletinin Dolaylı Rolü". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 111-128.

BARTRAM, Timothy, Casimir, Gian (2007). "The Relationship Between Leadership And Follower In-Role Performance And Satisfaction With The Leader: The Mediating Effects of Empowerment And Trust In The Leader". *Leadership and Organization Development Journal*, 28 (1), 4 – 19.

BOLAT, Oya İnci, Bolat, Tamer, Seymen, Oya Aytemiz (2009). "Güçlendirici Lider Davranışları ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkinin Sosyal Mücadele Kuramından Hareketle İncelenmesi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 215-239.

BRYMER, Robert, A. (1991). "Employee Empowerment: A Guest Driven Leadership Strategy". *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 32(1), 58-68.

BUTTS, Mike (2004). "Command Performance: Empowerment Is The Catalyst For Positive Corporate Changes". *Prosales*, December, http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0ntc/is_12_16/ai_n8586621 (Erişim Tarihi: 15.06.2012).

CEYLAN, Adnan, Çöl, Güner ve Gül, Hasan (2005). "İşin Anlamlılığını Belirleyen Sosyal - Yapısal Özelliklerin Güçlendirmeye Olan Etkileri Ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(1), 35-51.

COLEMAN, Henry, J. (1996). "Why Employee Empowerment Is Not Just A Fad", *Leadership & Organization Development Journal*, 17(4), 29–36.

CONGER, Jay, A. (1989). "Leadership: The Art of Empowering Others". *Academy of Management Executive* 3, 17-24.

- CONGER, Jay, A. ve Kanungo, Rabindra, N. (1998). "The Empowerment Process: Integrating Theory And Practice". *Academy of Management Review*, 13 (3), 471-482.
- ÇAVUŞ, Mustafa. Fedai. (2006). "Personel Güçlendirme: İmalat Sanayi İşletmelerinde Bir Araştırma". *Çukurova Üniversitesi*, http://joy.yasar.edu.tr/makale/10.sayı/personel_guclendirme_10v3.pdf, 1-13, (Erişim Tarihi: 15.06.2012).
- COŞKUN, Meral "Personel Güçlendirme ve Takım Çalışması", Hr Türkiye, <http://www.hrturkiye.com/index.php/personel-guclendirme-ve-takim-calismasi/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2012).
- ÇAVUŞ, Mustafa Fedai ve Akgemci, Tahir, (2008) "İşletmelerde Personel Güçlendirmenin Örgütsel Yaratıcılık ve Yenilikçiliğe Etkisi: İmalat Sanayinde Bir Araştırma". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 229-244.
- ÇÖL, Güner (2004). "Personel Güçlendirme (Empowerment) Kavramının Benzer Yönetim Kavramlarıyla Karşılaştırılması". *İş, Güç, Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6 (2).
- ÇÖL, Güner (2008). "Algılanan Güçlendirmenin Dışören Performansı Üzerine Etkileri". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- DAFF, Richard, L. (2001). "Organization, Theory and Design". (Seventh Edition). South Western: Thompson Learning.
- DOĞAN, Selen (2006). "Büyük Ölçekli İşletmelerde İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Güçlendirilmiş Bir İş Çevresi Yaratmaya Ne Kadar İstekli ve Hazır Olduklarının Tespitine İlişkin Bir Araştırma". *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), 165-189.
- DOĞAN Selen ve Demiral, Özge (2007). "İşletmelerde Personel Güçlendirme Kültürünün Yaratılmasıyla Müşteri Memnuniyetinin Sağlanması". *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12 (9), 282-303.
- DOĞAN Selen ve Selçuk Kılıç (2007). "Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri ve Önemi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, 37-61.
- FIELD, Laurie (1997) "Impediments To Empowerment And Learning Within Organizations". *Learning Organization, The*, 4(4), 149 – 158.
- GANDZ, Jeffrey (1990). "The Employee Empowerment Era". *Business Quarterly*, 55(2), 74-79.

- GINNODA, Bill (1997). “The Who, What, When, Where, Why and How of Empowerment”, *The Power of Empowerment: What the Experts Say and 16 Actionable Case Studies*. Arlington: Pride Publications, 2-14.
- GIST, Marilyn (1987). “Self-Efficacy: Implications For Organizational Behaviour And Human Resource Management”. *Academy of Management Journal*, 12, 472-85.
- GREASLEY Kay, Bryman Alan, Dainty Andrew, Price Andrew, Soetanto Robby ve King Nicola (2005). “Employee perceptions of empowerment”. *Employee Relations*, 27 : 354-368.
- HARVEY, Donald F. Bowin, Robert Bruce (1996). “Human Resource Management -An Experiential Approach”. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- HONOLD, Linda (1997). “A Review Of The Literature On Employee Empowerment”. *Empowerment In Organizations*, 5(4), 202-212.
- KIEFFER, Charles, H. (1984). “Citizen Empowerment: A Developmental Perspective”. *Prevention In Human Services*, 3(2-3), 9-36.
- Ketchum, Lyman D. ve Trist, Eric (2005). “All Teams Are Not Created Equal: How Employee Empowerment Really Works”. Sage Publications, Inc.
- KIRKMAN, Bradley L. ve Rosen, Benson (1999). “Beyond Self-Management: Antecedents And Consequences Of Team Empowerment”. *Academy Of Management Journal*, 42, 58-74.
- KOÇEL, Tamer (2005). “İşletme Yöneticiliği” (10. Basım).İstanbul: Arıkan Yayıncılık.
- KOÇEL, Tamer (2010). İşletme Yöneticiliği - Yönetici Geliştirme, Organizasyon ve Davranış. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- KONCZAK Lee J., Stelly Damian J. Ve Trusty Michael L. (2000). “Defining and Measuring Empowering Leader Behaviors: Development Of An Upward Feedback Instrument”. *Educational and Psychological Measurement*, 60(2), 301-313.
- KRISHNA, Y. Rama (2007). “Psychological Empowerment and Organizational Commitment”. *The Icfai Journal of Organizational Behavior*, 6(4), 26-36.
- LEACH, Desmond J., Wall, Toby D. ve Jackson, Paul, R. (2003). “The Effect Of Empowerment On Job Knowledge: An Empirical Test Involving Operators Of Complex Technology”. *Special Issue: The Industrial and Organizational-Cognitive Psychology Interface, Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76, 27-52.
- LONDON, Manuel (1993). “Relationship Between Career Motivation, Empowerment and Support For Career Development”. *Journal of Occupational and Organisational Psychology*, 66, 55-69.

- OHIO CERTIFIED PUBLIC MANAGER PROGRAM (2006), "Employee Empowerment", *Management Survival Guide*, <http://www.geocities.com/scruffered/empowerment.html>, (Erişim Tarihi: 15.06.2012).
- PEARCE, Craig L. ve Conger, Jay, A. (2003). "Shared Leadership: Reframing The Hows And Whys Of Leadership". Thousand Oaks, CA: Sage.
- PECCEI, Riccardo and ROSENTHAL, Patrice (2001). "Delivering Customer-Oriented Behaviour Through Empowerment: an Empirical Test of HRM Assumptions". *Journal of Management Studies*, 38(6), 831-857.
- PSOINOS, Anna, Kern, Thomas ve Smithson, Steve (2000). "An Exploratory Study Of Information Systems In Support Of Employee Empowerment". *Journal Of Information Technology*, 15, 211- 230.
- RANDOLPH, Alan. (2000). "Real Empowerment?: Manage The Boundaries". *Harvard Business Publishing Newsletters*, 5(7).
- RANDOLPH, Alan W. ve Sashkin, Marshall (2002). "Can Organizational Empowerment Work In Multinational Settings?". *Academy of Management Executive*, 16 (1), 102-115.
- SAEMANN, Ralph (1992) "The Environment and the Need for New Technology, Empowerment and Ethical Values". *Columbia Journal of World Business*, 27 (Fall-Winter), 186-93.
- SANDBULTE, Arend (2002). "Employee Empowerment Means Organizational Success". <http://www.cebcglobal.org/Publications/ExecutiveSummary/EXS-0692.htm>: 1-2, (Erişim Tarihi: 15.06.2012).
- SMITH, Bryan (1997). "Empowerment - The Challenge Is Now". *Empowerment In Organizations*, 5(3), 120 – 122.
- SPREITZER, Gretchen, M. (1995), "Psychological Empowerment In The Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation". *Academy Of Management Journal*, 38,1442-1465.
- SPREITZER, Gretchen, M., KIZILOS, Mark A., NASON, Stephan W. (1997). "A Dimensional Analysis Of The Relationship Between Psychological Empowerment And Effectiveness, Satisfaction, and Strain". *Journal of Management*, 23(5), 679-704.
- SPREITZER, Gretchen, M., DE JANASZ, Suzanne, C., QUIN, Robert, E. (1999). "Empowered To Lead: The Role Of Psychological Empowerment In Leadership". *Journal of Organizational Behavior*, 20, 511-526.
- STRAUSS, George (1963). "Some notes on power equalization". (Ed.H. Levitt). *The social science of organizations*: Englewood Cliffs. NJ: Prentice-Hall. 40-84.

- THOMAS Kenneth, W. ve Velthouse Betty, A. (1990). “Cognitive Elements of Empowerment: An Interpretive Model of Intrinsic Task Motivation”. *The Academy of Management Review*, 15, 666-681.
- VOGT, Judith, F. and MURRELL, Kenneth, .L. (1990). “Empowerment in Organizations: How to Spark Exceptional Performance”. San Diego: University Associates, CA.
- WALLERSTEIN, Nina (1992). “Powerlessness, Empowerment And Health: Implications For Health Promotion Programs”. *American Journal Of Health Promotion*, 6(3), 197-205.
- WHITMORE, Elizabeth ve Kerans, Patrick(1988). “Participation, Empowerment and Welfare”. *Canadian Review Of Social Policy*, 22, 51-60.
- WILKINSON, Adrian (1998). “Empowerment: Theory And Practice”. *Personnel Review*, 27, 1, 40-56.
- YILDIRIM, Halil (2011). “Personel Güçlendirme”. Çağdaş Yönetim Yaklaşımları. (Editör: İsmail Bakan). İstanbul: Beta Yayınları.
- YIP, Joseph, S. L. (2000). “Quality Service Success-Property Management Development to Empowerment: A Hong Kong Analysis”. *Structural Survey*, 18(4), 148-154.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MALÎ REFORM ÇABALARI VE KÂTİP ÇELEBİ'NİN “DÜSTÛRU'L-'AMEL Lİ- İSLÂHÎ'L-HALEL” RİSÂLESİ

**Financial Reform Attempts in the Ottoman Empire
and “Düstûru'l-'amel Li-ıslâhil'l-halel” of Kâtip
Çelebi**

Harun ŞAHİN*

ÖZET

Osmanlı Devleti müesseselerinin geçirdiği değişim ve dönüşüm konusu tarih bilimciler tarafından ilgiyle araştırılan ve tartışılan bir konu olmuştur. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren malî ve sosyal yapıda ortaya çıkan gelişmeler Osmanlı ekonomisi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devlet ve toplum yapısında meydana gelen düzen değişiklikleri Osmanlı aydın ve yöneticilerinin de dikkatini çekmiştir. Ortaya çıkan olumsuz gelişmeler karşısında padişahlara sunulmak üzere çeşitli ıslahat projeleri hazırlamışlardır. Islahat-nâme yazarları hazırladıkları projelerle çözülmeyi açıklamaya çalışmış ve çözüm yolları üretmişlerdir.

Bu çalışmada devletin malî ve sosyal sorunları karşısında Kâtip Çelebi'nin ortaya koyduğu çözüm önerileri ele alınmıştır. Kâtip Çelebi eserinde İbn-i Haldun'un tarih felsefesi ve sosyolojik yaklaşımlarını temel almıştır. O'na göre devlet ve toplum yapısında yaşanan gelişmeler Allah'ın bu dünyadaki kanunlarının tabii bir sonucudur. Kâtip Çelebi yöneticilerin kanunlara uygun hareket etmemesi sonucu problemlerin yaşandığı görüşündedir. O'na göre problemlerin çözülebilmesi için idari ve malî reformların yapılması gerekmektedir.

---

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü,
hsahin@bingol.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Kâtip Çelebi, ıslahat-nâme, siyâset-nâme, malî reform.

ABSTRACT

The process of change and transformation of the establishments in the Ottoman Empire has been a subject matter studied and discussed with interest by historians. The developments that emerged in financial and social structures dating from the second half of the 16th century became a significant turning point for the Ottoman economy. The organizational changes in governmental and social structures came to the attention of Ottoman intellectuals and administrators as well. They prepared different reform projects to be presented to the sultans against negative developments. Reform writers tried to explain the disintegration and produced solutions by means of the projects they prepared.

In this study, the solutions offered by Kâtip Çelebi for empire's financial and social problems are addressed. In his work, Kâtip Çelebi uses İbn-i Haldun's philosophy of history and sociological approaches. According to him, the developments that emerge in financial and social structures are natural consequence of Allah's laws in this world. Kâtip Çelebi thinks that problems are experienced because administrators fail to act in accordance with laws. For him, administrative and financial reforms are needed for the solution of the problems.

Key Words: Kâtip Çelebi, ıslahat-nâme, siyâset-nâme, financial reform.

I. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin klasik devlet ve toplum yapısında ortaya çıkan uzun dönemli değişim ve dönüşümler uzun zamandan beri yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu konudaki araştırma ve incelemeler arttıkça konuya yaklaşım da zamanla yön değiştirmiş ve farklılıklar göstermiştir. Osmanlı ekonomisi için bir dönüm noktası olarak kabul edilen 16. yüzyılın ikinci yarısında devlet ve toplum yapısında meydana gelen

olumsuz gelişmeler 1970'li yıllara kadar çözümlenme veya duraklama olarak ifade edilmekteydi.¹ Ancak tarih bilimciler bu dönemde ortaya çıkan gelişmeler için duraklama yerine buhran, dönüşüm veya değişim kavramlarını sıkça kullanmaya başlamışlardır.²

Osmanlı Devleti'nin iktisadi, malî ve sosyal durumunda meydana gelen değişimler ve dönüşümler konusunda Osmanlı entelektüel kesimin ve devlet idarecilerinin düşünceleri ve bu konudaki analizleri tarih bilimcilerce hemen her zaman önemsenmiştir. Çünkü 16. yüzyılda Osmanlı devlet ve toplum yapısında ortaya çıkmaya başlayan düzen değişiklikleri dönemin aydın ve yöneticilerinin gözünden kaçmamış, problemlerle ilgili önemli reçeteler hazırlanmış ve uygulanmaya çalışılmıştır.³

Osmanlı bürokrat-aydınları 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı devlet ve toplum yapısında klasik yapıdan bir kopuş ve değişim yaşandığı konusunda aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Bu değişim reformcu aydınlarca “nizâm-ı âleme ihtilâl ve reâya ve berâyaya infîl” ifadesiyle sembolleştirilmiştir. Ortaya çıkan gelişmeler ve problemler ıslahat-nâme müelliflerince genellikle “daire-i adliye” ve “erkân-ı erbaa” ilkeleri çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.⁴

Bu çalışmada Kâtip Çelebi'nin kaleme almış olduğu ıslahata dair malî reform niteliği taşıyan Düsturu'l-'amel Li-İslâhil'l-halel risâlesini inceleyerek Osmanlı devlet ve toplum yapısında ortaya çıkan iktisadi, malî ve sosyal anlamdaki değişim ve dönüşümleri açıklamaya çalışacağız.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE REFORM GİRİŞİMLERİ

Türk-İslam devletlerinin kendine has devlet ve toplum yapısı sayesinde Osmanlı Devleti 16. yüzyılın başlarında Yakın-Doğu ve

---

¹ Şerif, Mardin, *Tanzimat'tan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1918)*, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 2, İletişim Yayınları, Ankara, 1985, s.618

² Mehmet, Öz, *Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997, s.12

³ Ahmet, Uğur, *Osmanlı Siyaset-nameleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, Kayseri, 1992, s.9

⁴ Mehmet, Öz, *Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler*, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, 1999, s.30

Balkanlarda geniş topraklara sahip olmuştur. Bu yükseliş ve tedrici inkişafın nedenlerini toprak mülkiyeti, iktisadi ve malî hayat tarzı, devlet-fert münasebetleri ile fertlerin birbiriyle olan ilişkilerinin hukuk düzeninde genişçe yer alması ve temel hak ve hürriyetlerin korunmasında aranmalıdır. Bu nedendir ki 16. yüzyıl Osmanlı Devleti için adeta “altın çağ” olmuştur.⁵ Ancak 17. yüzyılla birlikte devlet ve toplum yapısı bunalımlı bir döneme girmiştir. Bunalım döneminin başlangıcı Sultan III. Murat zamanına kadar indirilmektedir. Çünkü bu dönemde Osmanlı ülkesini gezen yabancı seyyahlar da devlet ve toplumda yaşanan çalkantılı gelişmelere dikkat çekmişlerdir.⁶ Osmanlı devleti'nin bu dönem yaşadığı nüfus artışı, celali isyanları ve askeri sistemdeki olumsuz gelişmelerin yanı sıra diğer sorunlara da kaynaklık eden malî buhranla birlikte devlet ve toplum düzeni köklü bir şekilde etkilenmiştir.⁷

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren hızla büyümüş ancak bu büyüme ve gelişme 16. yüzyılın sonlarında hız kesmiştir. Büyük zorluklarla kazanılan topraklar yüzyılın sonlarında kaybedilmeye başlandığı gibi, yanlış politikalar yüzünden devlet ve toplum düzeni bozulmuş, ülke içinde kargaşa ortama baş göstermiştir. Bu durum karşısında Osmanlı yöneticileri çareler aramaya başlamışlardır. Devlet idaresinde yanlış yönetim anlayışı, kanunların tam anlamıyla uygulanamaması, yeniçeri ocağının devletin iç ve dış güvenliği için büyük bir tehdit oluşturması, hazinenin iyi yönetilememesi, reâyanın devletten beklentilerinin karşılanamaması, timar ve zeamet düzeninin bozulması ülke içinde baş gösteren olumsuz gelişmelerin temel nedenleri arasında gösterilmiştir.⁸

Çok eski devirlerde Asya'da kurulan Türk İslam Devletleri'nde süregelen geleneklerden biri de hükümdarlara ve devlet yöneticilerine yol göstermek amacıyla çeşitli projeler sunulmasıdır. İbn-i Mukaffâ'nın Pehlevice eserleri ve Kelile ile

---

⁵ Erol, Özvar, *Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü*, Divan İlmî Araştırmalar, Bilim ve Sanat Vakfı Yayını; 1992/2, Sayı:7, Ayır Basım,s.137

⁶ Yaşar, Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetab, Kitabı Mesalihi'l-Müslimin ve Menafii'l-Mü'minin, Hizü'l-Müluk*, Ankara, 1988, s.IX-XI

⁷ Mustafa, Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası – Celali İsyanları*, Ankara, 1995, s.16

⁸ A. Sırrı, Levend, *Siyaset-nameler*, Belleten, 1962, s.189

Dimne'yi Arapça'ya tercüme etmesiyle, İslam dünyasında siyaset-nâme türü çalışmalar yaygınlık kazanmıştır. Bu tür eserlerin Asya'da yaygınlaşmasında İranlıların ain-nâme ve andarz-nâme denilen eski kitaplarından kaynaklandığı da ileri sürülmektedir.⁹

Osmanlı için bir dönüm noktası olan 16. yüzyılın son çeyreğinde de siyaset-nâme ve nasihat-nâme türünde bir takım eserlerin hazırlandığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren hazırlanan ıslahat lâyhaları, siyaset-nâme ve ahlak kitaplarının dışında tutulmamaktadır. Çünkü ıslahat amacıyla hazırlanan ve bu döneme has olan lâyiha ve risâlelerde işlenen konular devlet ve toplum anlayışıyla ilgiliydi. Her iki eser türünün de kullandığı temel kaynaklar ve dayanaklar benzerlik gösterir. Siyaset-nâmeler, ıslahat lâyiha ve risâlelerinden farklı olarak nazari konuları ele alır. ıslahat lâyhaları ise toplum ve devlet yapısında ortaya çıkan özel durumlara cevap arama niteliğindedirler. Bunlarda ele alınan konular ortaya çıkan yeni sosyal problemlerle ilgilidir.¹⁰

Daha önce de ifade edildiği gibi, Osmanlı devlet ve toplum yapısında 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen olumsuz gelişmeler Osmanlı devlet adamlarınca da fark edilmişti. Onlar bu değişim süreciyle ilgili olarak önemli fikirler ileri sürdüler. Karşılaştıkları olayları yorumlayarak devletin ileri gelenlerine sunmak amacıyla lâyiha ve risâle şeklinde projeler hazırladılar. Aynı Ali Efendi, Koçi Beğ, Tatarcık Abdullah Ağa ve Defterdar Şerif Efendi hazırladıkları lâyiha ve risâlelerde ıslahat tedbirleri olarak tımar düzeni, vergi sistemi, müsadere olayı, paranın taşışışı ve narh uygulamaları konularına yer vermişlerdir.¹¹ Örneğin bu dönemde hazırlanan lâhiyalardan birinde idari ve sosyal yapıda ortaya çıkan aksaklıklara şöyle temas edilmektedir: III. Murat döneminden buyana devlet yöneticileri geleneklere riâyet etmemişlerdir. Kânun-ı kadîme uyulmamış, görevlerinde ihmalkarlık yapmışlardır. Bu nedenle köyler ve kasabalar bakımsız kalmış, toprağı kullanan reâya toprağından kopmak zorunda kalmıştır. Uygulanan politikalarından dolayı hazine gelirleri masrafları karşılayamaz duruma gelmiştir.¹²

---

⁹ Öz, *Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları*, s.14

¹⁰ Levend, s.17

¹¹ Abdüllatif, Şener, *Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.215

¹² Tayyip, Gökbilgin, *Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri*, Belleten, Cilt:XXXI, No:121, 1967, s.94

III. GELENEKÇİ VE YENİLİKÇİ ISLAHAT LÂYİHALARI

Osmanlı Devleti kuruluş yıllarında siyasi varlığını henüz yeni teşekkül ettirmeye başladığında devletin teşkilat ve idari yapısı teşkil edilirse İslam düşüncesi esas kabul edilmiştir.¹³ Osmanlı nasihat-nâme geleneği de İslam edebî ve siyasi düşünce kültürünün etkisi altında ortaya çıkmış bir Osmanlı ürünüdür. Bu eserler vücuda gelirken İslam düşüncesi içerisinde devlet mefhumunu ya da idari ve siyasi müesseseleri araştırma konusu yapan çeşitli ekollerden beslenmiştir. Lütfi Paşa, Koçi Bey, Kâtip Çelebi, Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Gelibolulu Mustafa Âli, Hasan Kâfi El-Akhisari, Aziz Efendi, Hazarfen Hüseyin Efendi'nin eserlerinde İslam siyasi ve idari düşünce geleneğinin etkileri açıkça görülebilmektedir.¹⁴

Tanzimat öncesinde hazırlanan ıslahat lâyiha ve risâlelerini iki bölümde ele almak mümkündür. Birinci kısım lâyihalar tamamen gelenekçi düşüncelere dayanmaktadır. İkinci kısım lâyihalar ise yer yer geleneksel düşünceye dayalı yorumlar yapılmakla birlikte içerisinde yeni düşüncelerin de yer aldığı görülür. Kânun-ı kadîmci düşüncelerden tamamen sıyrılma söz konusu değildir. III. Selim ile birlikte 18. asır sonlarından itibaren ortaya çıkan değişmelere paralel olarak hazırlanan lâyihaların niteliklerinde gözle görülür farklılıklar vardır.¹⁵

Tanzimat öncesinde Osmanlı aydınları, karşılaştıkları olumsuz gelişmeleri geleneksel devlet ve toplum anlayışı çerçevesinde yorumlamışlardır. Ortaya çıkan gelişmeleri kânun-ı kadîme muhalefet ve nizâm-ı âlemin bozulması şeklinde algılayarak dönemin yöneticilerini uyarma ihtiyacını hissetmişlerdir. Bu eserlerde 16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin toplum ve idari düzeninin nasihat-nâme müelliflerince idealize edildiği görülmektedir.¹⁶ Bu projeler III. Selim dönemine kadar Gelibolulu Mustafa Âli'den Defterdar Sarı Mehmet Paşa'ya kadar devam etmiştir.¹⁷

---

¹³ Ömer Lütfi, *Barkan, Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseseleri'nin Şer'iliği Meselesi*, Hukuk Fakültesi Mecmuası, (1945) XI/3-4, s.211

¹⁴ Özvar, s.140

¹⁵ Öz, *Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları*, 19

¹⁶ Özvar, s.140

¹⁷ Öz, *Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları*, s.54

Gelenekçi ıslahat-nâme yazarları genel olarak toplumun yapısında ortaya çıkan uzun dönemli değişim ve gelişmeleri olumsuz olarak değerlendirmişlerdir. Toplumda ortaya çıkan ihtilalin nedenlerini ise Osmanlı kamu düzeninin bozulmasında aramışlardır. Bu düşünceye göre; daha önceki padişahların devrinde devlet güçlüydü ve toplum yapısı da sağlamdı. Ancak III. Murat döneminden itibaren kânun-ı kadîmin ihtilale uğramasıyla bu yapı bozulma sürecine girmiştir.¹⁸ Yine ıslahat ve nasihat müelliflerince eski siyaset-nâme geleneğinden farklı olarak ele alınan konuların nazarı olmaktan çok pragmatik yönü ağır basmaktadır. Bu dönem telif edilen nasihat-nâmeler, kapı kulu asker sayısının artışı, rüşvet, yöneticilerin işin ehli olmamaları, reâyanın askeri zümreye nüfuz etmesi, ehl-i örfçe yapılan kanun dışı muameleler, tımar sisteminin bozulması gibi güncel sorunlarla ilgili pratik çözüm tekliflerine odaklanmıştır.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın yarısında III. Selim dönemine kadar olan dönemde askeri yenilgilerle birlikte büyük çapta toprak kayıpları yaşanmıştır. Bunun yanında Osmanlı klasik devlet ve toplum yapısında ortaya çıkan çözülme süreci ekonomide bunalımlara yol açmıştır. III. Selim'e gelinceye kadar Osmanlı bürokrat-aydınları harekete geçerek bunalımlar karşısında alınacak tedbirleri risâle ve lâyiha şeklinde neşretmişlerdi. Devlet yöneticilerine sunulan öneriler, kadim düzenini yeniden ve daha sağlam bir temele dayandırarak işlerlik kazandırılması yolundaydı. Fetihlerin hızla devam ettiği dönemlerde ise devlet gelirlerinin fazlaca ve yeteri düzeyde bulunması nedeniyle, giderlerin sebep olabileceği ekonomik baskıların önemi pek hissedilmemişti. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan malî bunalımlarla birlikte, Osmanlı düşüncesine giderleri azaltma gelir kalemlerini de arttırma ve bütçe denkliliği kavramları girmeye başlamıştır.²⁰

III. Selim döneminde üstesinden gelinemeyen ekonomik, sosyal ve askeri problemlere gelenekselliğin biraz dışında başka açılardan yaklaşıldığı görülmektedir. Sultan Selim çözümü Batı'ya açılmanın sağlayacağı olanaklarda mümkün olacağı düşüncesini taşımıştır.²¹ Öncelikle ordunun bu düşünceye uygun düzene sokulması gerekmektedir. III. Selim ayrıca Osmanlı aydınlarından

---

¹⁸ Gökbilgin, s.94

¹⁹ Özvar, s.141

²⁰ A. Güner, Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, I. Basım, İstanbul, 1986, s.169

²¹ Uğur, s.23

kötüye gidişin altında yatan nedenlerin etraflıca araştırılmasını da istemiştir. Bu istekle birlikte mevcut yönetim anlayışına uygun, eskiye göre daha yenilikçi düşünceler içeren lâyhalar ortaya çıkmıştır. Sultan Selim aynı zamanda Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin daha yakından izlenebilmesi amacıyla Avrupa'ya özel elçiler ve memurlar da göndermiştir.²²

Daha önceki dönemlerde Gelibolulu Mustafa Âli ile başlayan, Koçi Bey ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile devam edegelen ıslahat lâyhaları son aşamaya III. Selim dönemi lâyhalarıyla gelmiştir. III. Selim ile birlikte lâyhacılık anlayışında yeni bir döneme girilmiştir. Çünkü bu dönemin lâyhalarında geçmiş dönemden farklı yeni bir mantık ve anlayışın eseri olarak iktisadi konulara eğilimler görülmüştür.²³

III. Selim'e sunulan lâyhalar arasında en önemli olanları Tatarcık Abdullah Ağa ile Defterdar Şerif Efendi'nin lâyhaları görülmektedir. Bu lâyhalarda iktisadi ve malî konulara daha fazla önem atfedilmiştir. Abdullah Ağa lâyihasında hazine, dış ticaret, vergi politikası ve para ile ilgili sorunlara ağırlık verilmiştir. Bu lâyhada özellikle sikke tashihi konusunda önemli açıklamalar yer almaktadır. Lâyhada ele alınan konular eleştirel bir üslup ile ele alınmıştır. Abdullah Ağa, geleneksel politikalara devam etmenin yeni bir düzenin gerçekleşmesine engel olduğunu, eski düzene yönelmeye devam edildikçe sorunların daha da büyüyeceğine işaret etmiştir.²⁴

Defterdar Şerif Efendi'nin, Tatarcık lâyihasından çok farklı düşünceler ileri sürmediği görülür. Farklı olarak, Şerif Efendi, lâyihasında topraktan sağlanan gelir kalemleri üzerinde durmuş ayrıca mukâtaaların ve vakıfların düzenlenmesini ve buralardan elde edilen gelirlerin kullanımında suistimallerin önlenmesini teklif etmiştir. Abdullah Ağa ise bu konuda devletin gelir kalemlerinden yıllık bütçenin düzenlenmesini önermiş ve devletin gelir kalemlerinden ne şekilde daha fazla yararlanılabileceği üzerinde durmuştur. Askeri ıslahatlara devam edilmekle birlikte mülkî ve idari ıslahatların yapılmasını da istemiştir.²⁵

---

²² Sayar, ss.169-173

²³ Sayar, s.179

²⁴ Niyazi, Berkes *Ekonomik Tarih ve Teori İlişkileri Açısından Türkiye'de Ekonomik Düşününün Evrimi*, Türkiye'de Okutulan İktisat Üzerine, Der: Fikret Görün, Ankara, 1972, s.42

²⁵ Sayar, s.183

II. Mahmut döneminde de lâyiha geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Bu dönemin aydınlarından Âtîf Efendi'nin ıslahatla ilgili önemli açıklamaları bulunmaktadır. Ancak Âtîf Efendi'nin eserlerinde seleflerine göre pek farklı açıklamalar bulunmamaktadır.²⁶

IV. KÂTİP ÇELEBİ'YE GÖRE OSMANLI MALİ VE SOSYAL YAPISINDA BOZULMANIN NEDENLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kâtip Çelebi'nin 16. yüzyılda batı kaynaklı gelişme düşüncesinin Osmanlı Devleti'nde yayılmasına öncülük ettiği söylenebilir. Kâtip Çelebi'nin hem doğu hem de batı kaynaklı ilimlere vukufunun olması yanında memurluk tecrübesinin de bulunması O'nu farklı kılan özelliklerdir.²⁷ Kâtip Çelebi sahip olduğu geniş tarih ve coğrafya gibi ilimlerin ve düşünce yapısının yanı sıra uzun yıllar yaptığı devlet idareciliği deneyiminden yararlanarak düşünceleri çeşitli risâleler şeklinde kaleme almıştı.²⁸ Cihannüma, Tuhfetü'l-kibâr, Fezleke, Düstürü'l-amel li ıslâhi'l-halel, Takvimü't-tevârih, Kanunnâme, Tarih-i Frengi Tercümesi, Tarih-i Kostantiniye ve Kayâsıra önemli eserlerinden bazılarıdır.²⁹ Diğer ıslahat müelliflerinden farklı olarak devlet yönetimi ve felsefe anlayışında yeni anlayışların uygulanması gerektiği görüşünü savunmuştur. Sultan IV. Murat zamanında Osmanlı malîyesi büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. Veziriazam Tarhuncu Ahmet Paşa'nın teşebbüsüyle bütçenin denkleştirilmesi konusunda 19 Rebiülahir 1063 tarihinde Zurnacı Mustafa Paşa başkanlığında bir toplantı yapılmıştı. Kâtip Çelebi iştirak ettiği bu toplantı sonrasında görüş ve düşüncelerini rapor halinde sunmak için Düstürü'l Amel Li-İslâhi'l-Halel adlı risâleyi yazmıştır.³⁰

Kâtip Çelebi Düstürü'l Amel Li-İslâhi'l-Halel isimli eserinde asıl konuya girmeden önce Osmanlı telif geleneğine

---

²⁶ Sayar, s.192

²⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, 1299-1915*, Cilt:3, Meral Yayınları, İstanbul, 1975 s.84

²⁸ *Kâtip Çelebi*, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt:4, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993, ss.219-223

²⁹ Osman Şaik, Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler I Katip Çelebi*, MEB Yayınları:1187, İstanbul, 1997, ss.37-59

³⁰ Osman Şaik, Gökyay, *Düstürü'l-Amel*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s.50

uygun olarak Allah'a, Peygamber'e ve İslam şeriatine övgüde bulunuyor ve meseleleri nasıl bir perspektifle değerlendireceğini şu cümlelerle ifade etmiştir: "Ve salât ve selâm ol hayrû'l-enâm cenâbına ki edviye-i siyâset-i şerîyyesi islâh-ı mizâc-ı mülk ve devlete kâfi ve tadil-i kuvâ-yi kavâidin ve millete vâfidir."³¹

Kâtip Çelebi eserde Mukaddime'den önce önsöz niteliğindeki açıklamalarında konuya giriş yapmakta ve bir dizi olaydan bahsetmektedir. O dönem padişah'ın fermanıyla Defterdar'nın başkanlığında toplantı düzenlenmiştir. Bu önemli bir toplantıdır. Çünkü konu devletin iktisadi problemleridir. Toplantıda üzerinde durulan temel mesele devlet harcamalarının daha önceki dönemlere göre daha fazla artış göstermesi, vergiler yoluyla elde edilen îrâdın yapılan masrafları karşılayamamasıdır. Ele alınan konulardan reâyanın "zaf ve telaşı" ile askerinin sayısının çokluğu problemleri asıl mesele olan gelir-gider dengesizliğinin bir sonucu niteliğindedir.³² Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi devletin öncelikli meselesi devletin gelir-gider dengesinin bozulması yani malî sorunlardır.

Müellife göre o döneme kadar Osmanlı Devleti 364 yıldır hakimiyetini devam ettiriyor. Adetullah kanunlarının gereği ve insanoğlunun tabiatı icabı Osmanlı Devleti'nin mizacında "inhirâf ve âsâr-ı ihtilâf" görülmeye başladı. Bu gelişmeler karşısında devrin padişası devlet-i âliyede ortaya çıkan problemlere çareler aranması için bir istişare tertiplenmesini çıkardığı fermanla emretti. Kâtip Çelebi'nin ifadeleriyle hadisenin gelişimi şöyle: "... Umurdide-i ayan ve kar ezmude-i ehl-i divan bir yere gelüb nabzgirlik ideler ve bu ğailenin tedbiri nedir göreler. Evvela vekil-i mal olan vezir-i zişan defterdar paşa huzurunda ehl-i divan cem olub îrâdın killeti ve mesarifin kesreti ve buna müteallik reayanın zafı ve telaşı ve askerinin vefreti ahvalinden bahs açılıb..." Bu fermana uygun olarak bir araya gelen devlet adamları devletin malî sorunlarını ortaya koymaya ve çözüm yolları aramaya çalıştılar. Bu istişarelerde hazine îrâdının azlığı ve masrafların çokluğu, ulufeli askerinin çokluğu ve buna bağlı olarak reâyanın bu gelişmelerden gördüğü zarar ele alındı. Toplantıda şu tarihi gelişmeye de yer verildi: Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vezirlik yaptığı dönemde hazine gelir kaynaklarının yetersizliği ve

---

³¹ Kâtip Çelebi, *Düsturu'l-amel li-islâhi'l-halel*, Tasvir Matbaası, İstanbul, 1280, s.1

³² Kâtip Çelebi, s.3

harcamalarda görülen artış sorunu ele alınmış ve bu meselenin halli için o dönem birçok toplantı tertiplenmiştir.³³

Kâtip Çelebi eserin içeriğini kısaca şöyle özetlemektedir: “Pes bu evrak bir mukaddime ve üç fasl ve bir netice üzere tertib olunub ismine (düsturü’l-amel li ıslahi’l-halel) denildi. Mukaddime etvar-ı devlet beyanındadır fasl-ı evvel reyada fasl-ı sani askerde fasl-ı salis hazinededir. Netice dahi ihtilal-i ğailisi def ine ve inhiraf-ı mizac-ı devlet ilacına işaretdedir.”³⁴

Eserin Mukaddime kısmında şöyle denmektedir: Mülk ve saltanat manalarını içeren devlet kavramı insan cemiyetlerinden ibarettir. Varlıkların tabiatındaki sırlar ile nazari ve ameli hikmetin ince noktalarına aşına olan bilginler şu düşüncüyü taşırlar: İnsanların içtimai hayatı ile ferdi hayatının birbirine birçok durumda benzediği ispatlanmıştır. Bu durum eserde şöyle ifade edilmiştir: “İnsanın ictimai hali, infirâdi haline mümâsil ve ekser umurda biri birine muadil idü ki im an-ı nazar ile hadd-i bedahete vasıl olmuştur. Nazm-ı celil “ve halaknaküm etvara”da bu manaya ima var dimişlerdir.” Bir insanın yaşamında üç aşama vardır. Bunlar gelişme, duraklama ve yaşlılığa yüz tutmadır. İşte insan hayatında söz konusu olan bu devrelerin zamanı fertlerin durumuna göre farklılık gösteriyor. Üç durum yaklaşımına göre cemiyetler de insan gibi üç devreden geçer: Bu devreler gençlik ve gelişme, duraklama ve çöküştür. Bu üç aşama hem insan hem de toplum hayatında görülebilir. İnsanlar arasında çocuk olanlarla ihtiyar olanlara uygulanan tedavi yöntemleri farklı olduğundan, bu üç aşamayı dikkate alarak cemiyette ortaya çıkan hastalıklara da toplumun yapısına ve yaşanan devrin icaplarına uygun tedavi metodları uygulanmalıdır. Şöyle ki: “Zeman-ı nümuv ve zeman-ı vakf ve zeman-ı inhitat bu üç mertebe kezalik tefavüt üzredir. Evvel ecelden selefde bazı cemiyetler çok geçmeyüb zeman-ı inhitata vardı. Ve nicesi dahi afata uğrayan yiğitler gibi su-i tedbir afatı ile zeman-ı vukufda gitdi. Ve bazısı bu devlet-i aliye gibi kaviyü’l-bünyan ve rasihü’l-erkan olmağla imtidad bulub zeman-ı vukufi gec geçdi.” Kâtip Çelebi yukarıda yaptığı açıklamalarla İbn Haldun’un tarih felsefesi ve sosyolojik yaklaşımlarını takip etmiş ve üç durum yaklaşımını temel almıştır.³⁵

---

³³ Kâtip Çelebi, ss.2-3

³⁴ Kâtip Çelebi, ss.3-5

³⁵ Kâtip Çelebi, ss.5-6

Kâtip Çelebi raeya ve berayayı vediat'ullah yani Allah'ın sultanlara bıraktığı bir emanet olarak görüyor. Bu konuda her kesin kabul ettiği şöyle bir söz var: "La mülke illa bir-rical ve la ricale illa bis-seyf ve la seyfe illa bi'l-mal ve la male illa bir-raiyyeti ve la raiyyeti illa bi'l-adl". Müellif bu fasılda fert ile cemiyet arasındaki önemli benzerliklerden yola çıkılarak bu kısa ve özlü sözün yorumuna başlamaktadır.

Kâtip Çelebi fert ile cemiyet hayatı arasındaki benzerlikten yola çıkarak şu açıklamaları yapıyor: İnsan vücudunda dört üsare veya unsur (kan, salya, safra, dalak) bulunur. Bu unsurların idaresi o insanın kendi nefsinin elindedir. Aynı şekilde beşeriyette de dört unsur olduğu kabul edilir. İnsanın nefsi yerinde olan Sultan da tebaasındaki unsurları yönetmektedir. Erkân-ı erbaa ulema, asker, tüccar ve reâyadır. İnsandaki unsurlar insan ruhunun yönetiminde bulunduğu gibi, Osmanlı toplumunu oluşturan tüccar, ulema, asker ve halk sınıfları da sultanın yönetimindedir. Toplumda ulema sınıfı insan vücudundaki kan gibidir. Müellif toplumda ve fertte kabul ettiği bu unsurların faydasını da izah ediyor: "... Kalb ki menba-ı ruh-u hayvanidir ve ruh-u hayvani bir cevher-i latifedir ki ğayet letafetinden bedende bizzat cereyan edemeyüb dem anı hamil olub arukden etraf-ı amak-ı bedene alur gider ve cümle aza ve cevarihâ isal ider." İşte ihlat-ı erbaa tabir edilen ve insanda bulunan unsurlar birbirinden faydalandıkları sürece vücut sıhhat bulduğu gibi cemiyeti oluşturan dört sınıf insan da birbirinden faydalanmalıdırlar. Ayrıca bu unsurlar ve sınıflar arasında dengeli bütünlük sağlanmalıdır. Devlet hazinesinin besini paradır. Hazinenin gelirden yoksun olması düşünülemez. Bunun için reâya sınıfı devlet hazinesi için bir kurtuluş kapısıdır. Bununla birlikte bu sınıfın ezilmesi demek hazinede ihtilal olması demektir. Bu nedenledir ki geçmişteki sultanlar reâyayı sürekli kollamışlardır.

Müellif tarihi bilgiler vererek konun önemini daha da pekiştiriyor. Bu konuda Kanuni Sultan Süleyman model olarak gösteriliyor. Çünkü Kanuni, reâya sınıfının köyünden kopup İstanbul'a kayarak çiftçi kimliğinin bozulmasını arzu etmemiş, İstanbul'un her yönüyle gelişmesi için de özel çaba sarfetmişti. Bu konuda başarılı da olmuştur. Kâtip Çelebi bu durumun nedenlerin şöyle sıralıyor: "Bu telaşın bir sebebi edaf ve mudaaf teklifdir. Ve bais-i azamı budur ki emanet ehline verilmek ve na ehl ve ğaddarın hakkından gelinmek lazım iken cümle menasib olub iştira iden mülain istical ile ol maddeden virdüğü mal-ı habisi maa ziyade cem ve tahsile say üzre iken zaruret bahanesiyle birine dahi bi idüb ol vardıkda dahi ziyade teaddi ider." Kâtip Çelebi'ye göre devletin duraklama devresine girmesiyle birlikte Celaliler'in de etkisiyle köyden

şehire göçler hız kazandı. Yirmi yıl içerisinde reâya sınıfı tamamen çözüldü. Devletin reâyadan kat kat vergi alması, devlet yönetimine dürüst ve ehliyetli kişilere atanmaması, mansıpların en fazla parayı bastırana satılması ve rüşvetin artık yaygınlık kazanması duraklama döneminin en belirgin özelliklerini yansıtıyor. Devlet hazinesinin açık vermesinin altında, yukarıda sıralan gelişmeler önemli rol oynamaktadır.³⁶

Kâtip Çelebi şu açıklamalarla konuya açıklık getirmektedir: İnsan bedeni “ihlat-ı erbaa” yani dört bölümden meydana geldiği gibi bir devlet de ulema, asker, tüccar ve halk sınıflarından müteşekkildir. İnsan vücudunun ihlat-ı erbaanın muvazenesiz olması insanı hastalıklara düşür edeceği gibi sözünü ettiğimiz cemiyetteki sınıflarının da bir muvazene içinde olmaları gerekir. Devletin ayakta durması bu sınıflar arasındaki uyumlu bütünlüğe bağlıdır. Toplantıda şu tarihi gelişmeye de yer verildi: “Kara Mustafa Paşa’nın ahir asrı ki bin elli üç tarihidir îrâd ve mesarif beraber idi. İrâdde ne yüzden kesir gelüb masraf ne sebebden ziyade olmuştur ol zamandan bu ana gelince aklamdan çıkaralar. Ale’l-infirâd tafsile vukuf hasıl olduktan sonra ilacı ne ise görüle”. Daha önceki devirlerde Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Sultan Süleyman zamanında ulufeli memurları azaltmaya çalıştı. Bunda başarılı oldu. Fakat şimdi maaşlı asker sayısı daha da fazlaştı. Askerin fazla olmasında o kadar beis olmamakla birlikte, çoğalan aylıkları eski kanun çerçevesinde azaltılmalı ve bir düzene koymalıdır.³⁷

Müellif yönetim-insan vücudu benzetmesine şöyle devam ediyor: Bir insanın beslenmesinde akıl ile tat alma duygusu olan kuvve-i zaikanın (dilin) önemli bir yeri bulunur. İnsanda akıl vezir durumundadır. İnsandaki mide hazineye karşılık gelir. Akıl ile dil görevlerinin gereğince yerine getirmezlerse, mide bu durumdan rahatsız olacaktır. Midedeki rahatsızlık da vücudun sıhhatini tehlikeye sokabilir. Aynı şekilde devlet yönetimi de insan bedenine benzemektedir. İnsandaki mide konumunda olan devlet hazinesinin zarara uğramaması için, insandaki akıl ve diğer hasseler misillü sultan, vezir ve diğer sınıflar (ulema, tüccar, asker, halk) görevlerinin gereğini yerine getirmelidirler. İnsan midesine inen besinlerin midede hazmedilmesi gerekir. Hazımdaki zorluk yine hastalıklara neden olabilir. İnsandaki mide konumunda olan hazinenin akibeti için sarraf, tahsildâr, hazinedâr, defterdâr, kâtipler ve diğer ilgili memurlar sorumluluklarının bilincinde olmalıdırlar. Aksi takdirde

³⁶ Kâtip Çelebi, ss.5-12

³⁷ Kâtip Çelebi, ss.12-16

devletin yönetim birimlerine fesat karışırsa devlet güçten düşecektir. Bu zaaf gittikçe devamlılık arz edecektir.³⁸

Kâtip Çelebi'ye göre hazinenin masraflarının ziyadeleşmesinin bir diğer nedeni de devlet idarecilerinin lüks harcamalara yönelmeleridir. Halkın yönetici kesimden gördüklerini taklit etmeleri sonucu toplumda lüks tüketim bir görenek belası olarak yaygınlaşmakta ve israf çoğalmaktadır. Hicri 972'de hazine-i âmirede îrâd-masraf eşitliği varken daha sonra dönemlerde bu denge îrâd aleyhine bozulmaya başladı. Masraflar gittikçe artarken bu dengesizlik süreklilik kazandı. Hatta bu dengenin eşit olarak sağlanması neredeyse imkânsızlaştı. Bu durumdan kurtulmak için bu dengesizlik îrâd aleyhine de olsa makul bir düzeye indirilmeye çalışılmalıdır.³⁹

Müllife göre devlet-i âliyenin bünyesinde ortaya çıkan hastalıkların çaresi şudur: Öncelikle devleti celadette idare edebilecek bir lidere ihtiyaç vardır. Devlet yöneticileri şunu bilmelidirler: Kâinatın sahibi Allah'tır. Hakikatte hazine, asker ve reâya Allah'ın malıdır. Aslında padişah mecâzî bir padişah'tır. Padişah-ı hakîki Allah'tır. Yöneticiler bunun bilincinde olmalıdırlar. Ayrıca padişah devletin dürüst askerlerini, komutanlarını bir araya getirerek güç kazanmalı ve ortalığı bulandıran fesadın ve bozgunculuğun kaynağını kurutmalıdır. Devleti yöneten vekiller israfın azaltılmasında gayret sarfetmelidirler. Fakat bu önlemlerin bütün bir şekilde uygulanması sehl-i mümtenidir yani görüldüğü gibi kolay değildir. Çünkü şu anda devletin buna gücü yetmeyebilir. Şimdi bu işler için dirayetli bir lidere ihtiyaç vardır.⁴⁰

Kâtip Çelebi hazine îrâdlarının azlığı, ulufeli askerlerin çokluğundan kaynaklanan devlet harcamalarındaki artışın önüne geçilmesi ve reâyanın durumunda iyileştirmelere gidilebilmesi için şu politikaların yürürlüğe konulmasını tavsiye ediyor: Hazinenin açıkları reâyadan alınacak yüksek vergilerle karşılanmaya çalışılmamalı. Padişah devletin bir yıllık geliri nisbetindeki parayı ne suretle olursa olsun bir yerden tedarik etmeli. Bu parayla hazinenin bütün borcu kapatılmalıdır. Böylelikle hazine nefes alır. Borç alınan bu para da yıldan yıla birazı ödenmek suretiyle ödenmiş olacaktır. Asker sayısı azaltılmalı, devlet hazinesi uzman

---

³⁸ Kâtip Çelebi, ss.16-17

³⁹ Kâtip Çelebi, ss.16-18

⁴⁰ Kâtip Çelebi, ss.19-20

kişilerce yönetilmeli ve reâyanın da kuvvetlenmesi için vergiler makul bir düzeye indirilmeli. Bu önlemlerin hayata geçirilmesiyle birlikte masrafların azaldığı görülecektir.⁴¹

Kâtip Çelebi devlet-i âliyedeki bu inhirafların ve değişimin kaynağını Timur'a ve Celaliler'e dayandırmaktadır: Bu süreç onlarla başladı ve büyüdü. Fakat daha önceki dönemlerde bu inhiraflara karşı alınan önlemlerde işler düzene kondu. Şimdi tekrar büyüyen bu ihtillalere önem verilmemesi ve önlem alınmaması dine ve hamiyete uygun değildir. Bunun için padişah ve vekilleri şer-i şerifi ölçü olarak aklın kanunlarına uymalıdır. "La mülke illa birriral ve la ricale illa bisseyf ve la seyfe illa bimal ve la male illa birraiyye ve la raiyye illa biladl" cümlesinin ifade ettiği anlama uygun olarak bir devletin ayakta durabilmesi ve hayatiyetini devam ettirebilmesi için önemli bir güç kaynağı olan paraya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda gelir kaynakları devlet çatısının oluşumunda önemli bir parçayı teşkil ediyor.⁴²

Müellif'e göre Osmanlı Devleti'nde en önemli gelir kaynaklarından bir de halktan alınan vergilerdir. Hazine-i âmire insan vücudundaki mide mesabesinde. Hazineye vergi akışı olmadığı durumlarda, reâyaya müracaat edilmekte ve hazinenin ihtiyacı karşılanmaktadır. Bu düşünceye uygun olarak devletin malî zorluklarla mücadelede en son dayanak noktası reâya kesimi olmaktadır. Devletin son sığınağı olan reâya elden geldiğince güçlendirilmeye çalışılmalıdır. Aksi durumda zor ekonomik şartlarda yaşayan halkın zora koşulması reâyanın gittikçe zayıflamasına dolayısıyla iktisadi problemlerin büyümesine neden olacaktır. Osmanlı'da reâya kesiminden alınan vergilerin adaletsizliği gelişen ekonomik problemlerin önemli bir parçası olarak görüldüğü gibi, ulufeli kul taifesi olan ordudaki asker sayısının fazla olması iktisadi sorunların diğer bir bölümü olarak değerlendiriliyor. Burada önemli olan nokta ordudaki asker sayısının çok oluşundan ziyade, askere ödenen maaşların malîyeye büyük yük oluşturmasıdır. Öyleyse bu konuda daha önce uygulanan kanunlardan yararlanarak askere ödenen aylıkların mâkul bir düzeye indirilmesi gerekmektedir: "Pes zahir ve mukarrerdir ki kulu tenzil edub Sultan Süleyman asrı gibi kararda kılmak mümkün değil bu beyhude bir ... hâla bu askerlerde sipahi zümresi yirmi binden ve yeniçeri taifesi otuz binden aşağı tenzil

---

⁴¹ Kâtip Çelebi, ss.20-21

⁴² Kâtip Çelebi, s.22

olunmayub sair esnafın dahi ona göre zararsız kesret ve galebesine kail olmak lazımdır. Nefer ziyadeliğinde ol kadar beis yokdur. Mevacib-i kesireyi kânun-ı kadîme riayet ve hüsn-ü tedbir ile tenzil edub kayırmak vacibdir.”⁴³

Müellife göre devlet gelirlerinin toplandığı hazinenin durumu iyileştirilmelidir. Çünkü daha önceki dönemlerde başlayıp gittikçe artan devlet giderleri hazine için büyük bir yük oluşturmuştur. Öyleyse bu konuda etkili önlemler alınmalıdır: “... Hazineye varid olan emval dahi mezkurlerin tasrifi ile mahalline tevzi ve taksim kılınmağla cümle esnaf hazineden bizzat ya bil vasıta müstefî olub geçüneler. Kezalik reâya makhur olur ise hazine تنها kalur. Ve tevaif-i mezkure hiyanet ve fesad üzre olur ise mizac-ı devlete zaf ve fütur gelur. Bu husus emr-i mukarrerdir.” Hazinenin açık vermesinin önüne geçilebilmesinde iki yönlü bir denetim mekanizmasının işletilmesi gerekir. Bu mekanizma sayesinde îrâd hazineye ulaşınca ve ulaştığın sonraki aşamalarda titiz bir denetim mekanizmasından geçirilerek erozyona uğramasına engel olunmalıdır. Hazine konusunda denetim mekanizmasını oluşturan birimler şunlardır: Başta sultan, vezirler, müftü, sarraf, tahsildâr, defterdâr, kâtipler, zâbitler ve ismi geçmeyen diğer görevliler.⁴⁴

Kâtip Çelebi'ye göre bu dönemde bir diğer ekonomik sorun toplumun tüketim alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Gelir durumu orta halli halk tabakasında görenek belasıyla yayılan lüks tüketim harcamaları, dolaylı da olsa iktisadi ihtilalin nedenlerinden biridir. Bu konuda müellif şöyle demektedir: “... Hey'et-i ictimaiyyede zinet zuhur edub ayan ve erkan tevsi-i daire-i şan ve unvan etmeğe başlayub gittikce evasıt-ı nas dahi... ve libasda müluke müşareket ve müşabehet mertebesine varmağla infirâd ve ictimain masrafu artub gittikce tezayüd bulmadan hali olmaz.”⁴⁵

Sonuçta devlet-i aliyyede umumen meydana gelen ekonomik meselelerin temelinde îrâd-masraf muvazenesizliği yatmaktadır. Devlet için çaresi bulunmaz bir hal alan bu sorunun hallinde izlenecek yol şu olmalıdır: “... Hâla masraf îrâddan bin altı yüz yük akça ziyadedir. Pes masraf gittikce tezayüd üzre olunduğu sabit oldu. Bundan sonra tekasür-ü îrâd ve taklil-i mesarif haddii itidale varub bir karar durmak emr-i usrdur. Belki tecrübe ile haddi

---

⁴³ Kâtip Çelebi, s.10

⁴⁴ Kâtip Çelebi, ss.15-17

⁴⁵ Kâtip Çelebi, s.17

imkanda olmadığı ehline malum olmuştur. Nihayetü'l-emr iktiza hasebiyle taklil ve tenzilde bir ... lazımdır. Bir karar olmazsa da tadil-i mizac için ... teneffüse tedarik oluna.”⁴⁶ Yani mevcut devlet giderleri gelirlerden oldukça fazla ve zaman geçtikçe bu fazlalık artmaktadır.

Müellif malî sıkıntılarının üstesinden gelinebilecek formülü şu cümlelerde ortaya koymaktadır: “... Hazinenin killeti ve askerinin mesarifin kesreti ve reâyânın zafı ğavailini mümkün olduğu mertebe def'in ilacı bu dur ki reâyadan hazine tahsiline mecal yoktur. Bir yıllık îrâdı Padişah-ı alem penah hazretleri sellemehullah ne tarik ile olur ise tedarik ve tedahülü def edub atıye malından tedric ile eda şartıyla bir mutemedi aliye kuluna teslim ve deruhte eyleye. Hazineye bir yıllık îrâd bulunmak azim kuvvet-i kalbdır. Her kar sermaye olur. Bادهu askerinin kesret-i ğailesi sabikan zikr olunduğu üzere imsakda hüsn-ü tedbir ile def olunur. Mesala saye müteallik hazineye nef'i olan verguleri askerinin işün bitütür. Ve az zamanda mevacibe killeti götürür. Ve mesarifin kesreti def ine ilac emanetlerde olan israfat bir miktar tahfif olunduktan sonra her birinde rükn-ü hazine olan birkaç aklamda ehl-i vukuf ve dindar ve perhiskar adamlar istihdam olunmaktadır. Bununla bir iki senede kesret-i mesarif ğailesi ber taraf olur. Reâyânın za f-ı ilacı budur ki üzerlerinden bazı tekalif birer miktar tahfif olunduktan sonra mansıplardan akça alınmayub mücerreb ve mustekim adamların mansıplardan ... ettürüb zulm edenin hakkından gelinmekle bir iki senede reâyaya kuvvet bulub memleket-i mahruse kema yenbağı mamur olur.”⁴⁷

Müellif açıklamasında devamla: Bundan sonra îrâdın arttırılması, giderlerin ise azaltılması yoluyla gelir-gider dengesinin sağlanması emr-i usurdur yani pek kolay değildir. Reâyadan alınacak vergilerle dengenin sağlanması mümkün değildir. Hazine için bir yıllık îrâd padişah tarafından herhangi bir yolla tedarik edilmeli ve masrafların birikmesi önlenmelidir. Tedarik edilen bu meblağ gelecek kazançlardan ödenmek üzere bir görevliye teslim edilmeli. Hazineye hazırda bir yıllık gelirin bulunması hazineyi güçlendirecektir. Asker sayısının çokluğu meselesi iyi bir idare ile ortadan kaldırılabılır. Hazineye önemli katkısı olan bir kısım vergiler askere tahsis edilmek suretiyle mesele halledilmiş olur. Devlet dairelerinde israfın önüne geçilerek, önemli gelir

⁴⁶ Kâtip Çelebi, s.18

⁴⁷ Kâtip Çelebi, ss.20-21

dairelerinde işinin ehli, dindar, savurganlıktan kaçan ve iktisadî gözetim yöneticiler istihdam edilmelidir. Reâyadan tahsil edilen bir kısım tek"alif hafifletilmelidir.⁴⁸

V. SONUÇ

Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devlet ve toplum yapısında klasik düzenden kopma niteliğindeki değişim ve dönüşümler çağın entelektüellerinin dikkatini çekmiş, sistemin çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan problemlerle ilgili önemli raporlar hazırlanarak dönemin yöneticilerince tatbik sahasına konmuştur. Klasik sistemde yaşanan değişim ve dönüşüm karşısında reformcu aydınlarca bu durum "nizam-ı âleme ihtilâl ve reâya ve berayâya infîâl" ifadesiyle sembolize edilmiştir. Yaşanan olumsuz idarî, malî ve sosyal problemler ıslahat-nâme müelliflerince genellikle "daire-i adliye" ve "erkan-ı erbaa" ilkeleri çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır.

Kâtip Çelebi 16. yüzyılın ilk yarısında batı menşeli terakki anlayışının Osmanlı Devleti'nde yaygınlık kazanmasına ön ayak olmuş devrin önemli düşünürlerindedir. Kâtip Çelebi ilmiye sınıfının dışında Osmanlı bürokrasisinde yetişerek ve dini ilimlerin yanı sıra dönemin modern batı kaynaklı ilimlerinde de yetkin olması O'nu skolastik özelliklerin dışında ve çağdaşlarından farklı kılan en önemli niteliklerdir.

Kâtip Çelebi'nin Osmanlı devlet ve toplum düzeniyle ilgili diğer çalışmaları içerisinde Düstûrû'l Amel Li-İslâhi'l-Halel Risâlesi, devletin iktisadî ve malî problemlerini ve bu problemlerin çözüm yollarını gösteren bir eserdir. Kâtip Çelebi'nin eserinde İbni Haldun'dan büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir. İbni Haldun'un tarih, felsefe ve sosyoloji konularındaki görüşleri eserde büyük ölçüde temel alınmış ve devlet felsefesine dair düşüncelerini bir araya getirmiştir.

Düstûrû'l Amel Li-İslâhi'l-Halel Risâlesi'nde Osmanlı devlet ve toplum düzeninde top yekûn bir bozulmadan çok özellikle kamu malîyesi ve buna bağlı diğer kurumlarda görülen güncel problemler ve bu problemlerin tedavisi esas alınmıştır. Kâtip Çelebi Osmanlı sisteminde yaşanan gelişmeleri Allah'ın bu dünyadaki kanunlarının tabii bir sonucu ve insanoğlunun doğasından kaynaklandığını belirtmiştir. O'na göre devletin en

---

⁴⁸ Kâtip Çelebi, ss.20-21

öncelikle problemi gelir-gider dengesizliğidir. Çünkü toplumda özellikle reâya kesiminde görülen hoşnutsuzluğun asıl nedeni bütçe açıklarından kaynaklanmaktadır. Aslında reâya hazine için bir kurtuluş kapısıdır. Reâyanın ekonomik olarak ezilmesi ve vergisini veremez duruma gelmesi aynı zamanda devletin malî bunalıma düşmesiyle ayna anlama gelmektedir.

Kâtip Çelebi'ye göre başta halkın yüksek vergilerle yıpratılması, devlet yönetiminin işinin ehli olanlara tevdi edilmemesi, makam ve mevkilerin usulsüz dağıtılması ve rüşvet olayının yaygınlık kazanmaya başlaması, yüksek gelire sahip yöneticilerin lüks tüketime yönelerek israfın artması gibi olumsuz gelişmeler devletin iyi yönetilmemesinden kaynaklanmaktadır. Hazinesinin açık vermesi ile ortaya çıkan malî bunalımların ortaya çıkmasında yukarıda sözü edilen problemler büyük ölçüde etkili olmuştur.

Kâtip Çelebi'ye göre ortaya çıkan problemlere çözüm olarak öncelikle toplumun vekili konumundaki yönetici sınıfının israfının önüne geçilmeli, asker sayısı azaltılmalı, hazine işi uzmanlarınca idare edilmeli ve hazine açıkları reâyanın gücünü üzerinde konulan vergilerle tahsil edilmemelidir. Ayrıca padişah devletin bir yıllık kazancı kadar bir meblağı herhangi bir surette temin ederek hazinenin borçları bu parayla kapatılmalıdır. Tedarik edilen bu meblağ zamana yayılarak ödenmelidir. Sıralanan bu tedbirlerin hayata geçirilmesiyle birlikte gider kalemlerinde zamanla azalma olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası – Celali İsyanları*, Ankara, 1995, s.16
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseseleri'nin Şer'iliği Meselesi*, Hukuk Fakültesi Mecmuası, (1945) XI/3-4, 203-224
- BERKES, Niyazi, *Ekonomik Tarih ve Teori İlişkileri Açısından Türkiye'de Ekonomik Düşününün Evrimi*, Türkiye'de Okutulan İktisat Üzerine, Der: Fikret Görün, Ankara, 1972
- BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri, 1299-1915*, Cilt:3, Meral Yayınları, İstanbul, 1975
- GÖKBİLGİN, Tayyip, *Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri*, Belleten, Cilt: XXXI, No:121, 1967

- GÖKYAY, Osman Şaik, *Düsturu'l-Amel*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1994
- GÖKYAY, Osman Şaik, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler I Katip Çelebi*, MEB Yayınları:1187, İstanbul, 1997
- KÂTİP ÇELEBİ, *Düsturu'l-amel li-ıslahi'l-halel*, Tasvir Matbaası, İstanbul, 1280
- KÂTİP ÇELEBİ, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt:4, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993, ss.219-223
- LEVEND, A. Sırrı, *Siyaset-nâmeler*, Belleten, 1962, ss.167-193
- MARDİN, Şerif, *Tanzimat'tan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1918)*, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 2, İletişim Yayınları, Ankara, 1985
- ÖZ, Mehmet, *Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler*, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, ss.27-33
- ÖZ, Mehmet, *Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997
- ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü*, Divan İlmî Araştırmalar, Bilim ve Sanat Vakfı Yayını; 1992/2, Sayı:7, Ayrı Basım, ss.135-151
- SAYAR, A. Güner, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, I. Basım, İstanbul, 1986
- ŞENER, Abdüllatif, *Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994
- UĞUR, Ahmet, *Osmanlı Siyaset-nameleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, Kayseri,1992
- YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetab, Kitabı Mesalihi'l-Müslimin ve Menafii'l-Mü'minin, Hizü'l-Müluk*, TTK Yayınları III. Dizi-Sa.13, Ankara, 1988

AHİLİK TEŞKİLATINDA ANADOLU TÜRK KADINININ GİRİŞİMCİLİĞİNE SOSYAL- PSİKOLOJİK BİR YAKLAŞIM

**Socio-Psychological approach on Anatolian Turkish
womman's entrepreneurship in Akhism Constitution**

Kasım TATLILIOĞLU*

ÖZET

İlme, sanata ve ahlâka son derece önem verilen Ahilikte, kadının da sosyal, ekonomik ve kültürel hayatta önemli bir yeri vardı. Sosyal, kültürel, ekonomik ve ahlâki ilkeleriyle Ahilik kültürü ve Ahilik teşkilatı, bireyin hak ve özgürlüklerine ayrıca önem vermiştir. Anadolu kadınları o günkü adıyla "Bacıyan-ı Rum" teşkilatı aracılığıyla da hanımlara, "Eşine, işine ve aşına dikkat et!" yani "eşine yardım et, onu evine bağla, işine ve geçimine dikkat et" prensipleri doğrultusunda eğitiliyordu. Kadınların teşkilatlanıp gelişmesi için Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı, dünyanın ilk kadın teşkilatı olan "Bacıyan-ı Rum" teşkilatını yani bugünü adıyla Anadolu Kadınlar Birliği'ni kurmuştur. "Bacı" kelimesi, günümüzde Anadolu'nun birçok şehrinde halen yaygın olarak kullanılmaktadır. "Rum" kelimesi ise "Anadolu" anlamını ifade etmektedir. Bacıya-ı Rum teşkilatı, Anadolu kadınlarını gerektiğinde düşmanlara karşı vatan savunmasında eşlerinin yanında mücadele etmesi ve gerektiğinde de kültürde, sanatta, edebiyatta, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda kısaca hayatın her alanında kalkınıp gelişmesini sağlamak için teşkilatlandırmıştır. Anadolu Kadınlar Birliği, kadınlar arasındaki yardımseverliğin, konukseverliğin, doğruluğun, dürüstlüğün ve merhametin gelişmesine katkı sağladığı gibi Türk dilinin, Türk kültürünün ve İslam ahlak ve anlayışının kadınlar arasında yayılmasını da hızlandırılmıştır. Anadolu Kadınlar Birliği, Ahilerin kadınlar

---

1 Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü.
kasimtatlili@hotmail.com. 0 505 679 65 59.

kolu olarak yetim ve kimsesiz genç kızları himayesine almış, onların eğitimlerinden, ev-bark sahibi olmalarından ve aile kurmalarından sorumlu olmuşlardır. Tarihiçi yazar Aşık Paşazade Anadolu'da kurulan Ahilik teşkilatı (Ahiyan-ı Rum) yanında bir diğer sosyal zümre olan Bacıyan-ı Rum'dan (Anadolu Kadınlar Birliği) bahsetmektedir. Örneğin Kayseri'deki Ahiler tarafından kurulan sanayi sitesinde hanımlara mahsus çalışma yerleri de bulunurdu. Bacıyan-ı Rum teşkilatına mensup hanımlar bu sanayi sitesinde el sanatlarını ve mesleklerini icra ediyorlardı. Kadınlar daha çok çadircılık, keçecilik, nakışçılık, örgücülük, kilim ve halı dokumacılığı, ipek ve pamuk ipliği üretimini gerçekleştiriyorlardı. Çalışan kadınlar gerek mesleki ve teknik konularda, gerekse sosyal ve ahlaki konularda çağın gerektirdiği eğitim ihtiyacını "Bacıyan-ı Rum" teşkilatlarında alıyorlardı. Bu araştırmada, ahilik teşkilatı içinde Anadolu Türk kadınının girişimciliği araştırılmıştır. Bu alanda, alan yazın taraması yapılarak, buradan hareketle bir sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Ahilik; çırak; zanaat; toplum; sosyal işçi, örgüt; meslek.

ABSTRACT

Giving great importance to science, art and morality, in Akhism, women had also an important place in social, economic and cultural life. With their social, cultural, economic and moral principles, Akhism culture and Akhism organization, gave great importance to the rights and freedom of individuals. The Anatolian women, by the help of "Bacıyan-ı Rum"

Organization, were being educated in the direction of the principles; "beware of your husband, your work, your food" namely "help your husband, bind him to the family, beware of your work and living". In order women to be organized and developed, Fatma Bacı, Akhi Evran's wife, founded the first woman organization of the world "Bacıyan-ı Rum" organization, today called Anatolian Women Union. The word "Bacı" is still extensively used even today in many towns of Anatolia. As for the word "Rum", it means Anatolia. Bacıyan-ı Rum brought the Anatolian women together in necessary conditions against the enemies in the defense of native country with their husbands and they were brought together in order to develop in nearly every field of life from culture,

art, literature to socio-economy. Anatolian Women Union both contributed to the development of hospitality, uprightness, honesty, mercy and accelerated the spread of Turkish language, Turkish culture, Islamic morality and understanding among women. Anatolian Woman Union as a branch of womankind of Akhism, took orphan and homeless young girls under protection, and became responsible for their education, their owning a home and establishing a family. The historian and writer Aşık Paşazade stated that Bacıyan-ı Rum (Anatolian Woman Union) was another social group besides the Akhism organization (Ahiyan-ı Rum), established in Anatolia. For example there used to be places for women to work in the industrial estate which were established by Akhis in Kayseri. The women connected to Bacıyan-ı Rum organization carried out their handicrafts and professions in this industrial estate. The woman mostly carried out the production of tentmaking, feltmaking, embroidery, knitting, rug and carpet textile, silk and cotton yarn. The women workers took sometimes educational courses about professional and technique subjects and sometimes social and moral subjects which were required in Bacıyan-ı Rum organization.

In this research, we investigated the Anatolian Turkish women entrepreneurship. In this regard, after studying the related literature, a conclusion was revealed.

Key words: Akhism; apprentice, craft; family; qualified worker; society; organization; occupation.

1,GİRİŞ

Ahilik Türk düşünce sisteminin temel taşlarından biridir. Orta Asya'dan ve Harezmi Bölgesi'nde 5. ve 6.y.y.'larda kurulmuş olduğu varsayılan sosyo-ekonomik temellere dayalı Ahilik Teşkilatı, yaklaşık 7 asır süreyle Anadolu'da ekonomik ve sosyal düzeni ve dengeyi sağlayıp korumuştur (Çağatay, 1986). Mesleki-ahlaki bir örgüt olan Ahilik, Anadolu'ya özgü bir kuruluştur. Ahilik toplumun tümünü kapsayan bir değerler sistemidir (Akman, 2006). Ahilik teşkilatının kurucusu Ahi Evran, Azerbaycan'ın Hoy kasabasında 1171 yılında doğmuştur. 13.y.y. Anadolu Türk yurdu Moğol istilasına uğramış. Halk perişan, çaresiz ve

yoksul. Devlet ise güçsüz düşmüştü (Demir, 2011). Ahi düşüncesi şehirlerden başlayarak, en ücra köylere kadar kendini göstermiştir.

Ahilikte bireyin kendisine, ailesine ve içinde yaşadığı topluma karşı sorumlulukları vardır. Her bir Ahi bu sorumluluğunu özenle yerine getirmekteydi. Ahiler mesleki ve sosyal açıdan tam bir dayanışma içerisindeydiler. “Orta sandıkları” adıyla sosyal güvenlik kurumları oluşturmuşlardır. Ahilik Teşkilatında kadınlar sosyal ve ekonomik yaşamın dışında değillerdi. Ahi Evran’ın eşi Fatma Bacı, Anadolu’da dünyanın ilk kadın teşkilatı olan “Bacıyan-ı Rum’u (Anadolu Kadınlar Birliği’ni) kurmuştur (Günay, 2003). Türkler, İslam öncesi çağlardan başlayarak, Horasan ve Türkistan’da Alpler, alperenler, cavlaklar; İran’da Civanmerd, Rind; Araplar arasında ise Ayyar, Şatır, Fütüvveci vb adlar altında örgütlenmişlerdir (Çağatay, 1989). Türkler İslam’a girdikten sonra bu iyi ahlak ve fazilet kuralları İslam prensipleriyle kaynaşmıştır.

Bireyi fetalıktan şeyhliğe ve yamaklıktan ustalığa giden yolda olgunlaştırmaya çalışan ahilik teşkilatının kendine özgü mesleki ve ahlaki kuralları vardır. Bu görgü kuralları 700 civarındadır. Ahilik kurumundaki eğitimin asıl amaçlarından biri, “bireyi sosyalleştirerek” (socialization) üstün insan haline getirmektir (Günay, 2003; www.ahilikgen.tr/gorgu/temel.htm, Erişim tarihi: 10.08.2012). Ahiliğin temel yapısında üretim, sanat ve meslek sahibi olma, ekmeğini bilfiil çalışıp helalinden kazanmak vardır (Yelmen, 1986). Anadolu’da Ahiliğin köylere kadar örgütlenmesi, sosyo-ekonomik ve politik bir zorunluluktan doğmuştur. Ahilik teşkilatında eğitim, kişinin doğumuyla başlayan ve hayat boyunca devam eden bir süreç olarak görmüşlerdir. Bugünkü ifadesiyle, “Yaşam Boyu Eğitim” (lifelong education) olarak bilinmektedir.

Ahilikte çok güçlü bir sivil örgütlenme vardır. Halkın ve esnafın menfaatlerini merkezi hükümete karşı çok demokratik ve çok güçlü bir şekilde savunabilmektedir. Devlet otoritesinin olmadığı yerde, bu boşluğu da doldurduklarını görmekteyiz.

Ahilik Selçuklular döneminde ortaya çıkan ve zaman içinde Anadolu'ya yayılan, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve gelişiminde önemli katkılar sağlayan dini, ahlaki, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim amaçlı fonksiyonlar icra eden önemli bir kuruluştur. XIII. y.y.'dan XIX. y.y.'lar arasında Anadolu başta olmak üzere Balkanlardan Kırım'a kadar uzanan bir coğrafyada hüküm sürmüş ekonomik, sosyal, kültürel bir kurum olan Ahilik (Akhism), işi kutsal, çalışmayı ibadet sayan, karşılıklı işbirliği ve sosyal dayanışmaya dayalı, kaliteyi ve müşteri hizmetlerini ilke edinmiş, mesleki gelişmeyi sürekli eğitimle pekiştiren bir ahlak anlayışını ifade eder. Ahi Evran'ın Anadolu'da kurduğu Ahilik teşkilatı dört temel esas üzerine kurulmuştur: Bunlar ahlâk, akıl, bilim ve çalışma'dır (www.yayim.meb.gov.tr). İnsanın bir bütün olarak ele alındığı Ahi birliklerinde insanın mükemmelleştirilmesi temel amaç olarak görülmüştür.

Bu nedenle Ahilik kurumunda bireye sadece mesleki bilgi değil, aynı zamanda dini, ahlaki ve içtimai bilgiler de verilmekteydi. Tamamen Türk topluma ait olan bir sentez olarak bilinen Ahi birlikleri, ilk meslek teşkilatı ve yaygın eğitim kurumları olarak da bilinmektedir (Şanal & Güçlü, 2007).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Ahilik, Türklere özgü milli bir kuruluş olarak ortaya çıkmış, tüketicilerin korunması dahil, Türklerin Anadolu'da kök salması ve

tutunmasında önemli bir rol oynamıştır. Ahilik insani bir bütün olarak ele almakta ve onu bütün yönleriyle geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ahilik anlayışında feda edilecek fert yoktur. Bu sebeple Ahilik insanın sadece uhrevi hayatı değil; ekonomik, kültürel ve sosyal hayatını kapsayacak biçimde dünyevi hayatını da düzenlemektedir. Ahilikte, Türk kadının yeri, konumu ve önemi üzerine yeterince araştırma yapılmadığını görüyoruz. Halbuki Ahilik teşkilatında, Türk kadınlarının toplumdan dışlanmadığını, aksine, sosyal ve ekonomik hayatta aktif rol oynadığını görmekteyiz. Ahilerin ahlaki tüzük olarak kabul ettikleri, fütüvvetnamalarda geçen ilkeler toplumun tümünü (kadın-erkek) şahsi ve toplumsal istikrara kavuşturma, iş ve meslek hayatlarına ahlaki sorumluluklar yükleme misyonunu üstlenmiştir. Bu araştırma, Ahilik teşkilatında Türk kadınlarının rolünü araştırmaktadır.

3. ARAŞTIRMNIN KAVRAMSAL TEMELLERİ

3.1. Ahilik Nedir?

"Ahi" sözcüğünün kökeni konusunda dil bilimcileri arasında görüş birliği yoktur. "Ahi" kelimesi, Arapça "kardeş" anlamına gelmektedir. Ancak, Divanü Lûgati't Türk'te "Ahi" kelimesi "eli açık, cömert, yiğit" anlamına gelen "akı" kelimesinden türediği kaydedilmektedir Terim olarak Ahilik ise, XIII. yüzyılın ilkyarısından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Anadolu'da, Balkanlarda ve Kırım'da yaşamış olan Türk halkının sanat ve meslek alanında yetişmelerini, ahlâki yönden gelişmelerini sağlayan bir kuruluşun adıdır (Çağatay, 1997; Demir, 2000). İlk kez Fransız Türkoloğu, J. Deny, eski ve orta Türkçe de "eli açık, cömert, yiğit" anlamlarına gelen "akı" sözcüğünün söyleniş ve anlam bakımından benzeri, Arapça, "ahi" sözcüğüne çevrildiğini ileri sürmüştür (Bayram, 1991; Gelici, 2007; Kurtulmuş, 2011; TDV,

1998). Doğan (1990)'a göre Ahilik, Anadolu'da İslam inançları çerçevesinde oluşmuş üretici, yardımlaşma birliği iken; Akça (2003)'ya göre, Ahilik, Müslüman Türk milletinin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik hayatının şekillenmesinde önemli rollere sahip olan bir teşkilatın adıdır.

Bu tanımlamalardan hareketle "Ahi" kelimesinin, "kardeş, arkadaş, yaren, dost, yiğit" anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Ahilik hem sosyal hem de kültürel yapılara ait bir terim olarak; birbirini seven, birbirine saygı duyan, yardım eden, fakiri gözeten, yoksulu barındıran, işi kutsal, çalışmayı bir ibadet sayan, din ve ahlâk kurallarına sıkı sıkıya bağlı esnaf ve sanatkârların iş teşkilatı manasını taşır.

Ahi birlikleri her kurum gibi, belli bir ihtiyacı karşılama amacı ile kurulmuşlardır. En geniş anlatımla Ahi birliklerinin kuruluş amacı; Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkmenler arasında yer alan çok sayıdaki sanatkârlara kolayca iş bulmak; bu kişilerin Anadolu'daki yerli Bizans sanatkârları ile rekabet edebilmesini sağlamak, piyasada tutunabilmek için yapılan malların kalitesini korumak, üretimi ihtiyaca göre ayarlamak, sanatkârlarda sanat ahlâkını yerleştirmek, Türk halkını ekonomik olarak bağımsız hale getirmek, ihtiyaç sahibi olanlara her alanda yardımcı olmak, ülkeye yapılacak yabancı saldırılarda devletin silahlı kuvvetleri yanında ülkeyi savunmak ve yerleşim bölgelerinde Türk-İslam kültürünü yaymak şeklinde tanımlanabilir (<http://istesob.org/ahilik.html>, Erişim tarihi: 10.08.2012).

3.2. Ahiliğin Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkileri

Ahilerin sosyal dayanışma açısından çok ilerlediklerini görmekteyiz. Bu bağlamda Ahi zaviyelerinin önemli bir fonksiyon icra ettiği anlaşılmaktadır. Ahilerin akşamları bu zaviyelerde toplanıp dini ve ahlaki bilgileri öğrenip bazen de raks (çalgı ve oyun) edip, günün

yorgunluğunu atarlardı. Ahilik başladığı dönemle birlikte, Anadolu'nun sosyal hayatında kendisini yeterince hissettirmiştir. Ahilik teşkilatı çok yönlü bir sosyal yapıya sahipti. İyi ahlaklı, yardımseverlik ve cömertlik ahiliğe kabul şartlarından olduğundan, bu örgüte girenler temiz, ahlaklı ve iyiliksever kişilerdi. Esnaf ve sanatkârlara iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve ustaların elinden tutularak medreselerde eğitim görmeleri sağlanmış ve gerektiğinde kendilerine “Orta Sandığı”ndan maddi destekte bulunulmuştur. Ahiliğe göre güzel ahlakın olduğu yerde kardeşlik, eşitlik, özgürlük, sevgi, hak ve adalet vardır. Ahiliğe kabul edilecek kişilerde ve Ahiliğin ahlaki prensiplerinde üç şey açık olmalıdır. Bunlar; “eli açık, kapısı açık, sofrası açık olmalı”; şu üç şey de kapalı olmalı idi: Bunlar; “gözü kapalı, dili bağlı, beli bağlı” özellikleri aranırdı (Kantarıcı, 2007). Ahilerin ahlaki tüzük olarak kabul ettikleri, Fütüvvetnamelerde geçen ilkeler toplumun tümünü şahsi ve toplumsal istikrara kavuşturma, iş ve meslek hayatlarına ahlaki sorumluluklar yükleme misyonunu üstlenmiştir. XIV. y.y. Anadolu'sunda, Ahilik, fütüvvetle birleşerek kaynaşmıştır (Şeker, 2006). Farabi'nin de ifade ettiği gibi, tüm bu ahlaki ilkeler, Ahi teşkilatının Medinet'ül-Fadıla'yı yani “mükemmel ve müreffeh bir toplum oluşturmak” hedefinin bir neticesidir (Erken, 1999). Ahilikte müzik ve eğlence de sosyal yaşamın bir parçası idi. İbn-i Batuta'ya göre, Ahilerin günlük yaşayışlarında, ibadet ve zikrin yanında eğlencenin de ayrı bir yeri vardı (Şeker, 2006).

Ahilik teşkilatı, kişilere bir meslek, bir sanat öğretirken aynı zamanda toplum hayatını düzenleyen kuralları benimseten, kişilere kendi kazançları ile onurlu, erdemli, ahlaklı yaşamayı öğretirdi. Bireyi, “iyi insan” olarak da yetiştirmek temel amaçlardandı. Ahilik, sanatla ahlaki bütünleştiren bir teşkilattır. Ahi Evran'a göre, toplumdaki fertlerin büyük bir kesimi, sanata yönlendirilmeli ve her biri, belli bir sanat dalı ile

meşgul edilmeli ki, toplumun ihtiyaçları karşılanabilsin. Kendisinde bir deri tüccarı olan Ahi Evran, Ahi teşkilatını kurarak, Ahilik teşkilatı böylece kısa zamanda Anadolu, Balkanlar ve Kırım'a yayılmıştır (Gelici, 2007). Yaklaşık 1000 yıl Türk Milletinin Anadolu'daki sosyal, ekonomik, kültürel ve politik hayatında önemli fonksiyonlar üstlenmiştir (Akça, 2003).

Ahi ahlakında her birey, topluma model olan ve sosyal yaşama pozitif bakan bir kişiliktir. Sosyal işleyişte bir katma değeri olan bir sanat sahibidir. Kötü özelliklerden arınmıştır. Kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılayan, topluma yük olmayan, maddi ve manevi imkânları ile diğer bireyler ve toplum için var olan insandır. Ahilikte odak noktası, insan; hedef ise bu insanı mutlu kılmaktır. Sosyal yardımlaşma esas alınarak, toplum gruplarının çıkarlarının birbirleri ile çatışmasının da önüne geçilmiştir. Bireyler, kadın-erkek, işçi-işveren, üretici-tüketici, genç-yaşlı vb gruplandırılarak toplumda iç huzur ve barışın sağlanmasına çalışılırdı (Kazancı, 2006). Ahilik felsefesine göre bütün insanlar, eşya, tabiat ve dünya, Allah'ın bütün insanlığa bahsettiği emanet konumundadır. Ahilikte insan dayanışmacı bir ruh yapısına sahiptir. Birlik ve beraberlik içerisinde büyük hedefe hep beraber yürümek ve ulaşmak esas alınmıştır (Durak & Yücel, 2010). Ahi teşkilatı, Osmanlı Devleti'nde kurulan en büyük ve en organizeli sivil toplum kuruluşlarından birisidir. Ülke düzeyinde bütün esnaf birlikleri Kırşehir'de bulunan bütün Ahi Evran zaviyesine bağlı idi.

Ahi Evran, 12. yüzyılda Anadolu'da yaşamış, önemli bir şahsiyettir. Ahilik kültür ve felsefesinde; toplumun refahı ve sosyal sorumluluk, önemli ve öncelikli bir ilke olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda kaliteli mal ve hizmet üretimi teşvik edilmiştir.

3.3. Sosyo-Ekonomik Açıdan Ahiliğin Amaçları

Sosyo-ekonomik bağlamda Ahilik teşkilatı hüküm sürdüğü dönemlerde aşağıdaki amaçları gerçekleştirmeyi amaçlamıştır:

1-Kişiyi eğitip üretici ve faydalı bir hale getirmek ve bu sayede onu toplumda layık olduğu en uygun yere yerleştirmek

2-Ahlaklı, üretken bir çalışma ortamı meydana getirmek ve bu ortamın sürekliliğini sağlamak

3-Karşılıklı anlayış ve güvene dayalı, işbölümü ve işbirliğini gerçekleştirerek toplumda sosyo-ekonomik dengeleri kurmak (Soykurt, 1971).

Ayrıca, esnaf ve çiftçi üretici kesimlerin üretim şekillerini, üreticilerin birbirleri ve toplulukla ilişkilerini düzenleyen, iş ahlakına dayalı bir üretim felsefesi oluşturan ahilik, yardımlaşmaya, zayıfların ve gariplerin korunmasına da geniş yer vermiş, Anadolu'nun sosyal hayatında tesirlerini günümüze kadar devam ettirmiştir (Doğan, 1998). Ahilik, kasaba ve şehir nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturan esnafın davranışlarını belirlemiştir. Osmanlı zanaatları, çırak-kalfa-usta eğitiminde öğrenildiğinden, ahilik adabı sosyo-ekonomik yapının temel ahlaki işlevini yerine getirmekte idi (İnancık, 1999).

3.4. Ahilikte Ahlak

Bunlar kapalı, dışa ait ve açık, içe ait on iki temel emirle özetlenebilir.

Dışa ait, kapalı altı emirde Ahinin;

- * **Bel;** Başkalarının onur ve namusuna kapalı
- * **El;** Hırsızlık, zorbalık, kötülük ve hırsa kapalı
- * **Dil;** Yalan, iftira, hakarete kapalı
- * **Göz;** Başkalarının hatalarını görmeye kapalı
- * **Mide;** Sefahate kapalı
- * **Kulak;** Dedikoduya kapalı.

İçe ait ve açık olan altı emirde Ahinin;

*Cömert

*Tevazu sahibi

*Merhametli ve bağışlamaya açık

*Alçak gönüllü

*Bencillikten uzak

*Gerçekçi olması istenir (www. ahilik.net, Erişim tarihi: 11.08.2012).

Bir Ahi Baba Nasihati

Ey oğul;

Gerektir ki, güzel ahlaktan, akl-ı selimden dışarı adım atmayasın, nefsine ve şeytana uymayasın, haramdan, iğrençliklerden perhiz edesin, sünnetleri koçaltmayasın, elinle koymadığını götürmeyesin, kimsenin sanatına tamah etmeyesin, kimsenin çoluk çocuğuna hıyanet nazarı ile bakmayasın, kimseye kibir, buğuz, buhul ve haset etmeyesin, her kimin ayıbını görürsen örtesin, dünyaya aşırı muhabbet göstermeyesin, senden büyüğe varıp, ona izzet-i ikram edesin, hürmet ve hizmette bulunasın, bir elinin kisbini (kazanç) kifayet kisbe, bir elinin kisbini ahret günü için fakir fukaraya sarf edesin, hayır işlerinde elinden geleni yapmakta kusur etmeyesin (Mahmut Nasirrettin Hz. Ahi Evran-ı Veli).

3.5. Ahilik Nasihati

Dükân açmak için, usta olmak gerekiyordu. Ahi baba tarafından usta adayının kulağına aşağıdaki Ahilik nasihati okunurdu (Kantarıcı, 2007):

1-Harama bakma

2-Haram yeme

3-Haram içme

4-Doğru, sabırlı, dayanıklı ol

5- Yalan söyleme

6-Büyüklerinden önce söze başlama

7-Kimseyi kandırma

8-Kanaatkâr ol

9-Dünya malına tamah etme

10-Yanlı ölçme

11-Eksik tartma

12-Kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini; hiddetli iken yumuşak davranmasını bil

13-Ve kendin muhtaç iken, başkalarına verecek kadar cömert ol.

Ahi örgütü üyeleri aşağıdan yukarıya doğru fazilet ve meslek derecesine göre şöyle derecelendirilirdi:

1-Çıraklık

2-Kalfalık

3-Ustalık

4-Yiğitbaşılık

5- Kethüdalık “Ahi Babalık” (Gelici, 2007).

4. ANADOLU KADINLAR BİRLİĞİ (BACIYAN’I RUM - ANADOLU BACILARI)

Aşık Paşa-zâde (886/1481) “Târih-i Âli Osman” adlı eserinde Anadolu Selçukluları devrinde Türkmenler arasındaki sosyal zümreleri “Gaziyân-ı Rûm” (Anadolu Gazileri), “Ahiyân-ı Rûm” (Anadolu Ahileri), “Abdalân-ı Rûm” (Anadolu Abdalları), ve “Bâciyân-ı Rûm” (Anadolu Bacıları) diye dörde ayırmıştır. Burada üzerinde duracağımız “Bâciyân-ı Rûm” tabirinden Anadolu Selçukluları zamanında Âşık Paşa-zâde’nin “Bâciyân-ı Rûm” diye adlandırdığı, o günün toplumunda Türkmen kadınların kurduğu bir teşkilâtdir. İlk defa Fuad Köprülü, Âşık

Paşa-zâde'nin "Bâciyân-ı Rûm" diye adlandırdığı zümre hakkında verdiği bilgileri Bektaşî rivayetlerle ve başka kaynaklarla da te'yid ederek F. Taeschner'in öne sürdüğü iddiaların hiçbir suretle vârid olamayacağını ve gerçekten Anadolu Selçukluları devrinde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Türkmen kadınların mensup oldukları bir teşkilâtın mevcudiyetine dikkatleri çekmiştir. Osmanlı kronikleri Osmanlı Devleti'nin zuhuru sırasında Türkmen kadınların da uç bölgelerde faaliyet gösterdiklerinden söz ederler. Anadolu'daki Türkmen kadınların faaliyetleriyle ilgili olarak en fazla bilgi veren yazar, Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi Mağribli bir seyyah olan İbn Battuta'dır. XIV. asır ortalarında yani Orhan Gazi zamanında Anadolu'nun birçok yöresinde Türkmenler arasında bulunmuş ve Türkmen hanımların çeşitli faaliyetlerine şahit olmuştur. Keza Niğdeli Kadı Ahmed 1340 yılında tamamladığı "el-Veledü's-Şefik" adlı eserinde Niğde dolaylarında Taptuklu Türkmen dervişlerin hanımlarının faaliyetlerine işarete bulunmuştur. Yukarıda belirtilen kaynaklardan başka meşhur Süryani tarihçi Malatyalı Ebu'l-Ferec Gregory'nin de bir münasebetle bu kadınlar teşkilâtından söz ettiği anlaşılmış bulunuyor. Bacılar Teşkilâtının mahiyetine ve faaliyetlerine dair en ilginç bilgiyi de Menâkıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmânî'de bulduğumuzu burada belirtelim. Durum öyle gösteriyor ki, Anadolu Selçukluları zamanında bu hanımlar arası teşkilât "Fakiregân" diye de anılıyordu. Fakat bu teşkilâta mensup olan genç kız ve kadınlar birbirine "Bacı" diye hitap ettikleri için bu kadın ve kızların meydana getirdikleri teşkilâta daha yaygın olarak "Bâciyân" (Bacılar) dendiği anlaşılmaktadır. Şimdiki bilgilerimizle bu tabiri ilk olarak kullanan da Âşık Paşa-zade'dir.

İlme, sanata ve ahlâka son derece önem verilen Ahilikte, kadının da sosyal ve ekonomik hayatta önemli bir yeri vardı. Kadınların

teşkilatlanıp gelişmesi için Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı, dünyanın ilk kadın teşkilatı olan "Bacıyan-ı Rum" teşkilatını yani Anadolu Kadınlar Birliği'ni kurmuştur. Ahilerin kadınları aynı zamanda savaşlarda da kahramanlık göstermişlerdir. Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı da kadınları bir araya getirmiş, özellikle savaşlarda etkinlik gösteren "Bacıyan-ı Rum"u kurmuştur (www.ahilik.net, Erişim tarihi: 11.08.201).

Ancak, kadınlar, Ahi teşkilatlarına üye olamazlardı. Buna karşı, Anadolu kadınları da, "Bacıyan-ı Rum", Anadolu Kadınlar Birliği'ni kurmuşlardır. "Bacı" kelimesi, "abla, kız kardeş" anlamına gelmektedir. "Bacı" kelimesi, günümüzde Anadolu'nun birçok şehrinde halen yaygın olarak kullanılmaktadır. "Rum" kelimesi ise Anadolu anlamını ifade etmektedir (Kurtulmuş, 2011). Âşık Paşazade Tarihinde dört sosyal zümre arasında Anadolu Kadınlar Birliği'nde yer verilmesi, bu birliğin Ahi birlikleri kadar önemli hizmetler gördüklerini akla getirir.

Anadolu'da genellikle ahi zaviyeleri hali vakti yerinde bir Ahi başkanı tarafından tesis edilirdi. Zaviyeler o yörede bağımsız bir ünite idi. Halkı sosyal kültürel ve dini konularda yönlendirici rol üstlenmişlerdi. Anadolu'da tesis edilen ve sayıları binlerle ifade edilen bu zaviyelerin kurucuları arasında "Bacı Ana, Sağrı Hatun, Savma Hatun" gibi kadın adlarına rastlanılmaktadır. İbni Batuda da eserinde sık sık Anadolu kadınlarından söz eder. O halde Anadolu'da Ahilik Teşkilatı yanında çok güçlü bir Anadolu Kadınlar Birliği'nin mevcudiyetinden bahsedebiliriz.

Örneğin Kayseri'deki Ahiler tarafından kurulan sanayi sitesinde hanımlara mahsus çalışma yerleri vardı. Bacıyan-ı Rum teşkilatına mensup hanımlar bu sanayi sitesinde el sanatlarını ve mesleklerini icra ediyorlardı. Kadınlar daha çok çadircılık, keçecilik, nakışçılık, örgücülük, kilim ve halı dokumacılığı, ipek ve pamuk ipliği üretimini gerçekleştirmişlerdir. Çalışan kadınlar gerek mesleki ve teknik konularda,

gerekse ahlaki konulardaki çağın gerektirdiği eğitim ihtiyacını "Bacıyan-ı Rum" teşkilatında karşılıyorlardı.

Birçok batılı araştırmacı, tarihin o döneminde Anadolu'daki kadınların bir araya gelerek bugünkü anlamda bir Sivil Toplum Örgütü (NGO) kurmalarını hayretle karşılamıştır. Alman araştırmacı Franz Taeshner de bunlardan biridir. Franz Taeshner, Ahilik teşkilatı ile aynı dönemde kurulan bu teşkilatın varlığına inanamaz. Çünkü o çağlarda Türk kadınının böyle bir sivil toplum örgütünü kuracak kadar bilinçlendiğine akıl erdiremez ve eserinde bu durumdan hayretle söz etmektedir. En eski Osmanlı Devleti tarih yazarı Aşık Paşazade Anadolu'da kurulan Ahilik teşkilatı (Ahiyan-ı Rum) yanında bir diğer sosyal zümre olan Bacıya-ı Rum (Anadolu Kadınlar Birliği)'dan bahseder. Bacıya-ı Rum Teşkilatı, Anadolu kadınlarını, gerektiğinde düşmanlara karşı vatan savunmasında eşlerinin yanında mücadele etmesi ve gerektiğinde de kültürde, sanatta, edebiyatta, sosyal ve ekonomik alanlarda kalkınıp gelişmesini sağlamak için teşkilatlandırmıştır. Anadolu Kadınlar Birliği, kadınlar arasındaki yardımseverliğin, konukseverliğin, doğruluk ve merhametliğin gelişmesine katkı sağladığı gibi Türk dilinin, Türk kültürünün ve İslam anlayışının kadınlar arasında yayılmasını hızlandırılmıştı. Ahi birlikleri özerk ve sivil toplum yapısındaki oluşumlardı. Demokratik seçimlerle yiğitbaşları seçilirdi (Demir, 2011).

Anadolu Kadınlar Birliği, Ahilerin kadınlar kolu olarak yetim ve kimsesiz genç kızları himayesine almış, onların eğitimlerinden, ev-bark sahibi olmalarından, evlenmelerinden sorumlu olmuşlardır. Bunun dışında kimsesiz ihtiyar kadınların bakımı, genç kızların evlendirilmesi gibi birtakım sosyal hizmetlerde bulundular, maddi sıkıntı içinde olanlara yardım elini uzatmışlardır. Sosyal, ekonomik, kültürel ve ahlâki ilkeleriyle Ahilik kültürü, fertlerin hak ve özgürlüklerine ayrıca önem

vermektedir. Ahilik teşkilatının erkek üyelerine "Eline, beline, diline sahip ol!" yani "hırsızlık etme, başkasının namusuna göz dikme, başkası hakkında kötü konuşma" prensibi benimsetilip yaygınlaştırılırken, şüphesiz iş birliği yaptıkları Anadolu kadınları o günkü adıyla Bacıyan-ı Rum Teşkilatı aracılığıyla da hanımlara; "eşine, işine ve aşına dikkat et!" yani "eşine yardım et, onu evine bağla, işine ve geçimine dikkat et" prensiplerini benimsetiliyordu (Günay, 2003; <http://istesob.org/ahilik.html>, 10.08.2012; www.ahilik.net, Erişim tarihi: 11.08.2012).

Ahilik düşüncesi, köy odaları ve bu odalarda bulunan erkeklerle sınırlı değildir. Kadınlar arasında da Ahilik Teşkilatının bir yaşam felsefesi olarak yerleştiğini görmekteyiz. Misafir ağırlamak bir şeref meselesi olarak görüldüğünden, kadınlar titiz bir şekilde en güzel yemeklerini yaparlardı. Bu anlayış, Ahilerin kız çocukların verdiği şu öğütlerle örtüşmektedir:

- 1- İşine dikkatli ol: Ailenin ve evinin işini ihmal etme
- 2- Aşına dikkatli ol: İyi yemek pişir, iktisatlı ol
- 3- Eşine dikkatli ol: Her türlü şartlar altında eşine sahip ol (Çağatay, 1997; Kantarcı, 2007; Kurtulmuş, 2011).

Kadınları eğitime, istihdama, siyasete, ekonomiye kısaca hayata dâhil etmeden yapılan her girişim başarısız olmaya mahkûmdur. Anadolu insanı bunu yüzyıllar öncesinden 'Bâciyân-ı Rum yani "Anadolu Kadınları" isimli örgütlenmeyi kurarak gerçekleştirmiştir. Böylece, Anadolu'da kadınlar ise, Ahi Evran'ın eşi Evhadüddin Kirmani'nin kızı Fatma Hanım tarafından Bacıyan-ı Rum (Anadolu Kadınları) adıyla örgütlenerek, ekonomik ve sosyal hayata "serbest" ve "görünür" bir biçimde katılmışlardır. Kendilerine ait işyerlerinde, belirli bir disiplin ve iş ahlakı ile çalışan Bacıyan-ı Rum kadınlarının sosyal ve kültürel hayata

oldukça büyük katkıları olmuştur. O dönemde Anadolu'nun pek çok şehrindeki sanayi sitelerinde kadınlara ait iş yerleri bulunurdu. Bacıyan-ı Rum teşkilatına mensup kadınlar bu sanayi sitesinde el sanatları ve mesleklerini icra ederlerdi. Dünyanın ilk kadın örgütü olarak bilinen Bacıyan-ı Rum teşkilatı, Anadolu kadınlarını, askerlikten kültür ve sanata kadar çeşitli alanlarda eğitmiştir. Böylece kadınların toplumsal hayatın her alanında yer almasını hatta öncü bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Mesela 16. Yüzyılda Osmanlı Devleti döneminde çamaşırhane işleten kadınlar vardır. Yine o dönemde Bursa'daki 387 ipek üretim tezgâhının, 170'i kadınlara aittir.

Dolayısıyla bugün, kadın girişimciliğinden ve kadının toplumdaki itibarından bahsederken, ilk defa gündemimize giren bir konudan bahsetmiyoruz. Bu değerler Anadolu topraklarında zaten var olan ve günümüze kadar taşınan değerlerdir. Ahiliğin köy içerisinde teşkilatlanma şekli ise, Yaran teşkilatları, Yaran odaları ve Köy odalarından ibarettir. Köy odalarındaki bu düşünceler: 1-Eli açık olacak düşkünlere yardım içi 2- Kapısı açık olacak, konukluğu ve bir şey isteyenlere yardım için 3- Sofrası açık olacak, yoksullara, yetimlere yemek yedirmek için” sözleriyle yer edinmiştir (Bayram, 1994; www.ahilik.net, Erişimtarihi:11.08.2012)

4.1. Barana ve Kadın

Barana, “aneden beri yapıla gelen, kendi içerisinde yazılı olmayan kuralları olan, disiplinli ahlaklı, saygılı olmayı öğreten, birbirini sevmeyi ve saymayı öğütleyen, gençlerin huysuzluğa, terbiyesizliğe takılmasını engelleyen, küçük kasabalarda asayiş meselesini sağlayan, bir eğlence, terbiye ve kültür ocağı olan, 12-24 kişi arasında değişen üye sayısı olan, kış aylarında toplanan ve aynı düşünceye uygun arkadaşların

bir araya gelerek kurdukları yemekli cemiyetler” dir (Akman, 2006). Barana, topluluğun adı, yapılan etkinliğin adı ise sohbettir.

Barana’da kadın bulunmazdı. Ama sohbet esnasında yenilip içilenlerin tümünü kadınlar hazırlardı. Barana, bir evin şerefi olarak görüldüğünden, kadınlar saygı gösterirdi. Evinde sohbet yapılacak olan evin hatunu, evini temizler, aşçı bulup, yemek ve mezeleri itina ile hazırlardı. Barana mensupları, evde sohbet ederken ve eğlenirken, evin hanımı uyumaz ve hizmetine devam ederdi (Akman, 2006:66). Baranalar, her yıl Ekim-Kasım aylarında başlar, Hıdrellez’e bir hafta kala biterdi.

Barana için yatsı nazmından sonra eve geliş sırasında, komşu evlerdeki kadınlar, genç kızlar, kimler var yok diye Barana üyelerine kapılardan ve pencerelerden bakarlardı. Baraka üyelerinin ise kızlara bakması yasak olduğundan, içlerinde bekâr olanlar Baraka başkanına fark ettirmeden göz ucuyla kızlara bakarlardı. Görücü usulüyle evlilik olduğundan, birbirilerini görme şansı olmayan gençler böylece birbirlerini görürlerdi. Genç kız ve erkeklerin bu arada bir de sözsüz iletişim dilleri görülürdü. Örneğin bir yaren, mendili çıkarıp, terini siler gibi yaparsa, bunun anlamı, “senin aşkımdan yanıp tutuşuyorum” anlamını taşımakta; kuşağını hafifçe sıvazlarsa, “evlenmeye hazırım, seni babandan isteyeceğim” anlamına gelmekte; durup durup tökezlerse, “aklım, fikrim hep sende” anlamına gelmekte; pencere veya kafes arkasındaki kız, perdeyi aşağı yukarı oynatırsa veya kafesi hafifçe kaldırıp indirirse, “ben de seni istiyorum, beni hemen babamdan iste” anlamlarını taşımaktadır (Yaver, 1986). Namus suçu, Barana’dan ihraç edilmeyi gerektirip, bir baranadan ihraç edilen bir kişi ise asla bir daha başka baranaya alınmazdı.

Barana arkadaşlığı, evlenmede hatta kız istemede de etkiliydi. Şöyle ki, bir kişinin kızını isteyip de alamadıkları zaman, onun bir barana arkadaşı bulunurdu. Eğer kız babasının barana arkadaşı, dünürlüğe giderse o kızı alırdı. Çünkü, baba, kendi barana arkadaşına hayır diyemezdi (Akman, 2006).

Türk kültürünü canlı bir şekilde tasvir eden, Dede Korkut Kitabı'nda misafirperverliğin bir görgü işi olduğu , "... oğul, babadan görmeyince sofraya çekmez" vs gibi sözlerle kültürümüzde yer verilmiştir. Misafiri olmayan evin ise, "misafiri gelmeyen kara evler, yıkılsa daha iyi" anlayışı benimsenmişti. Dede Korkut'un kadınları grupladığı bölümde de, misafirperverlik ön plandadır. Misafiri ağırlayan ve evin dayacağı olan kadın övülmekte; aksine misafiri sevmeyen bayağı (kötü) kadın ise yerilmektedir. Ozan, "Evin dayacağı odur ki, kırdan yabandan eve bir misafir gelse, onu yedirir, içirir, ağırlar ve azizler gönderirdi. O, Ayişe, Fatıma soyundandır. Onun bebekleri yetişsin, ocağına bunun gibi kadın gelsin" demektedir (Ergin, 1971).

Bayağı kadınlar için ise, "Geldik o ki, ne kadar dersin bayağıdır. Uzak kırdan yabandan edepli bir misafir gelse, kocası evde olsa ona dese ki: "Kalk ekmek getir yiyelim, bu da yesin dese, pişmiş ekmeğin bekası olmaz, yemek gerektir". Kadın der: Neydeyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve değirmenden gelmedi ... " der. O Nuh Peygamberin eşeği asılıdır. Ondan da sizi Allah saklasın. Ocağına bunun gibi kadın gelmesin ... "denmektedir (Ergin, 1971).

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Türk düşünce sistemi içerisinde var olan Ahilik, toplumun her kademesinde bir takım uygulama, tören ve inanışlarla kendini göstermektedir. Türk Milleti'nin sosyo-kültürel tarihi içerisinde ahilik

anlayışının ve teşkilatlanmasının önemli bir yeri vardır. Ahilik sisteminde, fakir ile zengin, üretici ile tüketici, işçi ile patron, usta ile çırak, işgücü ile sermaye, birey ile toplum, millet ile devlet arasında sağlıklı ilişkiler kurulması esas alınmıştır. Bu araştırmada Türk kültür ve medeniyetinde tarihi bir fonksiyonu olan Ahilik Teşkilatı birey-toplum bağlamında ele alınmıştır. Ahilikteki sosyal ve ekonomik yaşamın bireye kazandırdığı davranışlar araştırılmıştır. Mutasavvıflarca gerçek mana derinliği kazandırılan fütüvvetçilik geleneğiyle Türk kültürel değerlerinin etkileşimine dayanan bu teşkilat, Türk kültür ve medeniyetinin, Türk Dili ve Edebiyatının, Türk gelenek ve törelerinin, özellikle de Türk sanat ve ticaret ahlakının oluşması, gelişmesi ve yaygınlık kazanmasında çok önemli fonksiyonlar ifa etmiştir (Bayram, 1994).

Türk Milleti'nin sosyo-kültürel tarihi içerisinde ahilik anlayışının ve teşkilatlanmasının önemli bir yeri vardır. Ahilik teşkilatına genel olarak baktığımızda, Ahiliğin sadece bir mesleki örgütlenme olmadığını, hayatın her aşamasında toplumda yer edindiğini görmekteyiz. İnsana değer veren, insani ilişkileri dini-ahlaki bir ekseninde dayanışma ve yardımlaşma çerçevesinde düzenleyen bu anlayış, Türk Milleti'nin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısında varlığını sürdürmek için çaba sarf etmiş bir teşkilattır. Ahilik, değerleri kaynaştırarak, yaşama geçirmesi açısından, Türklerin “Rönesansı” olarak da ifade edilmektedir. Bir toplumda birlik ve dayanışmayı sağlayan en önemli unsur, müşterek değerlerin korunmasıdır. Ahilik, devam ettiği 700 yıl boyunca bu işlevi gerçekleştirmiştir. Türklerin en büyük hasletlerinden biri olan misafirperverlik bu düşünce sistemi içerisinde bir yaşam tarzı haline gelmiştir. Misafirler için misafir odaları ve konaklar yaptırmışlardır (Türkmen & Temizkan, 2004; Akman, 2006). Tüm bu ve benzeri uygulamalar ve törenler Türk kültürünün temel taşlarını oluşturmuştur.

Ahiler, “her koyun kendi bacağından asılır” diyen kişiler değil; aksine komşusu aç iken tok yatan bizden değildir” düşüncesi ve inancı doğrultusunda sosyal adalet ve dayanışmanın egemen olduğu, komşularındaki yangının kendilerine de bir gün sıçrayacağı düşüncesini benimsemişlerdir. Önemli olan herkesin ortak bir saadete ulaşmasıdır. Ne yazık ki, günümüz toplumlarında, Ahilik teşkilatındaki diğerkâmlığın yerini günümüzde ise bireycilik (bencilik) almıştır. Ahilikte bireyin kendisine, ailesine ve içinde yaşadığı topluma karşı sorumlulukları vardır. Her bir Ahi bu sorumluluğunu özenle yerine getirirdi. Ahiler mesleki ve sosyal açıdan tam bir dayanışma içerisindeydiler.

Ahi Evren’in eserleri ise Ahi Teşkilâtı ile birlikte Bacı Teşkilâtı’nın da fikrî yapısını tespit etmek için birinci elden kaynak olmaktadır. Ayrıca bu eserlerde Ahi Teşkilâtı’nın nasıl ve hangi maksatlara binaen kurulduğu, teşkilâtın yapısı, devletle Anadolu’daki diğer dinî ve tasavvufî zümrelerle münasebatı, bu münasebatın sonucu meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin Ahi ve Bacı Teşkilâtı üzerindeki etkileri hakkında önemli bilgiler bulmaktayız.

Modern dünyada bugün, Ahilik teşkilatının varlığından söz edemesek de, Ahiliğin ahlaki ilkeleri halen günümüz Türk esnaf ve sanatkârları arasında varlığını sürdürmektedir. Yıllık geleneksel Ahi kutlamalarının ötesinde, günümüzde gerek iş dünyası ve gerekse sosyal yaşamla ilgili düzenlemeler yapılırken, Ahilik ilke ve kurallarından yararlanılması, okul müfredatlarında ve derslerde yer alması, kaliteli bireyler ve kaliteli toplum olma konusunda önemli katkılar sağlayacaktır. Sadece teorik bilgiler değil, aynı zamanda yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkelerinin uygulanması ve yaşam boyu eğitimin amaç edinilmesi faydalı sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

- AHİLİK*. I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir.
- AHİLİK NEDİR?* İstanbul Esnaf Ve Sanatkârlar Odaları Birliği, Erişim tarihi: 10.08.2012, <http://istesob.org/ahilik.html>.
- AHİLİK NEDİR?* Anadolu Kadınlar Birliği (Bacıyan-ı Rum). Erişimtarihi: 11.08.2012, <http://www.ahilik.net/index.php?option=comcontent&view=article&id=48&Itemid=50>
- AHİLİĞİN TEMEL İLKELERİ*, Erişim tarihi: 10.08.2012, www.ahilikgen.tr/gorgu/temel.htm.
- AHİLİKTE AHLAK ANLAYIŞI*, Erişimtarihi: 11.08.2012, <http://www.ahilik.net/index.php?option=comcontent&view=article&id=48&Itemid=50>
- AKÇA, Gürsoy (2003). *Ahilik Geleneği ve Günümüz Fethiye Esnafı*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKMAN, Mehmet (2006). *Balıkesir Yöresinde Ahilikten Kalma Tören ve Uygulamalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYRAM, Mikail (1991). *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*. Konya: Damla Matbaacılık.
- BAYRAM, Mikail (1994). *Anadolu Kadınlar Birliği (Bacıyan-ı Rum)*. Konya: Damla Ofset matbaacılık.
- ÇAĞATAY, Neşet (1986). *Ahilik ve Esnaf*. İstanbul Esnaf Ve Sanatkarlar Dernekleri Federasyonu.
- ÇAĞATAY, Neşet (1997). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DEMİR, Galip (2000). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Ahilik*. Ahi Kültürünü Arş. ve Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul: Sade Ofset Matbaası.
- DEMİR, Galip (01.02.2011). *İşsizlik, Terör ve Yolsuzluğun Çözümünde: Ahilik Yolu*, Erişim tarihi: 11.08.2012,

http://www.ahilik.net/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=50

- DOĞAN, D. Mehmet (1990). *Büyük Türkçe Sözlük*. (8. Baskı). Ankara: Rehber Yayınları. s.17.
- DURAK, İbrahim & Yücel, Atilla (2010). *Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları*. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15 (2), 151-168.
- ERGİN, Muharrem (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: MEB Basımevi.
- ERKEN, Veysi (1999). *Ahilik Teşkilatının Vizyonu*. II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Ekim 1999, Ankara: Kültür bakanlığı Yayınları.
- GELİCİ, Musa (2007). *Protestan İş Ahlakı ile Ahilik İş Ahlakının Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÜNAY, Abdullah (2003). *Ahilikte Mesleki ve Sosyal Dayanışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İNANCIK, HALİL (1999). *Osmanlı Ansiklopedisi*. Ankara: Cilt.1, s.59 - 60.
- KANTARCI, Zeynep (2007). *İş Etiği ve Ahilik*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KURTULMUŞ, Zekeriya (2011). *Ahilik*. (Editör: Çakır, Baki & Gümüş İskender), Ahilik ve Günümüze Yansımaları Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 1, 41-56.
- SOYKURT, Refik (1971). *Orta Yol Ahilik*. Ankara: Güneş Matbaacılık.
- ŞANAL Mustafa & GÜÇLÜ, Mustafa (2007). *Bir Toplumsallaştırma Aracı Olarak Ahilik*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (2), s. 379-390.
- ŞEKER, Mehmet (2006). *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, s.176-196.
- YAVER, A. Sadi (1986). *Folklor Araştırmaları Bakımından Bölgelerimiz, Türk Folklorü*. 7 (80-81), 32-36.

*Kasım TATLILIOĞLU Ahilik Teşkilatında Anadolu Türk Kadınının
Girişimciliğine Sosyal-Psikolojik Bir Yaklaşım*

YELMEN, Hasan (1986). *Bir Türk Yaşayış Tarzı Olarak Ahilik*, Türk Kültürü ve Ahilik. 21. Kırşehir Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri, 13-15 Eylül, 1985, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları.

İLKÖĞRETİM BİRİNCİ KADEME ÖĞRENCİLERİNİN ÇEVREYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ¹

Investigation of First Grade Elementary Students' Views on Environment

Cihat YAŞAROĞLU²

ÖZET

Bu çalışma, ilköğretim birinci kademe (1., 2. ve 3. sınıf) öğrencilerinin çevre ile ilgili görüş ve düşüncelerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nitel yöntemler kullanılmıştır. Araştırma verileri 2010 – 2011 eğitim öğretim yılında Bingöl ilinde çeşitli okullarda öğrenim görmekte olan 1., 2. ve 3. sınıf öğrencilerinden yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak elde edilmiştir. Görüşmeler öğrencilerle yüz yüze olarak yapılmıştır. Görüşme formunda, öğrencilerin çevre ile ilgili görüşlerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonuçları öğrencilerin çevre ile ilgili düşüncelerinin olumlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlköğretim öğrencileri, birinci kademe, çevre ile ilgili görüşler

ABSTRACT

This study aims to determine environment-related opinions and ideas of the students in the 1st, 2nd and 3rd grades of the primary school. The qualitative method has been used in the study. Research data were obtained from various schools' 1st, 2nd and 3rd grade students in Bingöl in 2010-2011 academic years by using semi-structured interview forms. The interview was carried out face to face with students. In the form of the interview, the students are asked to determine their views on the environment. The data obtained were analyzed by descriptive research results. The results of the analysis show that the students have positive thoughts about environment.

Keywords: elementary school students, the first stage, opinions about the environment

1.GİRİŞ

Çevre ile ilgili yaşanan sorunların temelinde insanların olumsuz tutumları yatmaktadır. Özellikle erken yaşlarda kazanılmış olan olumsuz

¹Bu çalışma Cihat YAŞAROĞLU'nun (2012) Doktora Tez çalışmasından oluşturulmuştur.

²Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, cyasaroglu@bingol.edu.tr

tutumlar, çevre sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olduğu gibi sorunların çözülmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Çevrenin uzun dönemdeki durumu, gelecek kuşakların çevreye özen göstermesi ile yakından ilişkilidir. Çocukluk Birliği (ChildhoodAlliance) adlı kuruluş tarafından yayınlanan bir raporda, çocukluk döneminin doğal dünyaya ilişkin endişe, ilgi, farkındalık, eğilim, değer verme ve bilgi kazanma açılarından kritik bir dönem olduğu belirtilmektedir. Erken yaşlarda çevre ile ilgili olumlu tutum geliştiremeyen öğrenciler, ömürleri boyunca bir daha olumlu tutum geliştirememesi riski ile karşı karşıya kalabilirler. Şayet öğrenci erken yaşlarda olumsuz tutum geliştirmişse, bu tür olumsuz tutumlar neredeyse kemikleşmekte, gelecekteki istenmedik davranışların temelini atmaktadır. Bu yaşta kazanılan olumlu tutumlar, sonraki yaşamı için öğrencilere bir temel teşkil etmektedir. Erken yaşlarda doğayla ilgili ilişkilerde empatinin gelişmesi ve doğaya karşı sevginin oluşmasında olumlu tutumlar oldukça önemlidir. Bu nedenlerden dolayıdır ki; erken yaşlardaki çevre eğitimi ve çevreye ilişkin çalışmalara erken yaşlarda başlanması büyük önem taşımaktadır (Chapman&Sharma, 2001; Erten, 2004; Fussel, Tarihsiz;Gökçe ve diğerleri, 2007).

Gerçekte çevre sorunlarının nedenlerini, insanların yaşam biçimleri, sahip oldukları değer yargıları ve tutumlar oluşturmaktadır. Bu nedenle, çevre sorunlarının önlenmesinde günümüz insanının doğaya bakış açısını değiştirecek, değerlerini ve tutumlarını biçimlendirecek bir eğitim büyük önem taşımaktadır.Çevresel tutumları ölçmek için yapılan araştırmalarda eğitimin çevresel tutumlar açısından kilit konumunda bir değişken olduğunu göstermiştir. Günümüz çevre problemlerini anlamak için yüksek düzeyde bir çevresel bilgiye ihtiyaç vardır. Çevre konuları ile ilgili eğitim, çevrenin korunması, sorumlu davranışların ortaya çıkarılması için hayati bir öneme sahiptir (Gökçe, Kaya, Aktay ve Özden, 2007; Kalantari, Fami, Asadi&Mohammadi, 2008; UNEP, 2011).

Tüm canlılar arasında, bulunduğu ortamı en çok etkileyen canlı, insandır. İnsandan başka hiçbir canlı, geniş bitki alanlarını kaldırarak toplu barınak yerleri yapmadığı ve tarım alanları açmadığı gibi, madenleri cansız ortamdan çıkaramamakta ya da insan yapısı kimyasal

maddeler üreterek ortama katamamaktadır. Böylelikle insan, canlı-cansız çevrenin çok hızla ve düzensiz bir şekilde değişmesinin sorumluluğunu yüklenmiş durumdadır (Berkes ve Kışlalıoğlu, 1993: 15).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırma, ilköğretim birinci kademe birinci devre öğrencilerinin (1., 2. ve 3. sınıf), çevre ile ilgili görüş ve düşüncelerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

İlköğretim öğrencilerinin;

- su kaynakları,
- çevre kirliliği,
- canlı hayvanlar,
- geri dönüşüm,
- enerji tasarrufu ve
- çevreye yönelik sorumlu davranışlar hakkındaki düşünceleri nelerdir?

2.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada nitel veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2011: 39) nitel araştırmayı “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir yöntemin kullanıldığı araştırma” olarak tanımlamaktadırlar. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden “Durum Çalışması” yaklaşımına dayalı bir çalışmadır. Durum çalışması “(1) güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan, (2) olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı ve (3) birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan görgül bir araştırma yöntemi” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 277).

2,2,ÇALIŞMA GRUBU

Çalışma grubunun belirlenmesinde Bingöl İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 2009–2010 sayısal verilerinden faydalanılmıştır. Örneklem alınmasında “amaçlı örnekleme yöntemlerinden” olan “maksimum çeşitlilik örnekleme” yöntemi kullanılarak il merkezi, ilçe merkezi ve köy merkezinden birer okul; her okulun 1. 2. ve 3. sınıflarından cinsiyete göre eşit dağılım gözetilerek 2 kız ve 2 erkek öğrenci olmak üzere toplam 36 öğrenci araştırmaya dâhil edilmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme “görel olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaya” amacı taşıyan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 108). Görüşme yapılan öğrencilerin yerleşim yeri ve okullarına göre dağılımları tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1 Kişisel Bilgilere Göre Görüşme Yapılan Öğrencilerin Dağılımı

Kişisel Bilgiler	(N= 36) f%	
	<i>Cinsiyet</i>	
Erkek	18	50
Kız	18	50
<i>Sınıf/Düzeyi</i>		
1. sınıf	12	33.3
2. sınıf	12	33.3
3. sınıf	12	33.3
<i>Yerleşim Yeri</i>		
İl	12	33.3
İlçe	12	33.3
Köy	12	33.3
<i>Okul Adı</i>		
İMKB Mustafa Paşa İÖÖ	12	33.3
Şehit Serkan Gencer İÖÖ	12	33.3
İMKB Sarıçiçek İÖÖ	12	33.3

Tablo incelendiğinde cinsiyet, sınıf düzeyleri, yerleşim yerleri ve okullara göre eşit dağılımın gözetildiği görülmektedir. Cinsiyete göre 18 erkek ve 18 kız; sınıf düzeyi, yerleşim yeri ve okullara göre her sınıftan 12’şer öğrenci ile görüşme yapılmıştır.

2.3. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Veriler görüşme yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Öğrencilerden veri toplamak için açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda yer alacak soruları belirlemek için alan taraması yapılmış (Aslan, Sağır ve Cansaran, 2008; Atasoy ve Ertürk, 2008; Bonnet& Williams, 1998; Erdoğan, 2009; Laza, Lotrean, Pintea&Zeic, 2009; Prokop&Tunnicliffe, 2008; Sağır, Aslan ve Cansaran, 2008; Tuncer, Sungur, Tekkaya ve Ertepinar, 2004) ve taslak bir form oluşturulmuştur. Görüşme formunun iç geçerliliğini sağlamak amacıyla, hazırlanan form iki uzmana inceletilmiş, dönütler dikkate alınarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Daha sonra üç kişilik bir öğrenci grubu ile ön görüşme yapılarak, sorular dil ve anlam bakımından incelenmiştir. Ön uygulaması yapılan görüşme kayıtları, ses kayıt cihazından dinlenerek yapılan döküm iki uzmana dinletilmiş, soruların amacına hizmet etme düzeyleri sorgulanmıştır. Geri bildirimler dikkate alınarak gerekli düzenlemeler yapılmış ve görüşme formuna son hali verilmiştir. Görüşme sorularının istenen verileri sağladığı düşünülerek, görüşmenin yapılması kararlaştırılmıştır.

İyi bir görüşme sürecinin dinamikleri dikkate alınarak; sohbet tarzında, teşvik edici ve geri bildirimde bulunup, akışa göre gerekli değişiklikler yapılarak, görüşme sürecini kontrol edip, yansız ve empatik olmaya (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 140) dikkat edilmiştir. Görüşme formunda çevreye yönelik görüş ve düşünceleri belirlemek amacıyla yer alan sorular araştırmacı tarafından öğrencilere yöneltilmiş, öğrencilerin verdikleri cevaplar ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Her bir öğrenci ile yapılan görüşme ortalama 30 dakika sürmüştür. Kaydedilen cevaplar araştırmacı tarafından dinlenerek kâğıda dökülmüştür.

Nitel araştırma yoluyla elde edilen verilerin analizinde ise betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. “Bu yaklaşıma göre elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 224). Soru maddeleri 36 öğrenciye sorularak, kayıt altına alınan cevaplar araştırmacı tarafından dinlenmiş ve görüşme dökümü formu oluşturulmuştur. Görüşmenin dökümü yapıldıktan sonra, yapılan dökümler okunarak kodlamalar oluşturulmuştur. Daha sonra kodlar bir araya getirilerek bulguların ana hatlarını oluşturacak

kategoriler oluşturulmuştur. Belirlenen temalar altındaki kodlar bir birleriyle ilişkili açıklanarak yorumlanmış ve araştırmacının amacı doğrultusunda sonuçlar ortaya konulmuştur.

3,BULGULAR

Su Kaynaklarına İlişkin Öğrenci Görüşleri

Görüşmeye katılan öğrencilere, “Açık bırakılmış ve suyu boşa akan bir musluk görsen ne yaparsın? Neden?” sorusu sorulmuştur. Buna göre öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin “Su Kaynakları” ile İlgili Görüşlerinin Dağılımı

“Su Kaynakları” ile İlgili Görüşler	f
Sular boşa akmasını diye kapatırım.	14
Sular bitmesin diye kapatırım.	2
Su ve para boşa gitmesin diye kapatırım.	3
Paramız çok gitmesin diye kapatırım.	8
Okul suları boşa akmasını diye kapatırım.	2
Tasarruf yapmak için kapatırım.	5
Musluklar bozulur.	1
Toplam	36

Tablo 1’de görüldüğü üzere su tasarrufu ile ilgili olarak kendilerine yöneltilen soruya öğrencilerin tamamı “açık bırakılan suyu kapatma” yönünde cevap verdikleri görülmektedir. Verilen cevapların dağılımına bakıldığında ise öğrencilerden 14’ü “sular boşa akmasını diye”, 2’si “sular bitmesin diye”, 3’ü “su ve para boşa gitmesin diye”, 8’i “paramız boşuna gitmesin diye”, 2’si “okul suları boşa akmasını diye”, 5’i “tasarruf yapmak için” ve 1’i de “musluklar bozulmasını diye suları kapatacakları yönünde cevaplandırmışlardır. “Açık bırakılmış ve suyu boşa akan bir musluk gördüğünde” ne yapacağını belirten öğrenciler şu ifadeleri kullanmışlardır:

“Suların boşu boşuna akmaması için suları kapatırım.” (Ö1)

“Açık olan bir musluğu hemen kapatırım. Sular boşa giderse dünyadaki bütün sular biter artık yaşayamayız.” (Ö4)

“Musluğu kapatırım suyumuz ve paramız boşa gitmesin.” (Ö5)

“İçerim. Su boşa akıyorsa kapatırım. Çünkü para çok gider.” (Ö13)

“Kapatırım. Çünkü çok su faturası gelir, musluklar bozulur.” (Ö19)

Öğrencilere ikinci soru olarak “Sence su kaynakları gün gelip tükenir mi? Neden?” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin bu soruya vermiş oldukları cevaplar ve nedenleri ile ilgili görüşlere ait frekans dağılımları Tablo 3’te gösterildiği gibidir.

Tablo 3: Su Kaynaklarının Tükenme Durumuna İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Su Kaynakları”na İlişkin Görüşler	f
Dünya susuz kalabilir.	3
Çeşmeler boşa akarsa sular tükenebilir.	7
Çok harcarsak sular tükenebilir.	2
Güneş buharlaştırır ve sular tükenebilir.	2
Tasarruflu kullanmazsak sular tükenebilir.	7
Su kaynakları tükenmez.	6
Düzenli kullanmazsak sular tükenebilir.	1
Her zaman su olur, sular tükenmez.	6
Sular bitebilir, su biterse elektrik de olmaz.	1
Sular kesilebilir ama bitmez.	1
Toplam	36

Öğrencilerin su kaynaklarının tükenmesine ilişkin görüşleri incelendiğinde “sular bitebilir” “sular bitmez” şeklinde iki kategori karşımıza çıkmaktadır. 23 öğrenci değişik nedenlerle su kaynaklarının tükenebileceğine inanırken, 13 öğrencinin ise yine değişik nedenlerle su kaynaklarının tükenmeyeceğine inanmaktadırlar. 7 öğrenci, boşa akan çeşmeler kapatılmazsa su kaynaklarının tükenebileceği görüşündedirler. Çok su harcadığında suların tükenebileceğini iddia eden öğrencilerin sayısı 2 iken, güneşin suyu buharlaştırıp suların kuruyacağına inanan öğrenci sayısı da yine 2 olarak görünmektedir. Suyun tasarruflu olarak kullanılmasına inanan ve tasarruflu kullanılmadığı takdirde su kaynaklarının tükeneceğini iddia eden öğrencilerin sayısı da 7 olarak belirlenmiştir. Herhangi bir neden ileri sürmeden sadece su kaynaklarının tükenmeyeceğini öne süren 6 öğrenci bulunmaktadır. Yeryüzünde sular boldur, her zaman su olur ve sular tükenmez diyen öğrencilerin sayısı da 6 olarak görünmektedir. Kalan diğer üç öğrenciden birisi suların kesilebileceğini ama asla tükenmeyeceğini, bir öğrenci su bitebilir ve su biterse elektriğin de biteceğini, son olarak diğer bir öğrenci ise suları düzgün kullanmazsak su kaynaklarının tükenebileceğini öne sürmektedir.

“Sular bitebilir” tema grubuna ait öğrenci görüşlerinden bazıları da şu şekildedir:

“Su kaynakları gün gelip tükenebilir. Su çok da olsa belki tükenebilir. Biz ihtiyacımız kadar olanı kullanmıyoruz.” (Ö 2)

“Su kaynakları tükenebilir. Muslukları boşa açmamalıyız. Kapatmazsak dağlardan gelen sular boşa gider, dağdan gelen sular biter ve susuz kalırız.” (Ö 8)

“Sular bitmez” tema grubuna ait öğrenci görüşlerinden bazıları ise şu şekildedir:

“Su kaynakları tükenmez.” (Ö 13)

“Dünyadaki sular bitmez. Dünyanın suyu çoktur.” (Ö 24)

3,1,TEMİZLİK İLE İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Öğrencilerin kendi yakın çevrelerinden başlayarak, çevre temizliğine ne kadar dikkat ettikleri ile ilgili iki farklı soru yöneltilmiştir. İlk olarak öğrencilere, yakın çevrelerinde yere çöp atmakta olan bir öğrenci gördüklerinde, o öğrenci hakkında neler hissettikleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplara ait dağılım Tablo 4’te görüldüğü gibidir.

Tablo 4: Öğrencilerin Çöpünü Yere Atan Öğrenciye İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

“Yere çöp atmaya” İlişkin Görüşler	f
Terbiyesizdir.	1
Çöpünü çöp kovasına atсын diye uyarmalıyız.	8
Hem uyarırım, hem de çöpünü alır çöp kovasına atarım.	7
Çevresine zarar veren bir çocuktur, uyarmalıyız.	1
Çevresini iyi kullanmıyor.	1
Kötü bir çocuktur.	9
Temiz olmayan bir çocuktur.	1
Çevreyi korumadığı için uyarmalıyız.	3
Çevremizi temiz tutması için uyarmalıyız.	3
Çevresini sevmeyen bir çocuktur.	2
Toplam	36

Öğrencilerin çevresine çöp atan öğrencilere ilişkin görüşlerine bakıldığı zaman, bu tür öğrencinin davranışlarının bütün katılımcılar tarafından “olumsuz” davranış olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu

tür davranışı “olumsuz” kabul eden 9 katılımcı bu öğrencilerin “kötü bir çocuk olduğunu”; 8 katılımcı “Çöplerini çöp kovasına atmaları için uyarmalıyız”, 7 öğrenci “Hem uyarıp, hem de çöpleri kendileri kaldırarak çöp kovasına atacaklarını”, 3 katılımcı “çevreyi korumadığı için uyarılması gerektiğini”, 3 katılımcının “çevreyi temiz tutması için uyarmamız gerektiğini”, 2 katılımcı “çevresini sevmeyen bir öğrenci olduğunu”, ve birer katılımcı ise “temiz olmayan bir çocuk olduğu”, “çevresini iyi kullanmayan”, “çevresine zarar veren bir çocuk olduğu” şeklinde görüş bildirmişlerdir. Öğrencilerin konu ile ilgili bildirmiş oldukları görüşler şu şekildedir:

“Bu öğrencinin terbiyesiz olduğunu, anne babasından terbiye almamış olduğunu düşünürüm. Yere çöp atmak yanlıştır.” (Ö1)

“Çöpleri yere atanları uyarırım. Ya onların çöpleri çöp kovasına atmaları için uyarırım ya da çöpü kendim alır çöp kovasına atarım. Bunu da çevremizin temiz olması için yaparım.” (Ö2)

Çöpünü yere atan bir öğrenci görürsem onu uyarırım. Derim ki bir daha yapma. Ona, kendi çöplerini yerden kaldırarak çöp kovasına atması gerektiğini söylemeliyiz.” (Ö4)

“O çocuğun çevresini iyi kullanmadığını düşünürüm. Çünkü çevreyi kirletiyor. Çevre kirlense bize zararı var. Her yer çöplük gibi olur.” (Ö8)

“Çöpünü yere atan çocuk çevreyi korumuyor. Onu uyarmalıyız.” (Ö10)

“Onu uyarırım. Çevremizi temiz tutalım, diğer okullardaki çocuklardan daha temiz olmalıyız.” (Ö18)

Çevre temizliği ile ilgili olarak öğrencilere “Başkası tarafından yere atılan bir çöpü yerden kaldırıp çöp kovasına atan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun?” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar değerlendirilerek Tablo 5’te görüldüğü gibi tablolaştırılmıştır.

Tablo 5: Yerden Başkasının Çöpünü Kaldıran Öğrencilere İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Başkasının Attığı Çöpü Toplamaya” İlişkin Görüşler	f
Güzel bir şey yapıyor.	5
Ona teşekkür edilmeli.	1
Onunla arkadaş olunabilir.	1
Çevreyi temiz tuttukları için iyidirler.	10
Çevreyi temiz tuttuğu için onu severim.	1

Cihat YAŞAROĞLU, İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerinin Çevreye İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi

---

Çevreyi koruduğunu düşünürüm.	2
Çevreyi temiz tutarlar.	4
Mutlu olmalıyız.	3
İyi öğrencidir.	5
İyi ve düzenli öğrencilerdir.	1
Çevreyi korudukları için iyidirler.	3
Toplam	36

Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde bütün katılımcıların, başkası tarafından yere atılmış olan bir çöpün yine bir başkası tarafından yerden kaldırılarak çöp kovasına atılma eylemini “olumlu” gördükleri anlaşılmaktadır. Öğrenciler bu tür bir davranışın olumlu olmasını değişik şekilde açıklamışlardır. Yerden çöp toplayan öğrenciler ile ilgili verilen cevapların dağılımı incelendiğinde 10 öğrencinin “Çevreyi temiz tuttukları için iyidirler.”, 5’er öğrencinin “Güzel bir şey yapıyorlar” ve “İyi öğrencilerdir.” dedikleri görülmektedir. 4 öğrenci “Çevreyi temiz tutarlar” derken, 3’er öğrenci ise “Onları düşününce mutlu olmalıyız” ve “Çevreyi korudukları için iyidirler” demişlerdir. 2 öğrenci “çevreyi koruduklarını” düşünürken; 1’er öğrenci ise “İyi ve düzenli öğrenci oldukları”, “çevreyi temiz tuttukları için onları sevdiğini”, “Ona teşekkür edilmesi gerektiğini” ve “Onunla arkadaş olunabileceği” yönünde görüş bildirmişlerdir. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar şu şekildedir:

“Başkasının çöpünü yerden alarak çöp kutusuna atan birilerini görürsem ona teşekkür ederim.” (Ö4)

“Gider ve onunla arkadaş olurum.” (Ö5).

“Yerden çöp toplayan çocuklar iyidirler. Çünkü etrafımızı temiz tutuyorlar. Eğer onlar toplamasaydı çevremiz çok kirlenirdi, burnumuza pis kokular gelirdi.” (Ö6)

“Çevreyi temiz tuttuğunu düşünürüm. Çünkü yerdeki çöpleri kaldırarak çöp kovasına atmıştır.” (Ö11)

“İyi bir çocuk olduğunu düşünürüm. Çünkü düzenli bir çocuk, çöpünü yere atmıyor.” (Ö16)

“Öyle bir arkadaşım var. Çevreyi koruyan iyi biri olduğunu düşünüyorum.” (Ö17)

3,2,HAYVAN SEVGİSİ İLE İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Öğrencilere yöneltilen iki soru ile öğrencilerin hayvanlar ile ilgili olan görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Konu ile ilgili olarak öğrencilere “Bazı çocuklar hayvanlar ile zaman geçirmeyi seviyorlar. Bu konu ile ilgili sen ne düşünüyorsun?” sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar değerlendirilmiş ve dağılımları tablolaştırılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6: Hayvanlarla Zaman Geçirmeye İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Hayvanlarla zaman geçirmeye” İlişkin Görüşler	f
Hayvanlarla zaman geçirmek güzel bir şey	2
Hayvanlarla zaman geçirmek eğlenceli	2
Hayvanları seviyorum.	24
Boş zamanımda hayvanlarla oynamayı severim.	1
Hayvanlara yardımcı olmalıyız.	1
Onların da dostlukları vardır.	1
Her birisinin farklı özellikleri olduğu için onları seviyorum.	1
Faydalı oldukları için onları seviyorum.	2
Hayvanların ihtiyaçlarını gidermeliyiz.	1
Bazı hayvanları severim bazılarından da korkarım.	1
Toplam	36

Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde karşımıza “olumlu” bir sonuç çıkmaktadır. Öğrencilerin tamamı hayvanlarla zaman geçirme eylemini “olumlu” karşılamaktadırlar. Öğrencilerin hayvanlarla zaman geçirmeye ilişkin görüşlerine bakıldığı zaman, değişik sebeplerle bile olsa bütün öğrencilerin hayvanları sevdikleri yönünde görüş bildirdikleri anlaşılmaktadır. 24 öğrenci farklı bir açıklama yapmadan hayvanları sevdiklerini ifade ederken; 2’şer öğrenci “hayvanlarla zaman geçirmeyi eğlenceli”, “hayvanlarla zaman geçirmek güzel” ve “faydalı oldukları için hayvanları seviyorum” şeklinde ifadeler kullanmışlardır. Birer öğrencinin ise “Boş zamanlarımda hayvanlarla oynamayı severim.”, “Hayvanlara yardımcı olmalıyız.”, “Onların da dostlukları vardır.”, “Her birisinin farklı özellikleri olduğu için onları severim.”, “Hayvanların ihtiyaçlarını gidermeliyiz.” ve “Bazı hayvanları severim, bazı hayvanlardan da korkarım” şeklinde fikir bildirmişlerdir. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar şu şekildedir:

“Hayvanları seviyorum. Evde balığım var. Hayvanlar güzeldir. Her canlının da yaşamaya hakkı vardır.” (Ö8)

“Ben hayvanları seviyorum. Çünkü her birisinin ayrı bir özelliği var.” (Ö12)

“Hayvanlar süt peynir falan veriyor. Onları seviyorum. En çok da keçiyi seviyorum. Evde keçilerimiz var.” (Ö17)

“Hayvanlar hakkında iyi şeyler düşünürüm. En çok kediyi seviyorum. Köyde keçilerimiz var ve ben onlarla vakit geçirmeyi seviyorum.” (Ö23)

“Hayvanları çok seviyorum. En çok da kaplanı seviyorum. Buraya bir kaplan gelse ben kaçardım ama yine de kaplanı seviyorum. Zarar verse bile öldürmemeliyiz.” (Ö26)

“Hayvanları seviyorum. En çok köpeği seviyorum. Bizim bir tane koyunumuz vardı. Babamı yere düşürdü. Biz de onu kestik yedik. Ayrıca yılandan da çok korkuyorum.” (Ö35)

Hayvanlar ile ilgili olarak öğrencilere “Sokakta yaşayan hayvanlara barınaklar yapılınsın mı? Neden?” sorusu da yöneltilmiş ve öğrencilerin verdikleri cevaplar değerlendirilerek tablolştırılmış (Tablo 7), ardından ise farklı birkaç öğrenci görüşüne yer verilmiştir.

Tablo 7: “Hayvanlara Barınak Yapılmasına” İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Hayvanlara Barınak Yapılmasına” İlişkin Görüşler	f
Barınmaları için yapılmalıdır.	6
Korunmaları için yapılmalıdır.	24
Canlı oldukları için yapılmalıdır.	2
Yapılmasına gerek yoktur.	1
Zorluk çekmemeleri için yapılmalıdır.	2
Onlara iyilik olması için yapmalıyız.	1
Toplam	36

Öğrencilerin sokakta yaşayan hayvanlara barınak yapılmasına ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde “gerekli” ve “gereksiz” şeklinde adlandırabileceğimiz iki tema çıkmaktadır. Öğrencilerin neredeyse tamamı barınak yapılmasını “gerekli” görürken, sadece bir öğrenci “gereksiz” görmektedir. Neden barınak yapılması gerektiğine ilişkin olarak ise 24 öğrencinin hayvanların korunmaları; 6 öğrencinin

hayvanların barınmaları; 2'şer öğrenci hayvanlar da canlı oldukları için ve zorluk çekmemeleri için; bir öğrenci ise hayvanlara faydamız dokunması için barınaklar yapmamız gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Bir öğrenci ise sokakta yaşayan hayvanlar için barınak yapılmasına gerek olmadığı şeklinde görüş bildirmeyi tercih etmiştir. Sokakta yaşayan hayvanlara barınak yapılması fikrini “gerekli” gören öğrencilere ait bazı görüşler şu şekildedir:

“Barınak yapılması iyi olur. Biz yaşıyoruz, onlar da yaşamalı.” (Ö4)

“Sokakta yaşayan hayvanlara barınak yapılması iyidir. Kardan korunurlar ve böylelikle üşümezler.” (Ö5)

“Sokakta yaşayan hayvanlara barınak yapılması çok iyi olur. Onların da yuvası olmuş olur. Bizim yuvamız var onların da olsun.” (Ö9)

“Onlara barınak yapılması iyi olur. Çünkü onlara da yazık. Eğer biz onlara barınak yapmazsak onları köpekler yer.” (Ö16)

Sokakta yaşayan hayvanlara barınak yapılması fikrini “gereksiz” gören öğrencilere ait bazı görüşler ise şu şekildedir:

“Onların evleri yok ama anlara ev yapmamıza gerek de yok.” (Ö26)

3,3,GERİ DÖNÜŞÜM İLE İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Öğrencilerin geri dönüşüm ile ilgili görüşlerini almak amacıyla iki farklı soru yöneltilmiştir. Yöneltilen sorularda öğrencilerin geri dönüşüm ile ilgili duyuları, okullarında geri dönüşüm kutularının konulmasına ilişkin görüşleri ve öğrencilerin geri dönüşüm amacına hizmet edecek kullanımları ile ilgili sorular yöneltilmiştir.

Yöneltilen “Geri dönüşüm diye bir şey duydunuz mu? Okullara geri dönüşüm kutularının konulmasını nasıl buluyorsunuz?” sorusu ile öğrencilerin geri dönüşüm hakkında bilgi sahibi olma durumları ve geri dönüşümün amacına ilişkin görüşleri alınmıştır. Bu soruya ilişkin öğrenci görüşlerine ait dağılım Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Okullara Geri Dönüşüm Kutuları Konulmasına İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Okullara Geri Dönüşüm Kutuları Konulmasına” İlişkin Görüşler	f
Konulmalı, okul temiz olur.	4
Maddeleri geri dönüştürürüz.	6

Kâğıt toplamak için iyidir.	3
Daha az ağaç kesilir.	3
Geri dönüşümü duymadım.	15
Az duydum.	1
Piller için okullara konulmuştu.	3
Toplam	36

Öğrencilerin geri dönüşüm hakkında vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde “bilgi sahibi olan” ile “bilgi sahibi olmayan” öğrenciler şeklinde iki gruba ayrıldıkları görülmektedir. Gruplara göre öğrencilerin görüşlerinin dağılımına baktığımızda 15 öğrenci “hiç duymadığımı”; 1 öğrenci “az duyduğumu”; 4 öğrencinin “çevrenin daha temiz olmasına hizmet ettiğini”; 6 öğrencinin “geri dönüşüm ile maddelerin tekrar kullanılabilir hale getirildiğini”; üçer öğrencinin ise “kâğıt toplamak için konulduğu”, “bu sayede daha az ağaç kesildiğini” ve “piller için konulduğunu” ifade etmişlerdir. “Bilgi sahibi olan” grubundaki öğrencilerin belirttiği bazı görüşler ve neden şu şekildedir:

“Okulumuzda geri dönüşüm kutuları var. Olmayan okullara da geri dönüşüm kutularının konulmasını isterim. Kitapları ve kâğıtları boşu boşuna çöpe atmazlar. Ağaçlar kesilmez. Bu kâğıtlardan tekrar kâğıt yaparız.” (Ö9)

“Piller var kutulara atıyorlar. Eğer bu kutular konulmasa o zaman piller çevreye atılır, o piller çevreyi pisletir, her yer kömür olur. Çevre temiz olur. Ama sadece pilden de olmaz, kâğıt toplama kutuları da olmalı. Bir ara bizim okula da konulmuştu.” (Ö19)

“Geri dönüşüm kutularını duydum. Bazı yerlerde görüyorum. İlçede bazı okullarda var ama hangi okulda olduğunu tam bilmiyorum. Mesela kâğıtları geri dönüşüm kutularına atarsak yeniden bir tane boş kâğıt olabilir. O zaman yeniden satılırlar.” (Ö20)

“Geri dönüşüm kutuları piller için kullanılmaktadır. Başka şeyler için de kullanılıyor mu bilmiyorum.” (Ö31)

“Habersiz” grubundaki öğrencilerin belirttiği bazı görüşler ise şu şekildedir:

“Geri dönüşüm kelimesini hiç duymadım.” (Ö 13)

“Geri dönüşüm kutusu bizim okulumuzda yok. Ne olduğunu bilmiyorum.” (Ö25)

Öğrencilerin geri dönüşüm ile ilgili bilgilerine ilişkin görüşlerini aldıktan sonra ikinci bir soru daha yöneltilmiştir. “Kullanılmış kâğıtları ne yapmamız gerekir?” sorusu ile öğrencilerin aynı zamanda geri dönüşüm ile ilgili sorumlu davranışlara ilişkin görüşleri de belirlenmek amaçlanmıştır. Buna göre öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar değerlendirilmiş, benzer olan görüşler arasında sınıflandırmalar yapılarak frekans tablosu oluşturulmuştur (Tablo 9).

Tablo 9: Kullanılmış Kâğıtlara İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Kullanılmış Kâğıtlar” İlişkin Görüşler	f
Çöpe atabiliriz.	5
Geri dönüşüm kutusuna atmalıyız.	10
Saklamalıyız.	17
Biriktirerek yakmalıyız.	1
İyi değerlendirmeliyiz.	3
Toplam	36

Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, kullanılmış kâğıtların geri “dönüşüm kutusuna atılmalı”, “farklı şekilde değerlendirilmeli” ya da “çöpe atılmalı” şeklinde olmak üzere üç temanın olduğunu görmekteyiz. 5 öğrenci “kullanılan kâğıtların çöp kovasına atılmasını”, 10 öğrencinin “geri dönüşüm kutusuna atılması gerektiğini”, 17 öğrencinin “saklanması gerektiğini”, 2 öğrencinin “iyi değerlendirilmelidir” ve bir öğrencinin de “biriktirerek yakılması gerektiği” şeklinde görüş bildirmişlerdir. Öğrencilerin “geri dönüşüm kutusuna atılmalı” temasına ilişkin bazı görüşleri şu şekildedir:

“Kullanılmış kâğıtları geri dönüşüm kutusuna atabiliriz. Onları yırtmamalıyız.” (Ö7)

“Kullanılmamış tarafına resim çizebiliriz. Oyun oynayabiliriz, mesela isim şehir oyunu. Ondan sonra da geri dönüşüm kutusuna atmalıyız.” (Ö6)

“Ya bir yere saklarım, ya bir yere atarım ya da geri dönüşüm kutusuna atarım.” (Ö19)

Öğrencilerin “farklı şekilde değerlendirilmeli” temasına ilişkin bazı görüşleri şu şekildedir:

“Kâğıtları paramızla alıyoruz. Onları değerli kullanmalıyız. Her iki tarafını da kullandıysak bir yere koymalıyız. Belki gün gelir lazım olabilir.” (Ö18)

“Dosyamıza koyarız. Kardeşime veririm, kardeşim boyar. Kardeşim dosyasına koyar. İşe yaramazsa çöpe atmamalıyız. Kış gelince sobada yakabiliriz.” (Ö24)

“Biriktirmeliyiz. Sonra kullanabiliriz. Çünkü onlar ağaçtan yapılmış, ağaçlara da yazık. Tekrar beyaz kâğıt haline getirebiliriz. Makineye koyuyorlar, tekrar kağıt yapıyorlar.” (Ö33)

Öğrencilerin “çöp kutusuna atılmalı” temasına ilişkin bazı görüşleri şu şekildedir:

“Kullanılmış kâğıtların arka tarafını da kullanmalıyız. Sonra da çöp kutusuna atmamız.” (Ö1)

“Kullanılmış kâğıtları ödevim olursa kullanırım. Arkası boş olsa da öyle kalsın. Çöp kutusuna atarım” (Ö14)

3,4,ENERJİ TASARRUFU İLE İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Öğrencilerin enerji kaynaklarını kullanırken ne kadar tasarruflu davrandıklarını ortaya koymak amacıyla iki soru yöneltmiştir. Öğrencilerin verdikleri cevaplardan enerji tasarrufunun öneminin farkında olup olmadıkları ve günlük hayatta enerji tasarrufuna yönelik davranışlara ilişkin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır.

İlk olarak öğrencilere elektrik tasarrufuna ilişkin olarak “Evlerde daha az enerji tüketen tasarruflu ampullerin kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltmiştir. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplara ait görüşlerin dağılımı Tablo 10’da gösterildiği gibidir.

Tablo 10: Tasarruflu Ampul Kullanılmasına İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Tasarruflu ampul”e İlişkin Görüşler	f
Elektrikten tasarruf ederiz.	17
Paradan tasarruf ederiz.	9
Hem elektrik hem paradan tasarruf ederiz.	3
Ne olduğunu bilmiyorum.	2
Çok az bilgim var.	1
Daha küçük evlerde kullanılmalıdır.	3
Daha iyi ışık verdikleri için kullanmalıyız.	1
Toplam	36

Öğrencilerin vermiş oldukları cevapların incelenmesi sonucunda tasarruflu ampul kullanımı hakkında “bilgi sahibi olan” ve “bilgi sahibi olmayan” şeklinde iki grup oluşturdukları görülmektedir. Evlerde tasarruflu ampul kullanılmasına ilişkin öğrenci görüşlerinin dağılımına bakıldığı zaman, 17 öğrenci elektrikten tasarruf, 9 öğrenci paradan tasarruf, 3 öğrencinin hem paradan hem de elektrikten tasarruf edilmesi için kullanılması gerektiği görüşünü bildirmişlerdir. 2 öğrenci tasarruflu ampulün ne olduğunu bilmediğini, bir öğrencinin ise tasarruflu ampul hakkında az bilgiye sahip olduğunu bildirmişlerdir. Bunu yanı sıra 3 öğrenci, daha küçük olan evlerde, 1 öğrencinin ise daha fazla ışık yaydığı için kullanılması gerektiği yönünde cevap vermişlerdir. Verilen cevapların geneline bakıldığı zaman, öğrencilerden 29 öğrencinin tasarruflu ampul kullanılınca elektrik ya da paradan tasarruf edileceğini bildiği, 7 öğrencinin ise tasarruflu ampul hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları söylenebilir. Öğrencilerin “bilgi sahibi olan” temasına ilişkin vermiş oldukları cevaplardan bazıları şu şekildedir:

“Tasarruflu lambalar iyi çünkü paramız boşa gitmiyor. Diyelim tasarruflu lamba kullanmazsak ya da arkadaşımız gündüz ışığı yakmaya çalışırsa o zaman daha fazla paramız gider.” (Ö7)

“Az elektrik yakan lambalar kullanmalıyız. O daha az elektrik yakar.” (Ö20)

“Daha az para harcanan elektrik ampullerini kullanmalıyız. Yoksa paramız biter. Sadece paramız değil elektriğin ışığı da bitebilir.” (Ö30)

Öğrencilerin “bilgi sahibi olmayan” temasına ilişkin vermiş oldukları cevaplardan bazıları ise şu şekildedir:

“Evimizde tasarruflu ampul kullanılıyor ama ne işe yaradığını bilmiyorum.” (Ö2)

“Tasarruflu ampulün ne olduğunu bilmiyorum.” (Ö22)

Enerji tasarrufu ile ilgili olarak öğrencilere yöneltilen “Gündüz içerisi aydınlık olduğu halde ışıkları yakmaya çalışan birilerini görseniz ne yaparsınız?” sorusu ile öğrencinin sorumlu davranışa ilişkin görüşleri alınmaya çalışılmıştır. Buna göre öğrencilerin verdikleri cevaplara ilişkin dağılımlar Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11: Gereksiz Işık Açma Davranışına İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Gereksiz Işık Yakmaya” İlişkin Görüşler	f
Hem para hem de elektrik tasarrufu için uyarmalıyız.	1
Elektrik tasarrufu için uyarmalıyız.	15
Gündüz aydınlıkken açmak yanlıştır.	14
Para tasarrufu için uyarmalıyız.	6
Toplam	36

Öğrencilerin vermiş oldukları cevapların dağılımı incelendiğinde içerisi aydınlıkken elektrik lambalarının yakılması öğrencilerin tamamı tarafından “olumsuz” olarak değerlendirilmektedir. Öğrencilerin, “gündüz içerisi aydınlıkken lambaların yakılması” davranışına ilişkin görüşleri incelendiğinde değişik nedenlerle bu davranışı olumsuz gördükleri anlaşılmaktadır. 15 öğrencinin elektrik tasarrufu için ışığı yakmaya çalışan kişinin uyarılması gerektiğini, 14 öğrencinin gündüz içerisi aydınlıkken ışıkları yakmanın yanlış olduğunu, 6 öğrencinin para tasarrufu için uyarılması gerektiğini ve son olarak 1 öğrencinin hem para hem de elektrik tasarrufu için ışığı açmaya çalışan kişinin uyarılması gerektiği şeklinde görüş bildirmişlerdir. Öğrencilerin bildirdikleri görüşler şu şekildedir:

“Boşu boşuna elektrik yanmış olur. Gereksiz ışıklar kapatılmalıdır. Biz de onu kapatması için uyarmalıyız” (Ö1)

“Öyle bir durumla karşılaşsam derim ki ışıkları sabah yakma. Akşamları açmamız gerekir. Akşamları karanlık, sabahları aydınlık olduğu için sadece akşamları açılmalıdır.” (Ö4)

“Bu durumdaki bir öğrenci elektriği boşa harcıyor. Paramız da boşa gider. Onu uyarmalıyız. Başımdan böyle bir olay geçmedi ama geçseydi uyarırdım.” (Ö5)

“Öyle bir öğrenci ile karşılaşsam kapatmasını söylerim çünkü içerisi aydınlık zaten. Yaksak elektrikler boşa gider.” (Ö15)

3,5,KİŞİSEL SORUMLULUK İLE İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Öğrencilerin çevre ile ilgili etkinliklerdeki sorumluluk bilincine ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla iki soru yöneltilmiştir. İlk soruda çevre temizliğinde en çok sorumluluğun kimde ya da kimlerde olduğu, ikinci soruda ise çevre ile ilgili bir etkinliğe arkadaşlarını davet etmeleri gerektiğinde arkadaşlarını nasıl davet ettikleri ile ilgilidir.

İlk olarak öğrencilere “Okulunuzun bahçesinin daha temiz olması için en çok kimler çalışmalıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin vermiş oldukları cevapların dağılımları belirlenmiş ve Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12: Temiz Çevre İçin Sorumluluk ile İlgili Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Kişisel Sorumluluğa” İlişkin Görüşler	f
Okulda bulunan herkes sorumludur.	20
En çok öğrenciler sorumludur.	9
Bütün sınıflar sorumludur.	1
Sadece nöbetçiler sorumludur.	1
Sadece görevliler sorumludur.	2
Sadece çocuklar sorumludurlar.	3
Toplam	36

Öğrencilerin verdikleri cevaplara göre “herkesin sorumluluğu” ve “sadece birilerinin sorumluluğu” şeklinde iki tema ortaya çıkmaktadır. Bu soruya ilişkin olarak 20 öğrenci bu sorumluluğun okulda bulunan herkesin, 9 öğrenci en çok öğrencilerin, 3 kişi sadece çocukların, 2 öğrenci sadece görevlilerin, 1’er öğrenci ise bütün sınıfların veya sadece nöbetçinin sorumlu olduğunu bildirmişlerdir. Verilen bu cevaplara bakılarak öğrencilerin çevre temizliğinde sorumluluğun kime ya da kimlere düştüğü konusunda bilgi sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Öğrencilerin “herkesin sorumluluğu” temasına ilişkin bildirdikleri görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Biz hepimiz. Çöpleri yere atanları uyarırsak okul çevresi tertemiz olur.” (Ö16)

“Bütün sınıflar çalışmalıdır.” (Ö36)

Sorumluluğun sadece belli kimselerde olduğunu düşünen öğrencilerin ise şu şekilde görüş bildirdikleri görülmektedir:

“Bence öğrenciler. Bir şey yiyorlar çöplerini oraya (yere) atıyorlar görevliler temizliyorlar. Böyle olmaz ki; kendi çöplerini kendileri toplamalıdır.” (Ö20)

“Görevliler temizlemeli çünkü onların işi.” (Ö26)

Çevrenin temizlenmesi ve korunmasında sorumluluğunun bilincinde olan öğrencilerin, çevre ile ilgili etkinliğe arkadaşlarını da çağırarak ikna etmelerine ilişkin ikinci bir soru daha yöneltilmiştir. “Çevrenizde ağaç dikme etkinliği olsa ve bir arkadaşınızı yardımcı olması için çağırmanız gerekse, neler söyleyerek çağırırsınız?” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevapların dağılımı incelenmiş ve Tablo 13’de gösterilmiştir.

Tablo 13: Çevre Etkinliği İçin Başkalarını İkna Etmeye İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

“Baskalarını İkna Etmeye” İlişkin Görüşler	f
Çevreyi korumak için yardım etmelisin.	3
Daha temiz bir çevre için yardım etmelisin.	8
Temiz bir hava için yardım etmelisin.	1
Daha güzel bir çevre için yardım etmelisin.	2
Okulun daha güzel olması için yardım etmelisin.	4
Ağaçlar ve çevre önemlidir.	2
Arkadaşım gelmezse tek başıma yaparım.	5
Daha yeşil bir çevre için yardım etmelisin.	1
Çevreyi seviyorsanız yardım etmelisiniz.	1
Ağaçlar faydalı oldukları için yardım etmeliyiz.	6
Öyle bir etkinliğe yardım etmem.	2
Toplam	36

Çevrelerinde yapılmakta olan bir ağaçlandırma çalışmasında öğrencilerin aktif katılımına ilişkin görüşleri incelendiğinde “aktif katılan” ve “aktif katılmayan” iki tema öne çıkmaktadır. İki öğrenci “aktif katılmayan” temasına ilişkin görüş bildirmişken, “aktif katılan” temasında ise toplam 34 öğrencinin görüş bildirdiğini görmekteyiz. Farklı nedenlerle açıklama yapan öğrencilerin dağılımı incelendiğinde iki öğrenci “kendim de yardım etmem” derken, beş öğrenci ise “arkadaşım gelmezse kendi başıma yaparım” şeklinde cevap vermişlerdir. Bunun dışındaki öğrenciler ise çevre temizliği (8 öğrenci), çevre güzelliği (2 öğrenci), daha yeşil bir çevre (1 öğrenci), çevre sevgisi (1 öğrenci), çevreyi koruma (3 öğrenci), temiz bir okul (4 öğrenci), çevre ve ağaçların

önemli olduğu (2 öğrenci) veya ağaçların faydalı olduğu (6 öğrenci) yönünde görüş bildirmişlerdir. Öğrencilerin “aktif katılan” temasına ilişkin bildirmiş oldukları görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Ağaç dikme etkinliğine yardım etmek isterim. Arkadaşlarımın da yardımı için onlardan da yardım isterim. Eğer yardım etmek istemezlerse ‘çevremiz daha temiz olur, gel sen de yardım et’ derim.” (Ö2)

“Ağaçlar kötü havaları içine alır, iyi havayı verir diyerek arkadaşlarımı ikna etmeye çalışırım.” (Ö3)

“Gel beraber ağaç dikelim derim. Eğer gelmezse, hem kendini hem de çevreni korursun derim ikna etmeye çalışırım.” (Ö4)

““Giderim. Çevreyi daha iyi anlatırım ona. Çevrenin ve ağaçların ne kadar önemli olduğunu belirtirim.” (Ö10)

“Gidip yardım ederim. Arkadaşlarıma da, çevremiz yeşillik ve ormanlık olsun der onları ikna etmeye çalışırım.” (Ö17)

“Giderim ağaç dikerim. Arkadaşlarıma da ‘çevrenizi seviyorsanız gelin’ derim.” (Ö19)

“Bana yardım edebilir misiniz derim. Onlar da tabi ki derler. Biz de yerleri kazarız, ağaç dikeriz, ağaçlar da büyür. Yardım etmek istemezlerse gider onları müdüre söylerim. Ben tek başıma yapamam derim. Arkadaşlarım gelin bahçelere ağaç dikelim, bahçeler güzel olsun derim.” (Ö21)

Öğrencilerin “aktif katılmayan” temasına ilişkin bildirmiş oldukları görüşleri ise şu şekildedir:

“Başka işim varsa ona giderim. Yardım etmem.” (Ö28)

4.SONUÇ VE TARTIŞMA

Öğrencilerin su kaynakları hakkındaki görüş ve düşüncelerine bakıldığında su tasarrufu konusunda duyarlı oldukları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin tamamı, suyu boşa akmakta olan bir musluk görmeleri durumunda suyu kapattıkları yönünde görüş bildirmişlerdir. Su kaynaklarının tükenmesine ilişkin öğrenci görüşleri incelendiğinde ise öğrencilerin bir kısmının su kaynaklarının tükeneneğine inandıkları, bir kısım öğrencinin ise su kaynaklarının tükenmeyeceğine inandıkları yönünde görüş bildirmişlerdir. Yüksel (2010)’in de belirttiği gibi dünyamızda ve Türkiye’de su kaynakları hızla tükenmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin suyun tükeneneği bilgisine sahip oldukları sonucunu desteklemektedir.

Öğrenciler yere çöp atma davranışını yanlış bulmaktadırlar. Kendilerine yakın gerçekleşen bir yere çöp atma davranışında, öğrenciler

yere çöp atan kişinin uyarılması gerektiğine inanmaktadırlar. Yere çöp atma davranışı da öğrenciler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Öğrenciler bu davranışı çevreyi sevmeme, kötülük, çevreyi korumama, çevreyi iyi kullanamama, terbiyesizlik ve çevreye zarar verme olarak tanımlamışlardır. Yere çöp atma davranışı yanlış olduğu bilinmesine rağmen yere çöp atan öğrencilerin attıkları çöplerin yerden kaldırılarak çöp kovasına atılmasına ilişkin öğrenci davranışları da olumlu karşılanmaktadır. Bu davranış çevreyi koruyucu bir davranış olarak tanımlanmaktadır.

Öğrencilerin hayvanlar ile ilgili olumlu görüş bildirmişlerdir. Öğrenciler, hayvanların iyi, dost, faydalı olduklarına inandıkları ve hayvanlarla zaman geçirmenin eğlenceli olduğuna inanmaktadırlar. Çarpıcı sonuçlarından birisi de öğrencilerin, hayvanların zarar verme ihtimalinin olmasına rağmen yaşam hakları olduğuna inanmalarındır. Sokakta yaşamak zorunda kalan hayvanlara barınaklar yapılması fikrine de öğrencilerin tamamına yakını katılmaktadırlar. Korunma ihtiyacından dolayı barınak yapılmasını gerekli görmektedirler. Bu sorulara ilişkin öğrenci görüşleri, Procop&Tunncliffe (2008) tarafından yapılmış olan çalışmanın sonuçları ile kısmen örtüşmektedir. Procop&Tunncliffe tarafından ilköğretim öğrencilerinin hayvanlara karşı tutumlarını incelemeye dönük yapılan çalışmanın sonuçlarına göre, öğrenciler belirli hayvan türlerine karşı korkmakta ve buna bağlı olarak olumsuz tutum geliştirmektedirler. Evlerinde evcil hayvan beslemeyen öğrencilerin besleyen öğrencilere göre daha olumsuz tutum sahibi oldukları da bu araştırmadan alınan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Öğrencilerin geri dönüşüm konularında yeterli bilgi sahibi oldukları söylenemez. Görüşme amacıyla gidilen okullarda geri dönüşüm kutularının konulmadığı, kutuların konulduğu okullarda ise belli bir süre sonra bu atıkların toplanmadığından dolayı uygulamaya son verildiği belirlenmiştir. Bununla birlikte bazı öğrencilerin de geri dönüşümünü ne olduğunu, faydalarını bildikleri yönünde görüş bildirmişlerdir. Kullanılmış bir kâğıdın çöp kutusuna atılması gerektiğine inanan öğrenciler olduğu gibi geri dönüşüm ile tekrar kazanılması gerektiğine inanan öğrenci oranı çok düşük çıkmıştır. Bonnett & Williams (1998) tarafından yapılmış bir araştırmada öğrencilerin geri dönüşüm hakkında

olumlu tutumlara sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmadan geri dönüşüm ile ilgili elde edilen sonuçlar, Bonnett& Williams'ın yapmış olduğu çalışmadan elde edilen sonuç tarafından desteklenmemektedir.

Elektrik tasarrufu ile ilgili görüşler incelendiğinde özellikle köy okulunda okumakta olan öğrencilerin evlerde tasarruflu ampulün neden kullanılması gerektiği konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları söylenebilir. Günlük hayatta sıklıkla karşılaşılabilecek gereksiz elektrik tüketimine karşı öğrencilerin bilinçli bir şekilde karşı çıktıkları ve böylesi bir davranış sergileyen kişilerin uyarıldıkları şeklinde görüş bildirilmiştir. Elektrik tasarrufunda öğrencilerin bu davranışı kazanmalarının bir sebebi olarak ailelerin elektrik tasarrufu konusunda uygulamaları ve uyarılarının olduğu düşünülebilir.

Çevre temizliğinde bireysel sorumluluğu kendisinde hisseden birey, çevre temizliği ve çevre ile ilgili herhangi bir etkinlikte doğrudan katılım sağlar. Bu bağlamda öğrencilerin bireysel sorumluluk konusunda farkındalık düzeylerine bakıldığında öğrencilerin çoğunluğunun bireysel sorumluluk konusunda bilinçli oldukları yönünde görüş bildirmişlerdir. Herhangi bir çevre etkinliğine katılan öğrencinin, başka bir arkadaşını da ikna etmeye çalışması, farkındalık düzeyinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Buna göre öğrencilerin bir başka arkadaşını çevre etkinliklerine katılım için ikna etmeye ilişkin görüşlerinin olumlu olduğu ve ağaç dikme etkinliğinin faydaları hakkında olumlu görüşlere bildirmişlerdir.

Çevreyi koruma ve güzelleştirme sorumluluğu sadece görevli kimselere bırakılmamalı, herkes çevresini korumak ve güzelleştirmek için elinden geleni yapmalıdır. Bu husus 1982 Anayasasının 56. maddesinde “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir” şeklinde yer almaktadır. Anayasa ve ona paralel olarak çıkartılmış olan 2872 Sayılı Çevre Kanunu, çevrenin korunması ve geliştirilmesi için hem devlete hem de bireylere aktif olarak katılmaları gereken bir görev vermektedir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004: 452). Öğrenci görüşleri incelendiğinde öğrencilerin tamamının bireysel sorumluluk ile ilgili yeterli bilgi sahibi olmadıkları

görülmektedir. Bu konuda yapılmış olan başka bir çalışmada (Erdoğan, 2009) öğrencilerin bireysel sorumluluklarının farkında olma düzeylerinin çok daha yüksek olduğu görülmektedir.

Öneriler

Araştırmanın bulgularına dayalı olarak şu önerilerde bulunulmuştur:

- Okullara geri dönüşüm kutuları konulmalıdır.
- Öğrencilerde geri dönüşüm konusunda farkındalık yaratmak için çalışmalar yapılmalıdır.
- Öğrencilerin çevre konularında bireysel sorumluluk ile ilgili farkındalık düzeylerini arttırmak için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır.
- Öğrencilere sorulan soruların içeriğini oluşturan konularda uygulama yapma imkânı tanınmalıdır. Böylelikle öğrenciler teorik olarak farkında oldukları konularda uygulama yapma olanağı da bulabilirler.

KAYNAKÇA

- Aslan, O., Sağır, Ş. U. ve Cansaran, A. (2008). Çevre tutum ölçeğinin uyarlanması ve ilköğretim öğrencilerinin çevre tutumlarının belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 283-295. <http://uvt.ulakbim.gov.tr>
- Atasoy, E. ve Ertürk, H. (2008). İlköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir alan araştırması. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (1): 105-122. <http://uvt.ulakbim.gov.tr>
- Berkes, F. ve Kışlalıoğlu, M. (1993). *Ekoloji ve çevre bilimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bonnett, M. & Williams, J. (1998). Environmental education and primary children's attitude towards nature and the environment. *Cambridge Journal of Education*, 28 (2), 159-174. Web: <http://www.tandfonline.com/loi/ccje20> Adresinden 5 Ocak 2012'de alınmıştır.
- Chapman, D. & Sharma, K. (2001). Environmental attitudes and behavior of primary and secondary students in asian cities: an overview strategy for implementing an eco-schools programme, *The Environmentalist*, 21, 265-272. doi: 10.1023/A:1012996016601
- Çevre ve Orman Bakanlığı. (2004). *Türkiye çevre atlası*. Ankara.
- Erdoğan, M. (2009). *5. sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlığı ve bu öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarını etkileyen faktörler*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erten, S. (2004). Çevre eğitimi ve çevre bilinci nedir, çevre eğitimi nasıl olmalıdır?, *Çevre ve İnsan*, 65. Ankara.

- Fussel, A. (Tarihsiz). *Benefits of environmental education: fourth graders' attitude towards the environment*. Web: <http://www.smcm.edu> Adresinden 05 Ekim 2011 Tarihinde indirildi.
- Gökçe, N., Kaya, E., Aktay, S., Özden, M. (2007). İlköğretim öğrencilerinin çevreye yönelik tutumları. *İlköğretim-Online*, 6 (3), 452 – 468. Web:<http://ilkogretim-online.org.tr/vol6say3/v6s3m35.doc> Adresinden 15 Aralık 2010'da indirildi.
- Kalantari, K., Fami, H. S., Asadi, A. & Mohammadi, H. M. (2007). Investigating factors affecting environmental behavior of urban residents: a case study in tehran city-iran. *American Journal of Environmental Sciences*, 3 (2), 67-74. Web: <http://www.scipub.org/fulltext/ajes/ajes3267-74.pdf> Adresinden 16 Aralık 2010'da alınmıştır.
- Laza, V., Lotrean, L., Pinteau, A. & Zeic, A. (2009). Knowledge, attitudes and environment oriented behaviours for 7-8 year old children. *Applied Medical Informatics*, 24 (1-2); 59-66. PROQUEST veritabanından alınmıştır.
- Prokop, P. & Tunnicliffe, S. D. (2008). “Disgusting” animals: primary school children's attitudes and myths of bats and spiders. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 4(2), 87-97. ERIC veritabanından alındı. (EJ907645)
- Sağır, U. S., Aslan, O. ve Cansaran, A. (2008). İlköğretim öğrencilerinin çevre bilgisi ve çevre tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 7 (2), 496-511.
- Tuncer, G., Sungur, S., Tekkaya, C. ve Ertepinar, H. (2004). Kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan 6. sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumları: ankara'da bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 26, 167-175. <http://uvt.ulakbim.gov.tr>
- UNEP. (2011). <http://www.unep.org/> Erişim Tarihi, 7 Ekim 2011.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, E. (2010, 21 Ekim). *Tekirdağ'da suyun kullanımı ve önemi*, Tekirdağ'da Değerler Sempozyumunda sunuldu, Tekirdağ.

SÖREN AABYE KIERKEGAARD'IN YAZARLIĞI VE ESERLERİ ÜZERİNE

On Søren Aabye Kierkegaard's Authorship and His Works
Tamer YILDIRIM*

ÖZET

Kierkegaard, filozof, teolog, varoluşçuluğun babası, edebiyat eleştirmeni, psikolog ve şair olarak isimlendirilmiştir. Felsefi eserlerinin çoğu birey olarak nasıl yaşanılacağına ve kişisel seçim ve taahhütlerin önemini vurgulamaya değinir. Psikoloji ile ilgili eserleri bireylerin yaşam seçenekleriyle karşı karşıya kaldıklarındaki duyguları ve tutkularını açıklar. Onun düşüncesi Sokrates ve Sokratik metottan etkilenmiştir. Bundan dolayı Kierkegaard eserlerinden bazılarının takma isimle diğerlerini de kendi yazar ismiyle yayınladı. Takma isimler 19. yüzyılda genelde yazarın kendi dışındaki bakış açıları temsil eden bir araç olarak kullanılırdı. Kierkegaard'ın Almanya'da nispeten erken ve çeşitli felsefi ve teolojik şekillerde ele alınışı eserlerinin, etkisinin ve dünyanın tamamında okur sayısının artmasının en belirleyici unsurlarından biriydi.

Anahtar Kavramlar: Kierkegaard, Takma Ad, Varoluşçuluk, Felsefi Eserler, Sokratik Metod.

ABSTRACT

Kierkegaard has been called a philosopher, a theologian, the Father of Existentialism, a literary critic, a psychologist, and a poet. Most of his philosophical works deal with the issues of how one lives as a single individual and highlighting the importance of personal choice and commitment. His psychological work explores the emotions and feelings of individuals when faced with life choices. His thinking was influenced by Socrates and the Socratic Method. Therefore Kierkegaard published some of his works using pseudonyms and for others he signed his own name as author. Pseudonyms were used often in the early 19th century as a means of representing viewpoints other than the author's own. Kierkegaard's comparatively early and manifold philosophical and theological reception in Germany was one of the decisive factors of expanding his works, his influence, and readership throughout the world.

Key Words: Kierkegaard, Pseudonym, Existentialism, Philosophical Works, Socratic Method.

1.GİRİŞ

20. yüzyıla önemli etkileri olan varoluşçuluğun kurucusu olarak değerlendirilen Danimarkalı Søren Aabye Kierkegaard'ın (1813–1855) kısa olmasına rağmen oldukça üretken bir yazarlık hayatı olmuştur. Üniversite yıllarında makale yazmaya başlayan Kierkegaard'ın yazıları

* Yrd. Doç. Dr. Şımak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, tamer_yil@hotmail.com.

farklı alan ve konuları içermesi açısından geniş bir çeşitlilik göstermektedir. Özellikle Kierkegaard ve varoluşçuluk hakkında araştırma yapacaklar için onun yazılarını -farklı başlıklar altında sıralamak mümkün olmasına rağmen- tarihsel sırayla ve önemli gördüklerimiz hakkında kısa da olsa bilgi vererek açıklamaya çalışacağız. Fakat öncelikle onun yazarlığı hakkında bazı konulara temas etmemiz gerekmektedir.

Bilindiği gibi varoluşçular genellikle, görüşlerini bir sistem içinde birleşmiş bir bütün olarak ortaya koymazlar. Bunun yerine dolaylı bir biçimde Roman veya dramlarla veya kişisel yaşamlarının bir yönüne ışık tutan günlüklerle düşüncelerini açıklarlar. Yani teknik bir terminoloji kullanmak veya büyük ölçüde özel ihtisas konularıyla meşgul olmazlar. Kierkegaard da bu şekilde eserlerini oluşturmuştur.¹

Onu derinden etkileyen babası Michael Pedersen Kierkegaard ve özellikle nişanlısı Rogine Olsen'in bütün eserlerde varlıkları/etkileri hemen hissedilir. Zaten Kierkegaard da “*İçimin en uzak kuytularındaki gizli yazılardır her şeyi açıklayan*” derken bunu kastetmektedir.² Dolayısıyla onun yazıları öznel; en azından öznel olmaya büyük önem gösterir.³ Öznel olmalarının yanında ayrıca “ben bir havari değilim, aslında ben bir dahiyim” diyen Kierkegaard, spekülâtif bir düşünce kuran eserler vermemiş bu tür kurguları bireyin yaşam pratikleri açısından anlamsız bulmuş ve düşüncelerini kurgusal olarak birbiriyle bağlantısı olmayan fragmanlardan oluşan bir gerçekliği dolaylı yollardan anlatmıştır.

Kierkegaard yeni bir felsefenin temelini atmak düşüncesiyle ortaya çıkmadığı gibi eserlerini de felsefe eseri olarak göz önünde bulundurmamıştır. O, felsefi kanıtlarını yalnız bir tek amacı göz önünde tutarak ve yalnız bu bir tek amaç için kullanmıştır; filozofları çıkmaza sokmak yani felsefe kanıtlarının yetersizliğini göstermek. Bunu yaparken de fikirlerini bir düzen içinde ileri sürmemiştir dolayısıyla onları bir düzene sokmaya çalışmak onları tahrip etmek anlamına gelecektir.⁴

Eserlerinde polemikleri kullanarak aklın sınırlılığını, dini sistematize etmenin yanlışlığını göstermiştir. Zira Hıristiyanlıkta yer alan ve akılla açıklanması zor olan (Teslis, Enkarnasyon vb.) kavramları doğrudan

---

¹ Paul Foulquie, *Varoluşçunun Varoluşu*, çev. Yakup Şahan, 2. Baskı, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1995, s. s. 43.

² Walter Kaufmann, *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*, çev. Akşit Göktürk, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 19

³ Kierkegaard, *Kahkaha Benden Yana*, çev. Nedim Çatlı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 202

⁴ Roger L. Shinn, *Egzistansiyalizmin Durumu*, çev. Şehnaz Tiner, İstanbul, Amerikan Bond Neşriyatı, 1964, s. 32.

ifade etmek büyük problemdir. Bu bağlamda en geçerli yol Kierkegaardvari dolaylı bir iletişimdir. Şöyle ki, Kierkegaard'ın eserleri onun iç hayatını yansıttığı gibi bu eserlerden her biri aynı zamanda ona kendini daha iyi anlama, kendi iç hayatında derinleşme, duygu ve düşüncelerini yabancı unsurlardan temizleyerek ahlaki açıdan yetkinlik kazanma fırsatını vermek bakımından da önemlidir. Zaten onun asıl amacı, kendini tanıma, başka bir deyişle “*kişilik kazanma yahut kişiliğe şekil vermedir.*”⁵ Varoluşu gerçekleştiren şey de budur. Tıpkı bu konuda kendisine adeta örnek olarak aldığı Sokrates gibi. Sokrates'in filozof olup felsefeden bahsettiği gibi Kierkegaard da hem yaşayan ve hem de yazan bir varoluşçu filozoftu.

Kierkegaard bir varoluşçu olarak yazarla yazılarını ayırma fikrini kabul etmez. Okuyucularına kendilerini gösterebilmek için, onları kendisine bakmaya davet ederek kendi hayatını “*insanları uyaracak şekilde düzenlenmiş bir vecize*” diye tarif eder.⁶ Richard Niebuhr'un Kierkegaard'ın bu yönünü tasvir ettiği gibi “*Bize yol üstünde işaret direğine bu taraftan*” yazılı bir seri işaret gösterir ve işaret edilen yere vardığımız zaman, hiçbir yeri değil, fakat doğrudan doğruya bizi gösteren bir elle karşılaşırız.⁷

Genel olarak hayatı varoluş aşamaları olarak estetik, etik ve dini olmak üzere üçlü bir ayrıma tabi tutan Kierkegaard açısından özellikle etiğin ve dinin öznel doğruları dilde ifade edilemeyeceği için bireyin yaşamının varoluşsal bağlamında ifadeleri bulabileceğinden bu durum doğal bir mahiyet arzeder.

Kierkegaard genelde düz yazı yazsa da ara sıra şiir yazdığı da olmuştur. Özellikle eski nişanlısı Rogine Olsen'e evleneceği gün gönderdiği şiir hem üslup hem de içerik olarak adeta bir başyapıttır.⁸

⁵ Hüseyin Batuhan, *Kierkegaard'da İroni Kavramı*, (Basılmamış Doktora Tezi), İ.Ü.E.F., 1952, s.VII.

⁶ Roger L. Shinn, 1964, s. 31

⁷ H. Richard Niebuhr, *Sören Kierkegaard, Christianity and the Existentialists*, trans. Carl Michalson, New York: Charles Scribner's Son, 1956, s. 27–28

⁸ Rogine'ye, Fritz Schlegel'le evlendiği gün yazdığı şiirde, bu duruma değinmektedir. Şiirin çevirisi şöyledir;

*İbrahim'in ve İshak'ın hikâyesini tekrar okuyordum,
Vazifemizi yani Rabbimizin bizden feragat etmemizi istediği
Her şeyden her an feragat etmeye hazır olmamız gerektiğini düşünerek:
Sen, benim kurbanımsın, ruhumun muradına eremediği kadınınsın
Ve senden vazgeçmeyi istemekle seni ne kadar çok sevdiğimi,
O'nu ne kadar çok sevdiğimi ispatlamaya o kadar çok istekliydim ki.
Tıpkı İbrahim gibi, tıpkı İshak gibi
İnançlarımız her ikimizin de bağışlanacağına inanmaya sevketti beni.
Ben seni bu çağın kötülüklerinden,*

Korku ve Titreme'deki İbrahim – İshak ilişkisini anlattığı dört farklı tarzda da aynı şiirsel üslup vardır. Zaten Kierkegaard da kendisini bir şair olarak görmektedir ve yaşam öyküsünde kendisi için “*din şairi*” ifadesini kullanmaktadır.⁹ Şöyle yazmaktadır: “Kendimi hakikat uğruna öldürecek kadar hakikatin şahidi olmaya gücüm yok; zaten benim mizacımda beni böyle bir şeye yöneltecek temayül yok. Bir şair, bir düşünür olabilirim; bunun için doğdum. Ama yönüm daima Hıristiyanlığa ve Hıristiyan olma idealine dönüktür.”¹⁰

Bu döneme kadar bir ‘din şairi’ olan Kierkegaard’ın hem düşünce hem de yazı hayatını 1845 yıllarının sonlarına doğru *Corsair* adlı bir hiciv dergisinin kendisiyle alay etmelerinden dolayı bir çatışmaya girmesi değiştirmiştir. Zira hayatında bir dönüm noktasına da işaret eden bu tarihten sonra edebi faaliyetlerinden vazgeçip papaz olmayı düşünmüş fakat sonunda kendini dindar yazarlığa vakfetmiştir. Bunun sonucu olarak 1846’dan sonra Kierkegaard’ın yazıları açık bir şekilde Hıristiyan karakter kazanmıştır. Heidegger de Kierkegaard’ın son yazılarında (1846’dan sonrası için) dindar bir yazardan başka bir şey olmadığını

Kendimdeki kötülüklerden koruyordum.

Ben O'nun bizim birliğimizi (beraberliğimizi) kutsamasını istedim.

Ve istedim ki bu kutsamayı kuşanmak bir kalkan gibi.

İmana sıçrayışımı geri alamam

Sana küçük bir armağan gönderiyorum, ancak düğüne katılamayacağım.

Eğer, merasimden sonra, Geyik parkının yukarısındaki tepeye doğru bakmaya fırsatın olursa,

Beni Tanrı'yı yanlış anladığımı farkına varmış bir şekilde orada öylece duruyor olarak gördüğünü hayal etmekte özgürsün.

Dünya, Rogine, bir ölüm makinesidir,

Her şeyde öğütülecek bir tane arayan, değirmen taşı gibi zalim bir çarktır.

Biz hayatlarımızı kendi ellerimizle yapıp ettiğimiz işlerin kanlı bataklığında yürüyerek ve yüzerek geçiyoruz.

Niyetim senin yerine O'nu tercih etmek değildi

Beni, imanımı affedebilir misin?

Dönesin diye sadece gitmene izin verdiğimi anlayabiliyor musun?

Canım, seni incitmek istememiştim.

(Kenyon Review, Trans. Anthony Walton, C. 21, 1999, Sayı 1, s. 86' den alınmıştır.)

⁸ Pierre Mesnard, *Kierkegaard*, çev. Adil Avva, Beyrut: Menşuratu Uveydat, 1983, s. 33

⁹ Edward Money, *Knights of Faith and Resignation: Reading Kierkegaard's Fear and Trembling*, State University of New York Press, Albany, 1991, s. 3.

¹⁰ Olivier Cauly, *Kierkegaard*, çev. Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi, 2006, s. 37–38.

söyler.¹¹ Çünkü Kierkegaard, Tanrı'nın kendisini Hıristiyan prensiplerine inanan fakat paganlar gibi yaşayan bir toplumun, içinde bulunduğu durumu (skandal) açıklaması için seçtiğine inanıyordu. Bu iki dönem nedeniyle Kierkegaard'ın yazılarından hareketle yerini belirlemek oldukça zordur fakat eserleri çoğunlukla dini bir içerik ve eğilim taşıdığından onu ilahiyatçılar ya da biraz daha farklı bir ifadeyle sürekli insan kalbini tema alan “Hıristiyan felsefe yazarları” arasına koyabiliriz.

Kierkegaard beşkardeşinin de otuzüç yaşını geçmeden öldüklerini görünce kendisinin de aynı yaşı geçmeden öleceğine inanıyordu. Bu yüzden 1846 yılında henüz otuzüç yaşına girmemiş olmasına rağmen *Postscript* adlı eserini yayınladı ve bu çalışmasını son eseri olarak nitelendirdi. Dolayısıyla bu eser onun yazı hayatının bir itirafı gibidir. Yani bu eserde takma adla yayınladığı eserlerin yazarı olduğunu ve diğer eserlerinde bazı değiniler halinde verdiği dinsel varoluşu geniş bir şekilde açıkladı. Bu eseri son eseri olarak nitelemesine rağmen içinden gelen yazma isteğini engelleyemeyince *Two Age* (1846) adlı eserle ve onu takip eden diğer eserleriyle yazı hayatına devam etti.

Kierkegaard yazılarına gösterilen tepkilerden dolayı düş kırıklığına uğradı. Yazılarının anlamını kavrayamayan ya da anladıkları halde onu alaya alan eleştirmenlerle arası açıldı ve insanlara olan güveni sarsıldı. *Concluding Unscientific Postscript: to the Philosophical Fragments* adlı eserinden sonraki yapıtlarının çoğunda bu ruh halini görebiliriz.

Belirtmemiz gereken bir husus da onun takma adlarla eserlerini yayınlaması meselesidir. Kierkegaard'ın niçin takma ad kullandığı çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bunun birçok sebebi vardır. Her şeyden önce Kierkegaard'ın melankolik ve içine kapalı oluşu duygu ve düşüncelerini doğrudan doğruya açığa vurmasına engeldi. Yaşadığı dönemde Kıta Avrupası'nın dini eleştirme yönündeki tutumuna karşı inanan ya da inanmayanlar için dini kavramların farklılığını vurgulamayı hedeflemiştir.

Ayrıca Kierkegaard entrikadan, kılık değiştirmekten hoşlanan bir kişiliğe sahipti. Ancak Kierkegaard'ın takma ad kullanmasının daha derin bir sebebi vardır; Kierkegaard'ın estetik eserleri insan varoluşunun çeşitli imkânlarını tasvir ederler, bu varoluş biçimlerinden kimini kendi hayatında denemiş, kimini de eşsiz hayal gücünde yaratmıştır. Bundan dolayı Kierkegaard takma adlardan hiçbirinin kendi kişiliğini temsil ve ifade etmediğini, estetik yazarların fikirlerinin kendine ait olduğunu söyler. Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz gibi Kierkegaard bütün eserlerini hem kendi kendini tanımak, kendi kendini eğitmek, hem de bu arada

---

¹¹ Kaufman, 1997, s. 36

başkalarına yardım etmek, dolayısıyla iyi bir iş yapmak amacı ile yazmıştır. *Journal and Papers*'ta yazdığı bazı kayıtların gösterdiği gibi takma adla yapılan bir sunumun Tanrı önünde bir şahit ve şehit olarak kendisinde neye yol açığının ve kendisini neye maruz bıraktığının acı bir biçimde farkındadır.¹²

Kierkegaard'ın en büyük arzusu başkalarında da ahlak ve din bilincinin uyanmasını sağlamaktır. Ancak onun hakikat anlayışına göre, ahlaki, dini hakikatler doğrudan doğruya bildirilmezler Sokrates'in yaptığı biçimde ancak dolaylı bir şekilde başkalarında bu bilinç uyandırılabilir. Bütün takma adlar gerçek adı sır haline getirir ve sorumluluğun kişinin kendi adıyla edimde bulunmadan ve imzalamadan oluştuğu düşünülür. Takma ad kullanma bu bakımdan dolaylı bir bildirme metodudur¹³ ve kişi bazen kendisinin adlandırılmasını dilediği adla istedikleri daha etkili ve otantik olarak ifade eder.¹⁴ Bu durumda Kierkegaard'ın genel düşüncesindeki estetik, etik ve dini evrelerin hangisine gitmek istiyorsa bunun seçimini kendine bırakmanın bir sonucu gibidir; kişiyi estetik aşamadan dini aşamaya götürecek bir yazım tekniğidir.¹⁵ Yani kendi etkinliğini mümkün olduğu kadar gayri şahsi kılma çabasıdır. Hatta bunun için farklı adlarla bizzat kendisinin yazmış olduğu başka eserleri bile eleştirmiştir.¹⁶ Kısmen Platon'un diyaloglarında rastlanan bu durum daha önce felsefede görülmemiş bir uygulamadır. Zira takma adlarla bir mesafe ve kırılma meydana geldiği doğrudur, okur böylece ele alınan konunun özünü daha açık bir şekilde görebilir. Fakat bu durum Kierkegaard'ın eserlerinin ironi gözüyle okunmasını da berberinde getirir. Onun eserleri için ironi bir tür maske ve kılıç vazifesi görmüştür.¹⁷ Bunun sonucunda da felsefi olarak tutarsız görünmesine ve eserlerinin yorumlanmasında çelişkilere sebep olmuştur. Fakat Kierkegaard'ın yazma amacı ne olursa olsun, bu konudaki

---

¹² Kierkegaard, *Sickness Unto Death*, çev. Howard V. Hong, Edna H. Hong, Princeton: Princeton University Press, 1980, s. 158.

¹³ Batuhan, 1952, s. XIV – XV.

¹⁴ Jacques Derrida, “Kime Vermeli (Bilmemeyi Bilmek)”, *Kierkegaard ve Din*, ed. ve çev. Ahmet Demirhan, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 75.

¹⁵ Recep Alpyağılı, *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*, Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 40.

¹⁶ Alasdair MacIntyre, Varoluşçuluk, çev. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000, s. 7.

¹⁷ Roger Poole, “Önsöz”, Søren Kierkegaard, *Kahkaha Benden Yana*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 19. Ironi; herhangi bir şey söylememek ya da düşündüğünden başka bir şey söylemek amacıyla konuşmak hileli, sınırlendirici, sorgulayıcı ya da konuşacak başak birine ya da bir şeye sahip gibi konuşmak ironik konuşmak demektir.

değerlendirmeler nasıl yapılırsa yapılsın olan şey şudur ki bu eserler ve düşünce yapısı özellikle 20. yüzyılın başından beri insanları etkilemekte insanları etkileyecek düşünür ve yazarları da etkisi altına almakla bu sınır daha da genişlemektedir.

Kierkegaard'ın yazmış olduğu eserleri üç başlık altında toplamak mümkündür. 1. Eserler: basımı yapılan veya bir konuyu içeren eserler. 2. Günlükler: 1846–1855 yılları arasında yazılmış olan ve 36 günlükten oluşan kısım. 3. Mektup ve Belgeler: bunlar iki cilt halinde toplanmış ve yayınlanmıştır.

2.KIERKEGAARD'IN BAZI FELSEFİ ESERLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Sokrat'ta İroni Kavramı, (1841), Kierkegaard'ın ilk eseri ve aynı zamanda yüksek lisans tezidir. Eser Xenophon, Aristophanes ve Platon'un bakış açısından Sokrates'i değerlendirmeyi içerir. Sokratik ironinin herhangi bir şey söylememekten müteşekkil olduğunu belirtir. Kişinin bir şey hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığını beyan ettiğini ama bunu sorgulamak, konuşacak ya da düşünecek herhangi birine ya da bir şeye sahip olmak için yapılan bir şeyden oluştuğunu yazar.¹⁸ Eserde ironinin, bir şey söyleyip yine de herhangi bir şey söylenmediğinde bunun ironi olduğu belirtilir. Sokrates'in ironi kavramını en iyi anlayanın Aristophanes olduğunu belirtir. Eserin son kısmında Sokrates'in ironi kavramının çağdaş bazı filozoflarla karşılaştırılması sunulmuştur.

Either/or, A Fragment of Life, (1843), (Ya/Ya da Yaşamdan Bir Parça). Genelde *Either/Or* diye bilinen bu eser Kierkegaard'ın Victor Eremita takma adıyla yayınladığı ilk eserdir. Kierkegaard nişanlısı Rogine Olsen'den ayrıldıktan sonra Berlin'e giderken bu eserin taslaklarını da beraberinde götürmüştür. Berlin'de hayatının en yalnız kışını geçirirken bütün gün oturup bir biri ardı sıra eski nişanlısı Rogine Olsen'e her şeyi açıklamayı amaçlayan bu eserini tamamlamaya çalışmıştır. Özellikle bu eserdeki "*Secuder Diary*" (*Baştan Çıkarıcının Günlüğü*) adlı bölümü farklı adlar altında onun Rogine'yle yaşadığı ilişkiye dair önemli bilgiler vermektedir ve bu bölüm "*bir sadizm başyapıtı*"¹⁹ olarak değerlendirilir.

Eser her ne kadar metin içine metin sokulmasıyla oluşturulmuş gibi olsa da *Either/Or*, başlıca iki kısımdan oluşmaktadır. Kierkegaard eserde genel olarak etik ve estetik hayat biçimlerini karşılaştırırken sabitliği ahlaki hayatın belirleyici bir karakteristiği olarak varsayar ve etik

¹⁸ Derrida, 2003, s. 95.

¹⁹ Poole, "Önsöz", 2000, s. 27.

hayat, hayata bir bütünlük verilmesi amacıyla geçmişle geleceği birleştiren bağlılık ve mükellefiyetlerden biri olarak resmedilir.²⁰ Yani Kierkegaard burada, varoluşun sükûnetle saf düşünce alanını işgal eden soyut bir şey olmadığını, aksine “*varlığımızın temelini*” erişen verdiğimiz *ya/ya da* kararlarıyla günbegün yeniden keşfedilen ve yeniden ifade edilen bir şey olduğunu savunur.

Özellikle eserin ikinci bölümünde (Rogine Olsen'le olan ilişkisinin etkisiyle) evliliğin etik önemiyle ilgili tartışma ön plandadır ve bu bölüm Rogine'ye yazılmış uzun bir mektup gibidir. Kierkegaard'ın B. R. Müller'le olan kavgasını başlatan yazıda da Müller, *Either/or* için şunları söylemişti; “Kierkegaard'ın *Either/or* adlı eseri iki kısımdır, birinci kısım iyi, ikinci kısım yazarın konulara hâkim olmadığı faydasız bilgilerle doludur. İkinci kısım her yönüyle düzensiz ve konudan konuya geçişler oldukça çok olarak kullanılmıştır.”²¹

Kısaca özetleyecek olursak, zaman zaman Kierkegaard'ın eğlence hayatına dalmış gençliğini tasvir eden bir eser olarak değerlendirilen *Either/or*'un birinci kısmı varoluşun aşırı değersizliği üzerine oldukça sıkıcı bir biçimde durur. İkinci kısmında ise ilk kısmın estetik kararsızlığı yerine evlilik, meslek ve imanla ilgili kararların etik bir gerçekliğe bağlandığı etik bir varoluş ile açıklanır. Hıristiyan evliliği aşkı, evlilik ile birleştirerek onu hem düşünsel hem de ebedi hale getirir. Ayrıca evlilik aşka süreklilik ve istikrar kazandırarak onu toplumsal sorumluluk bağlamına oturtur. Bir anlamda bu etik evre varoluşun toplumsal boyutuna tekabül eder. Sonuçta da bu evre dini varoluşa giden yolda bir geçiş evresini temsil eder ve etik alan birleşik bir varoluş anlayışı perspektifinde, doğrudan doğruya estetik alanın karşısında durur. Yani *Eithor/or* varoluş alanlarının veya duraklarının nasıl örgütlendiğini ortaya koyar.

Repetition: An Essay In Experimental Psychology (16 Ekim 1843), (Yineleme, Tecrübî Psikolojide Bir Deneme). Constantin Constantius takma adıyla yayınladığı eseridir. Korku ve Titremeye aynı tarihte yayınlanmıştır. Eser iki bölümden oluşmaktadır. (Bu eserde de ana tema Rogine Olsen etrafında oluşturulmuştur.) Eserde Kierkegaard bir dizi çözülemez sorunu çözmeyi amaçlar: Rogine'yle gerçekten evlenmek istiyor muydu yoksa bundan korkuyor muydu? Onunla bir gelecek istiyor muydu yoksa bitmez tükenmez bir geçmişi tekrar mı yaşamak istiyordu? Harika anlar tekrar edilebilir mi yoksa daima düş kırıklığı mı yaratır? gibi sorunları.

---

²⁰ Stanley Hauerwas, *Dispatches from the Front: Theological Engagements with the Secular*, Durham, Duke University Press, 1994, s. 32.

²¹ Abdurrahman Bedevi, *Dirasat fi'l-felsefeti'l-Vücutiyye*, 3. Baskı, Beyrut, Darü's-Sakafe, 1973, s. 28–29.

Rogine Olsen, Haziran 1843'te Fritz Schegel'le nişanlanınca "tekrar"ın bir olasılık olarak sunulduğu bu eserin belirttiğimiz sorunlar etrafında dönen ince diyalektik amaçları bir anlamda gitmiştir. Artık böyle bir olasılık yoktur. Bu nişanlanmayı duyunca sinirlenen Kierkegaard, matbaaya vermiş olduğu eserin son 10 sayfasını geri çekerek bunun yerine özel bir sonuç ilave etmiştir. Eserin genelde tutarlı olarak yorumlanamayışının da sebebi budur. Çünkü orijinal tasarım yazarı tarafından bozulmuştur. Ayrıca metindeki çeşitli çatışan terimler de bir bağlamdan yoksun gibi durmaktadır.

Fear and Trembling (1843), (Korku ve Titreme). Eser Johannes de Silentio -sır tutan kişi- takma adıyla yayınlanmıştır. Bu takma adın seçilmesinin bir sebebi İbrahim'in imanının gizemi hakkında konuşmamak olduğu gibi diğer bir sebebi de eski nişanlısı Rogine Olsen ile mahrem, gerçekleştirmemiş aşkının sırrını saklamasıdır. Eserin başlığı *Korku ve Titreme* olmasına rağmen bu kelimeler eserin içinde pek görülmez. *Repetition*'da olduğu gibi bu eserde de Kierkegaard iman ile kurban etme konusunu ele alarak imanın özünde çelişkili (paradoksal) bir yapısı olduğu sonucuna varmıştır. Şöyle ki; Tanrı'nın oğlunu kurban etmesini buyurduğu İbrahim'i örnek olarak ele alır. Bu kesin buyruğa boyun eğmeyi kabul eden İbrahim, etiğin buyurduklarını bir kenara atar. (Etik askıya alınır).²² Metafizik açıdan herkes için doğru olan ahlaksal ilkeler reddedilir. Böylece etik karşısında dini inançla tek başına kalma gibi korkunç bir tehlikeyi göze alır. *Either/or*'da etik alan estetik alanın karşısına konulurken *Korku ve Titreme*'de ise etiğin teolojik olarak askıya alınmasıyla birlikte ön plana çıkan şey, etikle dini olanın çatışmasıdır. Burada Kierkegaard'ın dini sıçrayış dediği şeyi gerçekleştirir ve böylece genel olandan yani sistemin evrensel değerlerinden sıyrılır ve dini inanç, ahlakın üstünde ya da ötesinde yer alır. Bu onun ahlak üstü olduğu anlamına gelir. Fakat ahlak akıl üstü bir niteliğe sahip olduğu için dini emirler de aynı niteliğe sahiptir. Bundan ötürü, Hegel'in sandığı gibi Hıristiyanlık, felsefe tarafından aşılamaz. Felsefenin durduğu yerde, günah bilincinde, sıkıntı da başlar. Bu değerlendirmelerden dolayı eser Hegel eleştirisinin bir dışı vurumu olarak görülebilir.

Korku ve Tireme'nin Giriş'inde en yüce tutku olan imanın her nesil tarafından yeniden başlatılması gerektiği sürekli tekrar edilir.

Kierkegaard *Korku ve Tireme*'de İbrahim ile İshak öyküsünde yani kurban eden baba ile kurban edilen oğul arasındaki bağı inceler. *Korku ve Titreme* ile *Repetition* eserlerinin peşi sıra yayınlanması oğlun kurban edilmesi teması ile sonluluk içinde ifade bulamayan bir aşktan vazgeçme

---

²² Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. N. Ekrem Düzen, İstanbul, Ara Yayınları, 1990, s. 48.

teması arasında mevcut gizli bir yakınlık kurulmak istenir gibidir.²³ Zira böylece Tanrı ile İsa, İbrahim ile İshak ve özellikle de M. Petersen ile Kierkegaard yani kendisiyle babası arasındaki ilişkiyi aynı zamanda da kendisiyle Rogine arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bir anlamda burada Kierkegaard'ın zihninde, ilahi bir yolla atandığı vazife olarak gördüğü şeye gönderimde bulunmakla, haklı çıkarttığı kendisinin Rogine Olsen ile nişanlılığını bozması vardır.²⁴ Nitekim Kierkegaard kendisini sıradan bir birey olarak görmüyordu. O, babasıyla ilişkisinde nasıl babası İbrahim, kendisi İshak rolünde idiyse, Rogine'yle olan ilişkisinde de kendisi İbrahim, Rogine İshak rolündeydi. Babası kendisini Tanrı için kurban ettiği gibi kendisi de Rogine'yi Tanrı için kurban etmişti. Fakat nasıl İbrahim, İshak'ı kurban etme kararındaki sebatı sebebiyle Tanrı ona İshak'ı geri vermişse, benzer bir fedakârlığı Kierkegaard da ortaya koyarsa kaybettiği nişanlısını geri elde edebileceği düşüncesindeydi. Buna rağmen eseri yayınlandığı yıl (1843) “*İmanım olsaydı nişanlımla kalırdım*” cümlesini kullanmıştır. Çünkü Kierkegaard'a göre İbrahim, İshak'ı kurban etme fikrinde olsa da onu asla kaybetmeyecektir; İbrahim için İshak'ı kurban etme edimi, onu kurban etmeyeceğini ya da İshak'ın geri döneceğini bilmektir. İşte bu noktada iman tam bir paradokstur. İbrahim ve İshak kıssası her erkek ve kadın için her an ihtiyaç duyulan sorumluluktan bahseder. Aynı zamanda, İbrahim'in paradoksuna yakalanmayan hiçbir etik genellik yoktur.²⁵

Kierkegaard her ne kadar eleştirirse de özellikle *Korku ve Titreme* ima ettiği gibi siyasal bütünün kurban etmeye dayalı kanunlarında ilahi olanın tecessümünü kabul etmeyi reddeden Hegel'in *Philosophy of Right*'ı üzerine eleştirel bir yorumdur.²⁶ Ayrıca bu eserde İbrahim ile İshak kıssası, Schleiermacher'ın mutlak bağımsızlığının farklı bir şekilde sunulmasıdır.²⁷

Ayrıca Frank Magill'in belirttiğine göre eser yayınlandığında olumsuz bir tepki yaratmıştır.²⁸ Fakat lirik üslubu hala okuyanları etkilemektedir. Eserdeki şiirsel üslubun sebebinin ise eserin kenarına Kierkegaard'ın yazdığı şu cümle açıklık getirmektedir. “Yalnız şairler arasında yaşayan bir şair”.

---

²³ Cauly, 2006, s. 22.

²⁴ MacIntyre, 2000, s. 14.

²⁵ Derrida, 2003, s. 97.

²⁶ John Millbank, “Kierkegaard'da Yüce”, *Kierkegaard ve Din*, ed. ve çev.

Ahmet Demirhan, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 150.

²⁷ Millbank, 2003, s. 145.

²⁸ Frank Magill, *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı*, 2. Baskı, çev. Vahap Mutal, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992, s. 42.

Derida'ya göre Hıristiyan bir düşünür olan Kierkegaard eserini İbrahim'in sırrını en azından okunuşunda evangelik olarak bitirir. Bu Yahudi ya da İslami bir okunuşu dışlamaz ama Kierkegaard'ın yorumunu yönlendiren ya da ona hâkim olan belirli bir evangelik metindir.²⁹

Philosophical Fragments: Or A Fragment of Philosophy, (1844), (Felsefe Parçaları Yada bir Parça Felsefe). Johannes Climacus takma adıyla yayınlanmıştır. Bu eserinden itibaren eserlerinde bütüncül bir felsefe sistemi kurmuş olan Hegel'e karşı, yaşanmış olanın bir düşünce sistemine indirgenemezliğini ve özgüllüğünü savunmuştur. Kierkegaard'a göre acı, gereksinim gibi şeyler, tüm diğer rasyonalist, sistemci filozofların sandıkları gibi ne aşılabilen ne de değiştirilebilen katı gerçeklerdir. Bu bir anlamda eserin temel konusunun ebedi mutluluğu tarihsel bir kesinlik üzerinde temellendirebilir miyiz? sorusunun cevabının aranmasıdır.

Kierkegaard eserde Hıristiyanlığı herhangi bir anlam içerecek biçimde ortaya koymaya çalışmıştır. Hıristiyanlığı özgür iradeyi varsayan ve özgür iradenin olmaması durumunda her şeyin anlamsızlaşacağı bir varoluş biçimi olarak dile getirmiştir. Hegelci felsefeye saldırısı daha sonra bu eserin bir tamamlayıcısı olarak sayılan *Postscript*'le devam etmiştir.

The Concept of Dread, (1844), (Korku/Kaygı Kavramı). Vigilius Haufniensis takma adıyla yayınlanmıştır. Bu eser *Philosophical Fragments*'ten dört gün sonra yayınlanmıştır. Kierkegaard, Hegel felsefesine saldırıya başladığı *Philosophical Fragments*'te konuları oldukça kısa geçmişti ki bu eseriyle o, özgürlük konusundaki görüşlerini psikolojiyi de kapsayacak biçimde genişletmiştir. Dolayısıyla eser onun ilk psikolojik değerlendirmelerinin bulunduğu bir çalışması olarak sayılabilir, bu bağlamda ele alınan *Repetition* psikolojiden ziyade bir deneme eseri gibidir. Zaten eserin alt başlığında belirtildiği gibi “mevrüs günahı konu edinen dogmatik problem üzerine psikolojik açıdan yalın bir tefekkür”dür. Kierkegaard bu eserde şeytaniliğin iyilik korkusu olduğu yönünde bir teori geliştirmiştir³⁰ ki ona göre şeytaniliğin biçimleri çeşitli olup kapanıklık, anilik, boşluk ve bıkkınlık gibi şekillerde ortaya çıkar.

Eserde korku ve kaygı kavramları arasında ayırım da yapan Kierkegaard bunları kısaca şöyle tanımlar: Korku belirli bir şeye yönelmiştir, nesneye bağlıdır. Kaygı ise hep belirsizdir, herhangi bir yönetimi olan bir duygu değil, nesnesi olmayan ruhsal bir durumdur.³¹

---

²⁹ Derrida, 2003, s. 100.

³⁰ Kierkegaard, *The Concept of Dread*, 5. Baskı, Trans. Walter Lowrie, Princeton: Princeton University Press, 1969, s. 101–105.

³¹ Kierkegaard, *The Concept of Dread*, s. 37–41.

Prefaces, (1844), (Önsözler). *The Concept of Dread* le aynı yıl ve farklı bir takma ad olan Nicolous Notabene ile yayınlamıştır. Bu eserde Kierkegaard, *The Concept of Dread*'in yazarından oldukça farklı bir portre ile ortaya çıkmıştır. Notabene evli ve etik aşamada iken Haufniensis estetik yaşamdadır. Bu eser Kierkegaard'ın yazmadığı kitaplar için yazdığı önsözleri içermektedir. Böyle olmasının nedeni eserin yazarı olarak gösterdiği Nicolous Notabene'nin eşi eğer yazar olursa kendisini boşayacağını belirtmesi nedeniyledir.

Stages on Life's Way (1845), (Yaşam Yolunun Durakları). Hilarius Bookbinder takma adıyla yayınlanmıştır. Kierkegaard'ın en olgun sanatsal başarısı olarak değerlendirilebilir. Bu eser bir anlamda *Either/or*'un devamı gibi olup *Either/or*'daki görüşünü yineler ama çok önemli yeni bir ayrım yapar. Şöyle ki; dini aşama ya da alan, yalnızca estetiğin yaşam biçimi olarak yetersizliğini göstermeyi amaçlayan bütün önceki eserlerindeki görüşlerinin mantıksal bir sonucuydu. Kierkegaard *Either/or*'da estetik ve etik olmak üzere iki alana yer verirken bu eserde üç ayrı alandan söz eder. Yani ağırlıklı olarak dini alan burada ele alınır. Eserin “*Suçlu mu? Suçsuz mu?*” adlı üçüncü ve son bölümünde bozulan nişanımı yeni bir açıdan inceler. Bu bölüm genelde dini bir düşüncüyü açıklayan eserde yer alan tek estetik metindir. Etik düzeyde âşıkların birleşmelerindeki engel iki sevgilinin farklı varoluş duraklarında bulunmalarından, aşkı birinin estetik açıdan diğerinin etik açıdan yorumlamasından kaynaklanır. Bu engel ancak birinin öbürünü kendi varoluş alanına çekebilmesiyle aşılabılır, fakat bu çok az rastlanan bir durumdur. Fakat dinsel düzeyde engel iki kişiden birinin yapısal farklılığından, kaderini acı çekmek olarak görmesinden ve ancak acı çekerek bulunduğu yer ve zamandan kopup sonsuzluğa hazırlanabileceğini kabul etmesinden kaynaklanır. Estetik kahramanın karşıtı kendi dışındaydı, dinsel kahraman ise karşıtını kendi içinde bulur. Estetik kahraman fethederek, dinsel kahraman acı çekerek yücelir. Bir düşünce uğruna acı çekmek ise o düşüncenin dini varoluş alanında gerçekleşmesi demektir. Bu eserde savunduğu görüşlere bakılarak onun yaşam ve genel olarak insanlık hakkındaki yaklaşımının gittikçe karamsarlaştığını söyleyebiliriz. Zira yaşadığı üzücü olaylar (Rogine'nin evlenmesi ve aralarında Tanrı'nın olanaksız olanaklı kılmasıyla gerçekleşecek bir tür ilahi evlilik bulunduğu yolundaki romantik düşüncenin yıkılışı gibi) onun dünyaya bakışını olumsuz yönde etkilemiştir. *Korku ve Titreme* ve *Repetition*'da da aynı görüş vardı (o dönemde Rogine henüz evlenmemişti ama) şimdi her şey sona ermişti. Çübükü Rogine başkasıyla evlenmişti. Eserin “*ziyafet*” adlı ilk bölümünde düş kırıklığını açıkça ortaya koyar. Platon'un *Ziyafet Yahut Aşk* adlı eserini örnek aldığı bu bölümde aşk, cinsellik, kadın gibi

konulara değinir ve kadınlardan genel olarak acı bir alay ve nefretle söz eder.

Concluding Unscientific Postscript: to the Philosophical Fragments. (1846), (Felsefi Kırıntıları Tamamlayan İlim Dışı Eklenti). Johannes Climacus takma adıyla yayınlanmıştır. *Philosophical Fragments*'in oldukça genişletilmiş bir şekli olan bu eser Kierkegaard'ın, özellikle din felsefesi açısından, en önemli eseridir. Eser içerik olarak Hegelcilikle polemikinin ve kendine dair tefekkürün damgasını taşıyan dört yıllık yoğun bir çalışmanın sonucudur. Eseri yazdığı otuz üç yaşına gelmişti ve bu yaşta öleceğine inanıyordu. Bu yüzden bu eseri son çalışması olarak tasarlamıştı. Hatta daha önce takma adla yayınladığı tüm eserlerin kendisine ait olduğunu açıklamıştı. Fakat bunu yaparken yine kendisini eserlerin yazarı olarak görülmemesini isteyerek yapmıştır: “Takma adlı eserlerde bana ait tek söz bile bulunmamaktadır. Benim onlar hakkında üçüncü kişi olmam dışında bir görüşüm yok. Bir okuyucu olmamın dışında onlar hakkında bilgim olmadığı gibi onlarla kişisel bir ilişkim de yok.” Kierkegaard eserinin bir sonuç olması yanında feshetmeyi içerdiğini de belirtir.³²

Düşüncesinin temellerini savunduğu bu eserde Sokrates tarzı istihzalı bir sorgu metodu göze çarpar. Climacus'a (Kierkegaard) göre hakikat sübjektiftir, bizim için gerekli olan objektif düşünmede olduğu gibi *ne* sorusu değil sübjektif düşünmede olan ve Sokrates'inde cevap aradığı *nasıl* sorusudur. Burada özellikle Hegel'e sataşmalar oldukça boldur. Hegel'i muhteşem bir saray inşa eden ama kendisi kulübede yaşayan bir kişiye benzetir.³³ Bu arada Descartes'i de eleştirir. Bu yaklaşımının temelinde de Hristiyanlığı açıklamaya çalışan felsefi değerlendirmelerin hepsini saçmaya indirgeme teşebbüsü vardır.

Postscript'te merhaleler tasviri de oldukça geniştir. Estetik, etik, dini merhaleler sırasıyla incelenir. Eserde etik, iyilik ve kötülük kavramlarını göreceleştirerek özneyi edimlerinin ve yaşamının anlamından mahrum bırakan toplumsal ve tarihsel ahlakla karşıtlık içinde ve öznel niyet açısından düşünülmüştür.³⁴ Kısaca eserin içeriği, eserin hemen başında sorduğu şu sorunun cevabı gibidir: “*Nasıl Hristiyan Olacağım.*”

Eserin adlandırılmasının altında yatan sebebe gelince eserde Hegel ve Hegelciliğe karşı yoğun göndermeler vardır. Bilindiği gibi Hegel

³² Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript: to the Philosophical Fragments*, çev. Howard V. Hong-Edna H. Hong, Princeton University Press, Nem Jersey, 1992, s. 626, 619.

³³ Bu benzetme Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık; Umutsuzluk*. (2. Baskı), çev. M. Mukadder Yakupoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 53–54 de geçmektedir.

³⁴ Cauly, 2006, s. 121.

özellikle aydınlanmanın dine karşı getirdiği eleştirileri azaltmak için felsefi sistemini bilim seviyesine çıkarmak istiyordu. Eserin başında yer alan ‘bilimsel olmayan’ ifadesi sistematik bir felsefe ile düşüncesini gerçekleştirmek isteyen Hegel’e karşı oluşunun bir ifadesi gibidir.

Two Age (1846), (İki Çağ). Kierkegaard, *Postscript*’ten sonra yazmamaya karar vermişti fakat içinden gelen yazma isteğini durduramayarak Fru Gyllembourg’un “*Two Age’s*” adlı romanından etkilenerek tekrar yazı hayatına döner.³⁵ Eserin en önemli tümcesi ve onun özeti “Ahlak karakterdir, karakter kazanılmış bir şeydir... Karakter içselliktir”³⁶ cümlesidir.

Present Age (1846), (Bu Çağ). 1846’da Kierkegaard, dönemin mizah gazetesi *Corsair* ile mücadeleye girmişti. *Corsair*, Kierkegaard’a karşı oldukça ağır ithamlarda bulunuyordu. Hatta Kierkegaard, “Bir katilin oğlu bile *Corsair*’in bana karşı başlattığı iğrenç saldırıda suçsuz olduğumu hemen anlar”³⁷ demiştir. Eserde bu tecrübe anlatılmak istenmişse de sadece bununla yetinilmemiştir. Eserde tarif edilen çağ, şu an içinde bulunduğumuz çağın tüm özelliklerini taşır. Kierkegaard, adeta bir kâhin gibi günümüzü o zamanda bir kırsal Avrupa ülkesi olan Danimarka’dan tanımlamaya çalışmıştır. Eser ayrıca, toplumun, herkesi bir seviyeye indirme işlemini, ferдин imhası amacıyla yaptığını da işaret etmektedir.³⁸

Works of Love (1847), Sören Kierkegaard. Kierkegaard’ın kendi adıyla yayınladığı eserlerden biridir. Eserin konusu diğer aşk türlerine karşı olarak ortaya koyduğu Hıristiyani aşk ve buna bağlı olarak da Hıristiyan etik’idir.

Crisis in a Life of an Actress and other Essays on Drama (1848). İnter et İnter takma adıyla yayınlanmıştır. *The Fatherland* gazetesinde 1847 yılında yazmış olduğu makaleleri içermektedir. Eserde adı zikredilmeyen söz konusu olan oyuncu Johan Ludvig Heiberg’in eşi Johanne Luise Heiberg’dir. Kierkegaard onun sanat anlayışını övmüştür. Eser hayatın estetik aşamasından etik aşamasına geçiş etrafında döner ve asıl sorun şudur: hayatın etik aşamasında olan bir kişi nasıl estetik zevk yeteneğine sahip olur. Bu dönemde Kierkegaard normalde dini içerikli eserleri yazmasına rağmen bu eser estetik ilgilerininin devam ettiğini göstermektedir.

---

³⁵ Fru Gyllembourg’un annesi J. L. Heiberg, Kierkegaard’ın bir makalesini 1834 Kasım’ında *Flyvendè Post*’ta ilk yayınlayan kişiydi.

³⁶ Kierkegaard, *The Two Age*, ed. and trans. Howard V. Hong, Edna H. Hong, New Jersey, Princeton University Press, 1978, s. 77–8.

³⁷ Charles Williams, “Introduction”, Sören Kierkegaard, *Present Age*, (çev. Walter Lowrie), London: Oxford University Press, 1940, s. VII.

³⁸ Magill, 1992, s. 106.

The Point of view for my Works as an Author (1848). 1848 yılında yazılmış olmasına rağmen 1858’de yani Kierkegaard’ın ölümünden beş yıl sonra kardeşi tarafından basılmıştır. Kierkegaard Hıristiyanlığın kişisel bir iç inanç olarak kavranması gerektiğini, kalabalığın değil bireyin esas olduğunu, doğruluğun yaşayan her insanın sadece birey olmasıyla iletilebileceğini ve alınabileceğini ileri sürmüştür.³⁹ Kendisi ile ilgili olarak “eğer mezar taşıma bir şey yazabilseydim “O Birey” yazardım”⁴⁰ demiştir. İlk bölümünde kişiliğini etkileyen bazı olaylardan bahsetse de eseri tam bir biyografi olarak nitelendirmek mümkün değildir.⁴¹

The Sickness Unto Death, (1849), (Ölümcül Hastalık: Umutsuzluk). Johannes Anticlimacus takma adıyla 30 Temmuz 1849’da yayınlanmıştır. Eser, *The Concept of Dread, Philosophical Fragments ve Practise in Christianity*’yi özetler mahiyette olup, günah tecrübesinin psikolojik bir incelemesi yapar.⁴² Bu eserde umutsuzluk için gösterdiği çare imandır, ya da kendisi tarafından değil aşkın bir güç tarafından oluşturulan bir benlik olma görevinin istenilerek benimsenmesidir.⁴³ Yani toplumdaki bireyler umutsuzluk hastalığına yakalanmış ve tedavisi de paradoksal olanı benimsemektir. Çünkü paradoks imandır ve iman ise umutsuzluk içindeki bireylerin kurtuluş yoludur.⁴⁴ İmanın tutarsızlığın potansiyel istikrarsızlığı bu eserde açık bir şekilde geliştirilmiştir. Bu eser *Repetition*’la birlikte günahın lahzalaşması ve varoluş ve inanç için imkânlar olarak umutsuzluğun psikolojik dinamiğinden söz eder.⁴⁵ Eser ayrıca insanların çoğunun sürekli olarak kendilerinden kaçmakta olduklarını ve müesseseleşmiş dinin etkinliklerini ve toplumsal etkileşimini ve bilimsel araştırma ve felsefeyi de içine almak üzere ne denli büyük bir çalışmanın insanlara nasıl kendilerinden kaçma çabalarında yardım eden aygıtlar olarak kullanıldığına işaret eder. Bir anlamda Hıristiyanlığı artık kimsenin yaşamadığını ve bir yanılsama olduğunu belirtir.

The Lilies of Field and the Birds of the Air, (1849), (Bahçenin Zambakları ve Kuşları) Sören Kierkegaard. Bu eser Kierkegaard’ın

³⁹ Kierkegaard, *The Point of View*, Trans. W. Lowrie, London, 1939, s. 132.

⁴⁰ Kierkegaard, *The Point of View*, s. 131.

⁴¹ Walter Lowrie, “Preface”, Sören Kierkegaard, *The Point of view*, s. VII – IX.

⁴² Alastair Hannay, “Introduction”, Sören Kierkegaard, *The Sickness Unto Death*, s. 29–30.

⁴³ Kierkegaard, *Papers and Journals: A Selection*, Trans. Alastair Hannay, London, Penguin Books, 1996, s. 285–6.

⁴⁴ Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık; Umutsuzluk*, s. 53.

⁴⁵ Hent de Vries, “Kabahat İmkânı: Kierkegaard’da Şehadet”, *Kierkegaard ve Din*, ed. ve çev. Ahmet Demirhan, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 167–8.

Söylev türünden yazdığı çalışmalardan biridir. Bu eseri tekrar tekrar yazmıştır.

Training in Christianity/Practice in Christianity (1850), (Hıristiyanlık eğitimi). Bu eser *Ölümcül Hastalık*'ta olduğu gibi Johannes Anticlimacus takma adıyla yayınlanmıştır. Eserde özellikle Piskopos Mynster'le bir çatışma var gibidir. Kierkegaard resmi Hıristiyanlıkla Hıristiyan oluş arasındaki farkı ve ikincisinin gerçekleştirilmesi yönündeki görüşlerini ve nefis muhasebesi ve kendini yargılamayı içerir. Eser ayrıca dolaylı iletişim ve iman sıçrayışı konusunu da ele alır.

Journals and Papers. Yaklaşık 20 ciltte toplanan ve Kierkegaard'ın gazetelerde/dergilerde yazdığı yazılarından oluşan bu makaleler topluluğu özellikle onun kişiliği hakkında sağlıklı bir bilgi ve onun diğer felsefecilere bakış açısını içeren çeşitli konulardan bahsetmektedirler.

Kierkegaard'ın burada önemli gördüğümüz ve kısaca bilgi verdiğimiz eserleri dışında başka eserleri de mevcuttur. Bunlar basım ve yazılış tarihlerine göre şöyledir: *Two Upbuilding Discourses, 1843*, *Three Upbuilding Discourses, 1843*, *Four Upbuilding Discourses, 1843*, *Two Upbuilding Discourses, 1844*, *Three Upbuilding Discourses, 1844*, *Four Upbuilding Discourses, 1844*, *Purity of Heart is to Will One Thing*'e eklenen *Edifying Discourses in Diverse Spirits, 1847*, *Christian Discourses 1848*, *Three Discourses at the Communion on Fridays, 1849*.

1850–54 yılları Kierkegaard'ın yazarlığı açısından “*Suskun Yıllar*” diye adlandırılır. Çünkü bu dönemde *For Self-Examination, (1851)*, *Judge for Yourself (1851-52)*'i yazmıştır. Yaşamının bu son döneminde Kierkegaard, hipokrasi ve sahtekârlığa karşı (özellikle kiliseye) son bir saldırı kampanyası başlatmış ve bunu sürdürmek için kendi gazetesi “*The Instant*”ı (*Şu An*) kurmuştur. “*The Instant*”ın dukuzuncu ve son sayısını hazırlarken hastalanmış ve gazetesinin son sayısı ölümünden sonra yayınlanmıştır.⁴⁶

3.SONUÇ

Kierkegaard'ın hayatı, kendi dışındakilerin anlayamadığı bir acı olarak yorumlanmıştır. Yazmak eylemi de bu acının dindirilmesinin bir yolu. Yazı veya davranışlarından kendini beğenmiş gibi değerlendirilse de aslında böyle biri değildir. Hayatının sonlarına doğru evlenmediğine ve çokça eleştirdiği kilisede görev almadığına pişman olmuştur.

Yaşadığı dönemde dikkate alınmadıysa da eserlerinin Almancaya çevrilmesiyle ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra oldukça büyük bir

---

⁴⁶ Roger Poole, 2000, s. 24–25.

üne kavuşmuştur. Bu hususta da özellikle büyük ideallerin, kurumların ve ilkelerin yıkılması etkili olmuştur. Zira insanların uğruna canla başla çalıştıkları din, devlet, hukuk gibi idealler insanları yaşadıkları iki dünya savaşından ve diğer katliamlardan korumamıştır. İnsanlar da kendilerini koruyacak ve uğruna yaşanıp ölünecek tek şeyin yine kendileri olduğu fikrine sarılmışlardır. Varoluşçuluk da bu konuda onlara gerekli düşünsel zemini sunarak bunun etkisinde ortaya çıkan edebiyat da onları bu hususlarda beslemiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, özellikle Sovyetler Birliği'ndeki son güçlü olarak niteleyebileceğimiz ideolojinin de yıkılmasıyla insanlar daha fazla bu düşünceyi benimsemeye ve varoluşçu yazar ve düşünürleri okumaya başlamış gibidir. Kierkegaard'ın eserlerine artan rağbeti biraz bu noktada ele almak gerekir. Zira onun düşünceleri özelde Batı Kültürü ve Hıristiyan teolojisi üzerinden Hıristiyan Varoluşçuluk ve Postmodern Hıristiyanlığı etkilediği gibi genelde Varoluşçuluk ve Postmodernizmi de bu etkinin içine almıştır. Varoluşçuluğun aydınlanma ve pozitivizm eleştirisi ve hem dini kesime hem de ateist kesime hitap etmesi etkisini arttıran bir başka neden olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Alpyağıl, Recep, *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.
2. Batuhan, Hüseyin, *Kierkegaard'da İroni Kavramı*, (Basılmamış Doktora Tezi), İ.Ü.E.F., 1952.
3. Bedevi, Abdurrahman, *Dirasat fi'l-felsefeti'l-Vücutiyye*, 3. Baskı, Beyrut, Darü's-Sakafe, 1973.
4. Cauly, Olivier, *Kierkegaard*, çev. Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi, 2006.
5. Derrida, Jacques, "Kime Vermeli (Bilmemeyi Bilmek)", *Kierkegaard ve Din*, ed. ve çev. Ahmet Demirhan, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 69-100.
6. Foulquie, Paul, *Varoluşçunun Varoluşu*, çev. Yakup Şahan, 2. Baskı, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1995.
7. Hannay, Alastair, "Introduction", Sören Kierkegaard, *The Sickness Unto Death*, Trans. Alastair Hannay, London, Penguin Classics, 1989, s. 1-32.
8. Hauerwas, Stanley, *Dispatches from the Front: Theological Engagements with the Secular*, Durham, Duke University Press, 1994.
9. Kaufmann, Walter, *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*, çev. Akşit Göktürk, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997.
10. Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript: to the Philosophical Fragments*, çev. Howard V. Hong-Edna H. Hong, Princeton University Press, New Jersey, 1992.
11. Kierkegaard, *Kahkaha Benden Yana*, çev. Nedim Çatlı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

12. Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. N. Ekrem Düzen, İstanbul, Ara Yayınları, 1990.
13. Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık; Umutsuzluk*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.
14. Kierkegaard, *Papers and Journals: A Selection*, Trans. Alastair Hannay, London, Penguin Books, 1996.
15. Kierkegaard, *Sickness Unto Death*, çev. Howard V. Hong, Edna H. Hong, Princeton: Princeton University Press, 1980.
16. Kierkegaard, *The Concept of Dread*, 5. Baskı, Trans. Walter Lowrie, Princeton: Princeton University Press, 1969.
17. Kierkegaard, *The Point of View*, Trans. W. Lowrie, London, 1939.
18. Kierkegaard, *The Two Age*, ed. and trans. Howard V. Hong, Edna H. Hong, New Jersey, Princeton University Press, 1978.
19. Lowrie, Walter, "Preface", Søren Kierkegaard, *The Point of view*, Trans. W. Lowrie, London, 1939, s. VII – IX.
20. MacIntyre, Alasdair, *Varoluşçuluk*, çev. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
21. Magill, Frank, *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı*, 2. Baskı, çev. Vahap Mutal, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
22. Mesnard, Pierre, *Kierkegaard*, çev. Adil Avva, Beyrut: Menşuratu Uveydat, 1983.
23. Millbank, John, "Kierkegaard'da Yüce", *Kierkegaard ve Din*, ed. ve çev. Ahmet Demirhan, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003.
24. Money, Edward, *Knights of Faith and Resignation: Reading Kierkegaard's Fear and Trembling*, State University of New York Press, Albany, 1991.
25. Niebuhr, H. Richard, *Søren Kierkegaard, Christianity and the Existentialists*, trans. Carl Michalson, New York: Charles Scribner's Son, 1956.
26. Poole, Roger, "Önsöz", Søren Kierkegaard, *Kahkaha Benden Yana*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 11-28.
27. Shinn, Roger L., *Egzistansiyalizmin Durumu*, çev. Şehnaz Tiner, İstanbul, Amerikan Bond Neşriyatı, 1964.
28. Vries, Hent de, "Kabahat İmkânı: Kierkegaard'da Şehadet", *Kierkegaard ve Din*, ed. ve çev. Ahmet Demirhan, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 159-178.
29. Williams, Charles, "Introduction", Søren Kierkegaard, *Present Age*, Trans. Walter Lowrie, London: Oxford University Press, 1940, s. VII-XII.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingol University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN: 1309-6672

YAYIN İLKELERİ / THE PRINCIPLES OF THE PUBLICATION

Ulusal Hakemli olan Dergimiz, yılda en az iki sayı hâlinde yayımlanır.

This journal is published two issues in every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.

Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

2- Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.

3- Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.

4- Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.

5- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.

6- Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.

7- Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

8- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Makale aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:

1- Kâğıt boyutu, 16,5x24,5 ebadına ayarlanır.

2- Yazılar kâğıdın bir yüzüne 12,5x19,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5 dış kenar 1,5 cm. olacaktır.) ilk sayfada üstten 2 satır boşluk bırakılır.

3- Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times New Roman karakteri ile 1,2 nk. satır aralıklı olarak yazılır.

4- Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır.

5- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12 punto sonrasında 6 nk boşluk bırakılır.

6- Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvanlı olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve e.mail adresi dipnot olarak belirtilir.

7- Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.

8- Yazar adından sonra 12 nk boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.

9- Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır

10- Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (11,5x19,5cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.

11- Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk ara bulunacaktır. Tablo, şekil ve fotoğraf başlıkları, bold,(siyah), 1 cm içeriden sağa yaslı, 9 punto yazı ile ve “**Tablo 1:**” şeklinde olacaktır.

12- Atıfta bulunulan kaynakların dipnotta gösterilmesi esastır. Dipnotlar, ilk yazılışta yazarın adı, soyadı, “ “ arasında makale adı, kitap veya dergi adı, yayın yeri ve yılı sıralamasına göre gösterilir. Kitap adı, dergi adı veya benzeri kaynaklar, italik olarak yazılacaktır.

13- Açıklamalar ise, aynı şekilde sayfa altında dipnotta verilir. Aynı sıralamaya göre kaynağı gösterilir.

14. Yararlanılan kaynakların, metin içerisinde gösterilmesi mecburi görülen bazı durumlarda, uluslar arası kaynak gösterme esaslarına uyulur. Ancak açıklamalar yine dipnotta gösterilir.

15- Metin içinde ve dipnotta gösterilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki Kaynakça listesine eklenir. Kaynakça, bölümünün boyutu10 puntoya ayarlanır. Bu bölümde yazar soyadı (büyük harf) ve adına göre alfabetik olarak dizilir. Çok yazarlı kaynak gösterimlerinde, ilk yazarın soyadından sonraki yazarların soyadlarının sadece ilk harfi büyük yazılır ve yazar soayadları aynı şekilde öne alınır. Kaynakça listesinde, yazar adının bulunduğu ilk satır sonraki satırlara göre, 1 cm. içeriden asılı şekilde ayarlanır.

16- Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken:

1- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre A4 formatında bilgisayar ortamında hazırlanıp [www.bingol.edu.tr/ Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sosyal Bilimler Dergisi](http://www.bingol.edu.tr/Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/SosyalBilimlerEnstitüsü/SosyalBilimlerDergisi) adresinden alınan başvuru formu ile birlikte sosbil@bingol.edu.tr e-posta adresine gönderilecektir. Aynı yazının, 1 nüsha bilgisayar çıktısı alınıp yazarlar tarafından imzalanarak Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sekreteriyasına ulaştırılacaktır.

2- Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şekli, yeniden ve aynı şekilde sosbil@bingol.edu.tr adresine ve bir nüshası imzalanarak Enstitü Sekreteriyasına gönderilir.

3- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makale yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100
BİNGÖL

Tlf: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (424) 215 1017

e-posta: sosbil@bingol.edu.tr